

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 36

El dèficit de natalitat a Europa

La singularitat del cas espanyol

Gøsta Esping-Andersen (coordinador)

Bruno Arpino

Pau Baizán

Daniela Bellani

Teresa Castro-Martín

Mathew J. Creighton

Maike van Damme

Carlos Eric Delclòs

Marta Domínguez

María José González

Francesca Luppi

Teresa Martín-García

Léa Pessin

Roberta Rutigliano

Obra Social "la Caixa"

OBRA SOCIAL. L'ÀNIMA DE "LA CAIXA".

El dèficit de natalitat a Europa

La singularitat del cas espanyol

Gøsta Esping-Andersen (coordinador)

Bruno Arpino

Pau Baizán

Daniela Bellani

Teresa Castro-Martín

Mathew J. Creighton

Maïke van Damme

Carlos Eric Delclòs

Marta Domínguez

María José González

Francesca Luppi

Teresa Martín-García

Léa Pessin

Roberta Rutigliano

Edició Obra Social "la Caixa"

Òrgans de govern de l'Obra Social "la Caixa"

COMISSIÓ D'OBRES SOCIALS

President	Isidre Fainé Casas
Vicepresidents	Salvador Gabarró Serra, Javier Godó Muntañola
Vocals	Montserrat Cabra Martorell, Francesc Homs Ferret, Mario López Martínez, Jordi Roglà de Leuw, Josep Joan Simon Carreras, Justo Bienvenido Novella Martínez
Secretari (no conseller)	Alejandro García-Bragado Dalmau
Vicesecretari (no conseller)	Óscar Calderón de Oya
Director general	Joan Maria Nin Génova
Director executiu de l'Obra Social	Jaume Lanaspá Gatnau

PATRONAT DE LA FUNDACIÓ "la Caixa"

President	Isidre Fainé Casas
President d'honor	Josep Vilarasau Salat
Vicepresident 1r	Ricard Fornesa Ribó
Vicepresidents	Salvador Gabarró Serra, Javier Godó Muntañola, Joan Maria Nin Génova
Patrons	Eva Aurín Pardo, Victòria Barber Williams, Maria Teresa Bassons Boncompte, Montserrat Cabra Martorell, Josep Francesc de Conrado i Villalonga, Josep-Delfí Guàrdia Canela, Monika Habsburg Lothringen, Francesc Homs Ferret, Xavier Ibarz Alegria, Juan-José López Burniol, Mario López Martínez, Maria Dolors Llobet María, Estefanía Judit Martín Puente, Miquel Noguera Planas, Justo Bienvenido Novella Martínez, Jordi Portabella Calvete, Ana Robles Gordaliza, Jordi Roglà de Leuw, Josep Joan Simon Carreras, Javier Solana Madariaga, Roberto Tapia Conyer, Josep-Francesc Zaragozaà Alba
Director general	Jaume Lanaspá Gatnau
Secretari (patró)	Alejandro García-Bragado Dalmau
Vicesecretari (patró)	Óscar Calderón de Oya

Publicació	El déficit de natalitat a Europa. La singularitat del cas espanyol
Concepció i producció	Obra Social "la Caixa"

Publicació

Autors	Gøsta Esping-Andersen (coordinador) Bruno Arpino Pau Baizán Daniela Bellani Teresa Castro-Martín Mathew J. Creighton Maike van Damme Carlos Eric Delclòs Marta Domínguez María José González Francesca Luppi Teresa Martín-García Léa Pessin Roberta Rutigliano
Traducció	Jordi Palou
Disseny, maquetació i impressió	CEGE

Coordinació de l'edició:

© del text, els seus autors

© de l'edició, Obra Social "la Caixa", 2013

Av. Diagonal, 621 - 08028 Barcelona

ISBN: 978-84-9900-094-7

D.L.: B28026-2013

La responsabilitat de les opinions emeses en els documents d'aquesta col·lecció correspon exclusivament als seus autors. La Fundació "la Caixa" no s'identifica necessàriament amb les seves opinions.

GØSTA ESPING-ANDERSEN és catedràtic de la Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats (ICREA) de la Universitat Pompeu Fabra, on també dirigeix la unitat de recerca DemoSoc. Membre de la British Academy i de l'American Academy of Arts and Sciences i doctor honoris causa per la Universitat de Copenhaguen, les seves recerques se centren en la demografia de la família i l'estratificació social. El seu llibre més recent, *The incomplete revolution*, ha estat publicat per Polity Press.

BRUNO ARPINO és professor visitant del departament de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Pompeu Fabra (UPF) i sotsdirector del Centre de Recerca i Assessorament en Metodologia de l'Enquesta (RECSM, UPF). Doctor en Estadística Aplicada per la Universitat de Florència (2008), les seves recerques se centren en la inferència causal, l'estadística social i la demografia social, amb un interès especial en l'estudi de les relacions intergeneracionals i l'assimilació dels immigrants.

PAU BAIZÁN és professor de la Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats (ICREA) de la Universitat Pompeu Fabra. Les seves investigacions se centren en la formació de les famílies i en les migracions internacionals, particularment en l'estudi dels factors institucionals i en la recerca comparativa.

DANIELA BELLANI és investigadora postdoctoral a la Universitat Pompeu Fabra. Doctora en Estudis Laborals per la Universitat de Milà (2010), centra les seves recerques en la família i els mercats laborals. Forma part del projecte de l'European Research Council (ERC) «Stratified Family Dynamics».

TERESA CASTRO-MARTÍN és doctora en Sociologia per la Universitat de Wisconsin-Madison. Ha treballat a la Divisió de Població de les Nacions Unides a Nova York. Actualment és professora de recerca al CSIC. Les seves recerques se centren en les causes i conseqüències de la baixa fecunditat i en els canvis globals de les dinàmiques familiars. Participa al projecte europeu «Families and Societies».

MATHEW J. CREIGHTON és doctor en Sociologia i en Demografia per la Universitat de Pennsilvània (2009). Després d'una etapa com a investigador a l'Office of Population Research de la Universitat de Princeton, des del 2010 és professor del departament de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Pompeu Fabra.

MAIKE VAN DAMME és professora del centre CEPS/INSTEAD de Luxemburg i investigadora de KU Leuven (Bèlgica). Doctora en Sociologia per la Universitat de Tilburg (2010), les seves recerques se centren en les causes i conseqüències socioeconòmiques del divorci, el mercat laboral, la recerca internacional comparada, la pobresa i la desigualtat de gèneres.

CARLOS ERIC DELCLÒS és professor a la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona. Imparteix cursos de teoria de les relacions laborals, estructures socials, introducció a la sociologia, demografia i poblacions. Les seves recerques se centren en les migracions, les desigualtats de salut, l'organització econòmica i la fecunditat.

MARTA DOMÍNGUEZ és doctora en Sociologia per la Universidad Complutense de Madrid i doctora membre de l'Instituto Juan March. La seva recerca se centra en la sociologia de la família i el gènere; ha publicat diversos treballs sobre la formació de les parelles, les característiques de les parelles no casades i la divisió de les tasques domèstiques i de cura. Actualment és professora de l'Observatoire Sociologique du Changement (OSC), a Sciences Po (França).

MARÍA JOSÉ GONZÁLEZ és doctora en Sociologia per l'Institut Universitari Europeu (IUE) de Florència. Les seves àrees de recerca inclouen la sociologia de la família, les desigualtats de gènere i la infància. Actualment és professora a la Universitat Pompeu Fabra i participa en el projecte del Pla Nacional de Recerca «Decisions d'ocupació i família en la transició al primer fill a Europa».

FRANCESCA LUPPI és investigadora del projecte «Subjective Well Being and Fertility» (Swellfer) a Torí (Itàlia) i estudiant de doctorat en l'àrea de Sociodemografia (DemoSoc) de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona. S'ha especialitzat en mètodes d'anàlisi quantitativa i els seus temes de recerca són la formació familiar, el benestar subjectiu i les polítiques familiars i de gènere.

TERESA MARTÍN-GARCÍA és doctora en Ciències Polítiques i Socials per l'Institut Universitari Europeu de Florència (2005) i doctora membre de l'Instituto Juan March (2006). Autora de diversos treballs sobre la fecunditat, el procés de formació de (noves) famílies a les societats avançades, l'endarreriment de les transicions vitals i la interrelació de les trajectòries educativa, laboral i familiar. Actualment és investigadora del Centre de Ciències Humanes i Socials del CSIC i professora visitant a la Universitat Pompeu Fabra.

LÉA PESSIN és investigadora al departament de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona (UPF). Màster en Ciències Econòmiques i Socials per la Universitat Bocconi de Milà, actualment prepara la seva tesi doctoral a la UPF sota la direcció de Lynn Prince Cooke (Universitat de Bath) i Gøsta Esping-Andersen (UPF). Les seves recerques se centren en la demografia social, els estudis de gènere i la inferència causal.

ROBERTA RUTIGLIANO té un màster en Ciències Econòmiques i Socials per la Universitat Bocconi de Milà i està fent el doctorat al departament de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona. Les seves recerques se centren en l'estudi de la població, la família i els intercanvis intergeneracionals. És membre del projecte de l'European Research Council (ERC) «Stratified Family Dynamics».

Índex

Presentació	11
Introducció	13
El context històric de la fecunditat contemporània	15
Visió general de l'estudi	19
I. Per què la fecunditat és important: teoria i recerca empírica	24
1.1. La fecunditat, una qüestió d'interès públic	24
1.2. Les teories de la fecunditat	29
1.3. Un recorregut per la recerca empírica	35
II. Fecunditat sota mínims a Espanya: pocs fills, a edats tardanes i per sota de les aspiracions reproductives	48
2.1. Introducció	48
2.2. La fecunditat per sota del nivell de reemplaçament: de l'excepció a la norma	50
2.3. Evolució recent de la taxa de fecunditat a Espanya	54
2.4. La importància creixent de la immigració en l'evolució de la natalitat	66
2.5. La diferència entre els fills desitjats i la fecunditat real	69
2.6. Factors socials, econòmics i relacionals que impulsen o inhibeixen la fecunditat	73
2.7. Possibles vies per augmentar la fecunditat	85
2.8. Conclusions	86
III. Educació, ocupació i fecunditat	89
3.1. Introducció	89
3.2. Metaanàlisi de les recerques prèvies	93
3.3. Context nacional i fecunditat: un model jeràrquic	99
3.4. Conclusions	109
IV. Influeix la inestabilitat de la parella en la fecunditat?	112
4.1. Introducció	112
4.2. Teories sobre la fecunditat i l'estabilitat conjugal	113
4.3. Evolució del divorci i la fecunditat en el context espanyol	116
4.4. Objectius de la recerca	118

4.5. Diferències en l'estabilitat de les parelles de fet i les casades	120
4.6. El primer fill	123
4.7. El segon fill	125
4.8. El risc de divorci i la probabilitat de tenir fills	127
4.9. Conclusions	131
<hr/>	
V. La fecunditat i la difusió dels valors d'igualtat de gènere	133
5.1. Introducció	133
5.2. Dades i mètodes	137
5.3. Evolució de la igualtat de gènere	140
5.4. Associació entre els valors de gènere i l'índex sintètic de fecunditat	143
5.5. Conclusions	147
<hr/>	
VI. Expectatives dels homes davant la paternitat a Espanya	149
6.1. Introducció	149
6.2. Perspectives teòriques: pares, paternitat i cura paternal	151
6.3. Dades i enfocament analític	155
6.4. El desig dels homes de ser pares i el moment ideal per tenir el primer fill	157
6.5. Els ideals dels homes sobre la paternitat: quins plans fan per tenir cura del fill?	160
6.6. Conclusions i debat	174
<hr/>	
VII. Polítiques públiques, valors de gènere i fecunditat a Europa	177
7.1. Introducció	177
7.2. La fecunditat en el context de les polítiques públiques	179
7.3. Mètode, dades i estadístiques descriptives	186
7.4. La interacció entre educació, igualtat de gènere i polítiques	190
7.5. Conclusions	195
<hr/>	
Conclusions	196
<hr/>	
Bibliografia	207
<hr/>	
Índex de taules i gràfics	232
<hr/>	

Presentació

El benestar de les societats depèn, en gran manera, de la capacitat per mantenir una taxa de fecunditat que permeti garantir el reemplaçament generacional i el creixement econòmic, i sostenir alhora un Estat del benestar que pugui donar resposta als reptes que planteja una població progressivament envellida, amb unes taxes de dependència creixents. D'altra banda, el fet de tenir fills forma part de les aspiracions vitals d'una bona majoria de ciutadans i, per tant, s'associa a una dimensió important del benestar de les persones.

En el darrer mig segle hi ha hagut una caiguda generalitzada de la fecunditat als països avançats, relacionada directament amb les importants transformacions socials causades pels canvis en els rols familiars i de gènere. El nostre país no n'ha estat pas una excepció i, tot i que s'afegeix al procés amb retard, un cop l'inicia, ho fa a un ritme vertiginós. En aquest context, Espanya experimenta una davallada remarcable de la natalitat que, a diferència del que ha passat en altres països, encara no s'ha recuperat. Aquesta realitat contrasta amb la d'altres societats, com ara els països nòrdics o França, que han assolit un equilibri estable entorn de dos fills per dona.

Amb aquest estudi ens fem ressò de la preocupació creixent pels efectes que les taxes de fecunditat persistentment baixes poden tenir en el benestar de la nostra societat. En aquest sentit, el professor Esping-Andersen ha coordinat el treball d'un destacat grup d'acadèmics que analitzen els diversos factors que expliquen la singularitat del cas espanyol, cas que aquí no tan sols es compara amb les realitats dels països nòrdics i anglosaxons, sinó també amb les d'altres països mediterranis més pròxims.

L'anàlisi reconeix el caràcter multidimensional del fenomen i para atenció tant a les variables educatives com a les característiques del mercat laboral i a l'impacte de les polítiques públiques, amb un èmfasi especial en les transformacions dels rols de gènere i els nous models de maternitat i paternitat.

Esperem que aquest nou número de la Col·lecció d'Estudis Socials representi una contribució útil a l'anàlisi dels factors desencadenants d'aquesta síndrome de fecunditat molt baixa i, alhora, aporti dades interessants per al disseny de polítiques orientades a la recuperació.

Una altra de les conclusions d'aquest treball qüestiona l'opinió que les dones amb més formació, professionals i que cerquen relacions de parella més igualitàries, estan condemnades irremeiablement a renunciar al seu ideal de família. Un cop més, el paper de l'acció pública i l'acció social es revela decisiu per afrontar positivament aquest repte de les societats contemporànies.

Jaume Lanaspà Gatnau
Director Executiu de l'Obra Social
"la Caixa" i Director General
de la Fundació "la Caixa"

Barcelona, desembre 2013

Introducció

Gøsta Esping-Andersen

Per què ens hem de preocupar per la fecunditat i, concretament, pel tipus de baixa fecunditat persistent i a llarg termini que trobem en alguns països, com és ara el cas d'Espanya? Un dels motius que s'ha esmentat més sovint té a veure amb el ràpid envelliment de la població. No hi ha dubte que és un tema d'interès públic i que requereix atenció immediata. D'altra banda, des de la perspectiva del benestar han anat sorgint altres arguments segons els quals la fecunditat actual es troba ben lluny dels ideals i les preferències dels ciutadans pel que fa a la formació i les dimensions de la família. Aquesta darrera idea és la que guia els capítols d'aquest estudi.

Com és que les taxes de fecunditat són tan baixes en algunes societats i en altres no? El capítol 1 posa de manifest que la fecunditat depèn d'un gran nombre de factors, si bé és evident que no tots tenen la mateixa importància. Aquest estudi, com moltes de les recerques que s'han fet recentment, para una atenció especial a l'impacte que tenen els canvis en els rols familiars i de gènere. Ho fa des d'un enfocament comparatiu, tot i que se centra en la síndrome de la fecunditat molt baixa, sobretot a Espanya.

La tria de l'objectiu no és casual: l'interès per l'impacte dels canvis en la família i els rols de gènere s'explica per motius teòrics. Els debats que s'han anat succeint sobre la transformació social, tant en el món acadèmic com als mitjans de comunicació, han posat l'èmfasi en forces macroscòpiques com ara la globalització de les economies, l'aparició de la societat de la informació i el canvi de valors de la postmodernitat. Aquests factors poden ser molt rellevants per explicar la manera com

gestionem els nostres afers financers, com ens comuniquem, quina mena de llocs de treball es creen i desapareixen o com es distribueix la renda, però si tenen cap vincle amb la natalitat, segur que és molt indirecte i per tant impossible de precisar. Com veurem al capítol 1, la tesi dels valors postmoderns no sembla que expliqui prou bé l'evolució actual de la fecunditat.

Amb tot, hi ha dues revolucions en marxa que no hi ha dubte que influeixen clarament en el comportament reproductiu: la incorporació de la dona al mercat de treball i l'adopció de noves formes de viure en parella i formar famílies. La primera introdueix nous dilemes i reequilibris sobre el rol de la maternitat al llarg de la vida de la dona, mentre que la segona també influeix en les decisions tant dels homes com de les dones a l'hora de tenir fills, sobretot perquè introdueix noves incerteses i una fragilitat més gran en la vida familiar. Per comprendre l'evolució de la fecunditat contemporània, pensem que la revolució dels rols de la dona té molta més força explicativa que no pas les transformacions associades a la globalització o als valors postmoderns.

L'anàlisi comparativa que fem del cas espanyol no s'explica per la senzilla casualitat que resulta ser «el nostre» país. Creiem que Espanya mereix un estudi aprofundit per dos motius que la fan molt interessant des d'un punt de vista teòric. El primer és que hi ha diversos indicadors que posen de manifest que es desvia d'altres casos de fecunditat molt baixa, com ara:

- En termes comparatius, la manca de fills és un fenomen limitat. De fet, la incidència de la infecunditat és més baixa que a quasi tots els altres països. La gran majoria de dones espanyoles tenen fills, però moltes en tenen només un.
- L'ajornament de la maternitat és una tendència universal, en bona part impulsada per les dones professionals amb estudis superiors. A Espanya, però, aquest endarreriment no té gaire relació amb la procedència social. L'edat a la qual les dones tenen el primer fill és més o menys igual d'avançada, independentment del seu nivell d'estudis.
- Espanya ha experimentat un augment espectacular en els índexs de cohabitació. Aquest fenomen era molt poc freqüent durant el franquisme, però entre les generacions de la democràcia s'ha generalitzat

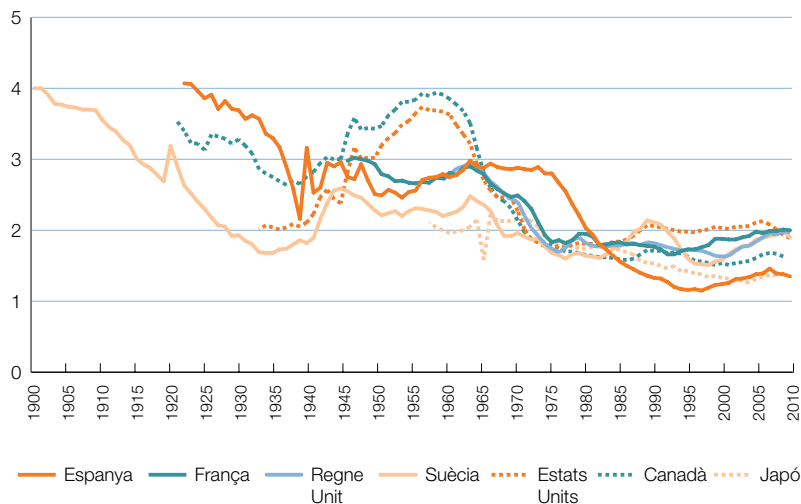
d'una manera sorprenent. Hi ha indicis que l'estil de cohabitació a Espanya s'assembla força a l'escandinau, és a dir, que representa un equivalent funcional del matrimoni. Una de les conclusions més sorprenents de la nostra recerca, com veurem més endavant, és que el comportament reproductiu de les parelles de fet és molt semblant als de les de dret.

El segon motiu teòric té a veure amb la gran velocitat a què avança el canvi social al nostre país. No hi ha dubte que Espanya va arribar tard a quasi totes les dimensions de la modernització, però un cop posada en marxa, la velocitat de la transformació social ha estat sorprenent. Tant si parlem de l'ocupació femenina com del divorci o bé de les noves configuracions familiars, en general Espanya ha dut a terme en una o dues dècades el que altres països han trigat mig segle a aconseguir. Podríem pensar, doncs, que la societat espanyola estava covant un fort desig de modernitzar-se molt abans de començar a fer-lo realitat. Més endavant en veurem alguns exemples.

El context històric de la fecunditat contemporània

Les dades sobre natalitat posen clarament de manifest que Espanya és un cas únic de canvi sobtat i ràpid. El gràfic 1 mostra els índexs sintètics de fecunditat (ISF) comparats al llarg del darrer segle. Tots els països segueixen un patró similar de declivi brusc durant els anys setanta i vuitanta, però la caiguda d'Espanya és realment extraordinària. Parteix d'una fecunditat sostinguda i molt alta i desemboca en un ISF que realment toca fons, i tot això en només dues dècades. Hi observem, a més a més, una situació d'estancament: mentre que molts altres països ja han començat la recuperació, això encara no ha passat a Espanya, que sembla encallada en un nivell de fecunditat molt baix. Naturalment podríem especular que, un cop que la taxa de fecunditat es recuperi genuïnament i comenci a enlairar-se, el canvi de tendència d'Espanya serà, un cop més, extraordinàriament ràpid. Ara mateix no tenim cap manera de saber-ho. El «dèficit de benestar» de què parlem al capítol 1, però, dóna credibilitat a aquesta hipòtesi, ja que la norma dels dos fills està molt estesa entre els espanyols.

GRÀFIC 1

Evolució de l'índex sintètic de fecunditat (ISF) (1900-2011)

Font: *The Human Fertility Database* (www.humanfertility.org) i instituts nacionals d'estadística.

La sobtada caiguda de la fecunditat sembla que és una conseqüència, a tots els països, de la tendència ascendent en els índexs d'ocupació i de nivell educatiu de la dona. La taula 1 mostra l'evolució d'aquests índexs des del 1970. Les dades sobre educació superior es refereixen a tots dos sexes, per la qual cosa hi ha una lleugera infrarepresentació en l'índex d'èxit femení.

Aquesta taula reflecteix la rapidesa amb què Espanya ha atrapat la resta de països de l'OCDE. Fins als anys noranta, estava força enrere respecte als altres països tant en els índexs d'educació universitària com en els d'ocupació femenina. De fet, el 1970 ocupava el darrer lloc de l'OCDE en educació superior i ocupació femenina. En tots dos indicadors, però, al llarg d'aquest període ha aconseguit recuperar el terreny perdut. És clar que això no vol dir que hagi assolit els nivells dels països escandinaus o els Estats Units, però actualment el nivell d'èxit acadèmic ultrapassa amb escreix el d'Itàlia o Alemanya.

TAULA 1

Nivells d'educació superior i d'ocupació femenina a l'OCDE (1970-2008)

	1970	1990	2008
% població amb estudis superiors:			
Espanya	5	10	29
% població amb estudis superiors:			
mitjana OCDE		18	28
Taxa d'ocupació femenina: Espanya	24	32	58
Taxa d'ocupació femenina:			
mitjana OCDE	35	41	57

Font: OCDE (2011), *Education at a glance*; OCDE (2002), *Historical statistics, 1970-2000*; base de dades de l'OCDE sobre l'ocupació.

La ràpida modernització dels rols de la dona, com era previsible, es concentra en les generacions més joves. Per exemple, actualment la taxa d'ocupació de les dones espanyoles de més de 55 anys és de només el 35%. Entre les més joves de 55, l'augment ha estat més remarcable en les dones casades i les dones amb fills. En tan sols una dècada (1998-2008), la taxa d'ocupació de les mares va augmentar 20 punts, del 40% al 60%. Això subratlla una altra faceta de la revolució femenina espanyola: el nivell d'ocupació de les mares amb prou feines difereix del de les dones sense fills.

Si contrastem aquestes tendències amb l'evolució de la fecunditat, però, la correspondència no és tan estreta com podríem imaginar. Tot i que la davallada més acusada de la taxa de fecunditat a Espanya va tenir lloc entre el 1975 i el 1985, aquest període no es va caracteritzar per la incorporació massiva de la dona al món laboral (ni per l'expansió educativa). L'auge real en l'ocupació (i en l'educació superior) es va donar després del 1990, és a dir, un cop estabilitzada la situació de fecunditat molt baixa.

Quan analitzem els canvis en l'estructura familiar ens trobem, un cop més, amb el fenomen de transformació accelerada. Això afecta el matrimoni, el divorci, la cohabitació i la maternitat fora del matrimoni.⁽¹⁾ La taxa bruta de nupcialitat (és a dir, el nombre de matrimonis per 1.000 habitants) ha minvat durant les últimes dècades a la majoria de països

(1) Les dades que segueixen s'han extret de la base de dades de l'OCDE sobre la família.

avançats. Aquesta caiguda ha estat especialment acusada a Espanya, que ara mateix ocupa un dels llocs més baixos de l'OCDE amb una taxa de 3,8 (la mitjana de l'OCDE és de 5,0). És curiós comprovar que el país que més s'acosta a Espanya és Itàlia, amb una taxa de nupcialitat de 4,0. De fet, des dels anys setanta la taxa de nupcialitat espanyola s'ha reduït a la meitat.

El fet que els espanyols estiguin perdent la fe en el matrimoni també es reflecteix en les dades sobre els divorcis. La taxa bruta de divorcis (mesurada igual que la taxa de nupcialitat) era, el 1970, exactament zero –cosa que s'explica perquè durant el règim franquista el divorci era il·legal–. El 1990 havia pujat a 1,0, i en les dues últimes dècades s'ha disparat a 2,4. Aquest percentatge situa Espanya en el grup de països europeus amb un alt índex de divorcis, al mateix nivell que el Regne Unit i per davant de França i Alemanya. D'altra banda, com veurem al capítol 5, en les últimes dècades la cohabitació s'ha generalitzat a Espanya. Aquest és un dels motius que explica que la taxa de nupcialitat hagi caigut tan vertiginosament. Una manera d'il·lustrar aquest fenomen és examinar el percentatge de fills nascuts fora del matrimoni, que entre el 1995 i avui s'ha triplicat (ha passat de l'11% al 31%). Així i tot, la taxa de naixements fora del matrimoni encara és molt més elevada als països escandinaus, on arriba aproximadament a la meitat del total de naixements. Actualment la taxa espanyola és semblant a la d'Alemanya i duplica exactament la d'Itàlia.

Un aspecte interessant de la cohabitació –com hem dit més amunt– és el seu «caràcter escandinau». Mentre que a molts països la cohabitació sol considerar-se com una etapa temporal que desemboca en el matrimoni (o en el final de la relació en parella), a Espanya constitueix una alternativa funcional estable. Les dades sobre fecunditat ho confirmen: no hi ha pràcticament cap diferència en la probabilitat de tenir un (primer) fill entre totes dues formes de parella (les xifres del començament de la dècada del 2000 indiquen que el 28% de les parelles casades i el 25% de les que cohabitaven tenen un fill).

En poques paraules, Espanya ha arribat tard a la modernització, però un cop en marxa, les transformacions han estat realment revolucionàries i han tingut lloc en un període de temps sorprenentment breu. Quasi tots

els indicadors –des de l'estatus de la dona fins a la vida en família– demostren que la modernització d'Espanya s'ha desenvolupat durant les dues últimes dècades. Això torna a plantejar una incògnita en termes de calendari, ja que la sobtada caiguda de la fecunditat va ser anterior a tots aquests canvis.

Visió general de l'estudi

Com hem assenyalat, aquest estudi se centra a analitzar les relacions que hi ha entre els canvis en els rols de gènere, la transformació de les famílies i la fecunditat. En els capítols que segueixen abordarem aquestes qüestions des de diversos punts de vista.

El capítol primer situa l'estudi en el context més ampli de la recerca sobre la fecunditat. Ja hem esmentat que hi ha dues perspectives que expliquen per què la baixa fecunditat continuada és una preocupació d'interès públic: la primera, perquè contribueix a un envelliment molt ràpid de la població; la segona, perquè és una qüestió de benestar, en el sentit que el nombre de fills que es tenen queda molt lluny del que els ciutadans desitgen realment. El capítol 1 explica per què el nostre estudi se centra en aquesta segona perspectiva.

Com a preludi dels capítols posteriors, més analítics i explicatius, el capítol 2 presenta als lectors una detallada panoràmica de l'evolució en el comportament reproductiu i de formació de famílies en les dècades recents. Així mateix, aquest capítol es proposa contrarestar, amb evidència empírica, una sèrie de creences generalitzades.

Una d'aquestes creences és la tesi segons la qual les taxes de fecunditat s'haurien de recuperar un cop s'ha estabilitzat l'ajornament de la maternitat. Si aquesta tesi fos correcta, la fecunditat tornaria a augmentar, però si més no a Espanya això de moment no ha estat així. Una segona creença és que la fecunditat hauria d'augmentar –com ho va fer a França i als països escandinaus– quan la cohabitació esdevé funcionalment l'equivalent del matrimoni. En el cas d'Espanya resulta sorprenent que les taxes de cohabitació siguin efectivament semblants, però això no sembla que hagi influït en els nivells de fecunditat.

De les dades analitzades al capítol 2, es desprenen algunes característiques del cas espanyol que en fan, en termes comparatius, un cas certament excepcional. A diferència d'altres països amb taxes de fecunditat molt baixes, la manca de fills és marginal a Espanya. Les dones hi tenen bàsicament un fill. Espanya, per tant, pertany al grup de països amb taxes de fecunditat molt baixes sobretot perquè poques dones acaben tenint més d'un fill. Un segon tret força específic és l'ajornament de la maternitat. Pràcticament a tots els països la maternitat tardana tendeix a concentrar-se en les dones amb més nivell educatiu; a Espanya, en canvi, les diferències segons el nivell educatiu són molt petites i l'ajornament és una característica universal.

El capítol 3 centra l'atenció en les diferències en la fecunditat atribuïbles de manera específica a l'educació. Tot i que els nivells de fecunditat eren tradicionalment molt més alts entre les dones amb menys nivell educatiu, en alguns països hem vist que hi ha hagut una inversió d'aquesta tendència, de manera que ara les dones amb més educació tenen més fills. Aquest és el cas dels països escandinaus, tot i que també s'ha observat una evolució semblant a Amèrica del Nord.

El fet que la població amb menys nivell educatiu tingui més fills no és estrany. La causalitat pot circular en tots dos sentits: d'una banda, podem suposar que les dones que volen donar prioritat a la maternitat dubtaran a l'hora d'invertir gaire en educació. D'altra banda, el cost d'oportunitat econòmica de la maternitat hauria de ser molt més baix entre la població menys instruïda. Les diferències en el nivell de fecunditat entre dones de diferents nivells educatius no ha canviat pas a Espanya –si més no de moment–. Per això resulta tan important entendre la lògica precisa que hi ha en la relació entre educació i fecunditat, ja que en les últimes dècades el nivell educatiu de les dones espanyoles ha augmentat ràpidament, fins al punt que ara solen deixar enrere els homes, sobretot als nivells més alts. Una de les conclusions del capítol 3 és que el *tipus* d'educació probablement importa molt més que el *nivell* educatiu. Les dones amb educació superior que també mostren una alta fecunditat tendeixen a inclinar-se per branques educatives més «femenines», com ara magisteri, treball social o ciències de la salut. Això suggereix, al seu torn, que aquestes dones busquen llocs de treball en el que podríem anomenar l'*econo-*

mia tova, sobretot en el sector públic –és a dir, en feines que són, comparativament, més propícies per a la maternitat–. Per tant, podria ser que la recuperació de la fecunditat als països escandinaus i la inversió en les tendències de fecunditat de les dones segons el seu nivell educatiu estiguin relacionades amb un mercat laboral vinculat a l'Estat del benestar molt abundant i altament feminitzat.

Les relacions de parella estan esdevenint polifacètiques i també més inestables, i en això Espanya està seguint clarament i ràpida les tendències internacionals. Aquest és el punt de partida del capítol 4, que es proposa identificar de quina manera el risc creixent de divorci i l'augment de la cohabitació influeixen en la fecunditat. A causa de limitacions en les dades, en aquest capítol només comparem uns quants països europeus, però es tracta de societats que representen adequadament les variacions en matèria de fecunditat: Noruega (amb una taxa de fecunditat alta, comparativament), Alemanya i Àustria (baixa) i Itàlia i Espanya (dos països mediterranis amb fecunditat molt baixa i arrelades tradicions familistes). Les conclusions són força sorprenents, com ja hem apuntat: observem no només que la cohabitació ha aparegut amb força a Espanya, sinó també que les parelles de fet presenten un comportament reproductiu força semblant al de les casades.

El capítol 5 explora el paper de la igualtat de gènere en la fecunditat, i per això analitza els valors relatius als rols de gènere. La hipòtesi clau que ens proposem demostrar és que només és probable que augmenti la taxa de fecunditat si es compleixen dues condicions: primera, el nivell global dels valors d'igualtat de gènere en una societat donada ha de ser alt; segona, aquests valors han de ser àmpliament compartits entre la població, entre homes i dones i en diferents nivells educatius. Després de comparar les tendències en aquests valors en les dues últimes dècades i en un gran nombre de països, les anàlisis indiquen que, efectivament, la fecunditat té una relació positiva tant amb el nivell com amb la difusió dels valors d'igualtat de gènere.

Aquests primers capítols, com també la recerca sobre fecunditat en un sentit més ampli, centren l'atenció quasi exclusivament en els dilemes, obstacles i preferències associats a la maternitat. El paper de l'home en tot el

procés de formació de la família és com el de la proverbial caixa negra. El capítol 6 mira de posar remei a aquest punt feble amb una exploració del nou model de paternitat que està sorgint. Quins són els canvis en la participació de l'home a l'hora de tenir fills? Estem deixant enrere el rol convencional del pare passiu i distant? Si els pares contemporanis mostren una participació molt més activa a l'hora de criar els fills, no provoca això costos d'oportunitat addicionals per a la paternitat?

En un estudi anterior, en el qual comparàvem Dinamarca, Espanya i el Regne Unit, vam comprovar que la participació masculina en la cura dels fills –com també en les feines de casa en general– és molt més generalitzada del que se sol creure (Esping-Andersen *et al.*, 2010). Això també s'ha constatat en altres estudis (Sullivan, 2011), tot i que les diferències entre països són considerables. El marit danès mitjà contribueix quasi la meitat (43%) del temps que els progenitors dediquen a les feines de casa, mentre que, com podíem esperar, la participació masculina a Espanya continua sent més marginal. En tot cas, tots els indicadors apunten que els homes s'estan adaptant als nous rols de la dona. A diferència dels altres capítols, el 6 segueix una línia de recerca qualitativa basada en entrevistes en profunditat fetes amb parelles espanyoles.

Els darrers anys, la recerca sobre la fecunditat s'ha centrat sobretot en la influència de les polítiques públiques (McDonald, 2000; Esping-Andersen, 2009; Gauthier i Hatzius, 1997; OCDE, 2002). De fet, en l'última dècada l'OCDE ha posat en marxa un programa de recerca a gran escala que analitza la influència de les polítiques socials favorables a la família. El capítol 7 mira d'identificar la importància relativa de les polítiques socials i com interactuen amb les normes de gènere que prevalen dins les societats. Aquest darrer capítol centra especialment l'atenció en la possibilitat que els efectes de polítiques similars puguin ser diferents segons el tipus de parella. Les conclusions que en deriven en bona mesura coincideixen amb els resultats d'altres estudis. En primer lloc, les polítiques que s'adrecen directament a les dificultats de conciliació entre feina i família –més que no pas les que s'adrecen al benestar de la família en general– tenen efectes positius sobre la fecunditat. En altres paraules, les llars d'infants i la reducció de l'horari laboral sembla que tenen un efecte beneficiós per a la fecunditat, però no passa el mateix amb els programes de

prestacions familiars en general. En segon lloc, l'efecte d'aquestes polítiques en el comportament reproductiu és clarament molt més positiu entre les parelles amb un alt nivell educatiu.

Aquesta darrera conclusió ens porta de nou al tema que exploràvem al capítol 4: les diferències en la fecunditat segons el nivell educatiu. Espanya ha viscut debats molt polèmics relacionats amb les polítiques familiars durant l'última dècada i, fins a un cert punt, els governs han mirat de donar-hi resposta. Hem vist que a escala local s'han pres mesures per ampliar les prestacions als infants menors de 3 anys. I el darrer govern socialista va intentar recompensar la natalitat amb un xec de 2.500 euros per nadó, suprimit posteriorment. Les conclusions del capítol 7 suggereixen que el govern espanyol es va equivocar amb la seva estratègia de recompenses en efectiu: hauria estat més eficaç utilitzar els recursos financers per construir més llars d'infants. Finalment, una altra de les conclusions de l'estudi és que cal donar prioritat a una reforma urgent de la jornada laboral.

I. Per què la fecunditat és important: teoria i recerca empírica

Gøsta Esping-Andersen

1.1. La fecunditat, una qüestió d'interès públic

Per què ens ha de preocupar la natalitat? No és una qüestió privada, la decisió d'una parella sobre els fills que vulguin tenir? La resposta a aquesta segona pregunta és, en essència, no. Des dels inicis de la civilització moderna, la natalitat ha estat una important qüestió d'interès públic, tot i que la manera amb què l'hem definida ha anat canviant significativament al llarg de la història moderna.

En l'antiguitat, Plató ja es preocupava per si els exèrcits atenesos tindrien prou efectius, i si serien d'un calibre humà prou bo. Com veurem tot seguit, Plató es va anticipar alguns mil·lennis a la famosa teoria econòmica de Gary Becker sobre la quantitat i la qualitat de la fecunditat. A l'edat mitjana, els senyors feudals promovien activament la procreació entre els pagesos per assegurar-se mà d'obra abundant i barata.

Uns quants segles després, la percepció canvia i la natalitat passa a ser considerada com una amenaça. El 1798 Malthus publica el seu famós *Assaig sobre el principi de població*: segons la seva teoria del creixement de la població, la fecunditat augmentarà a conseqüència del creixement de la riquesa i els ingressos. La predicció de Malthus és catastròfica, ja que l'excés de població provocaria al seu torn fam i malalties: mala peça al teler.

Afortunadament per a la humanitat, la teoria de Malthus ha estat refutada pels esdeveniments. Des de mitjan segle XIX, no s'ha mantingut la relació entre la riquesa d'una societat i la natalitat; al contrari, a mesura que les nacions esdevenien més riques, la fecunditat ha anat minvant (Guinnane, 2010; Jones i Tertilt, 2008). També és evident que els nivells de

fecunditat influeixen en el creixement econòmic. Hi ha, però, una clara resposta cíclica: les taxes de natalitat van caure en picat durant la depressió dels anys trenta del segle passat, i això s'està repetint en la crisi que va començar el 2008.

Sovint s'ha volgut estimular la natalitat per motius merament natalistes, amb freqüència vinculant-los als ideals nacionalistes de *grandeur*. Aquestes ideologies van tenir molta força a França, en la llarga cursa –de ben bé un segle– per esdevenir la primera potència europea. Tampoc no és casual que les polítiques natalistes fossin igualment prominents a l'Alemanya nazi i altres règims feixistes. Hi trobem un ressò de les idees de Plató, tot i que és evident que les polítiques natalistes no s'han limitat a les nacions bel·licoses assedegades de poder. Van ser un leitmotiv polític a molts països després de la primera guerra mundial i també durant els anys trenta. Fins i tot la Suècia socialdemòcrata va adoptar polítiques natalistes en les dècades d'entreguerres, en part perquè havia perdut una bona part de la població a causa de l'emigració anterior a la primera guerra, i en part a causa d'una sobtada caiguda dels naixements durant els anys trenta. De fet, una les anàlisis científiques pioneres de la caiguda de la natalitat va ser el llibre de Gunnar i Alva Myrdal, *Kris i Befolkningsfraagan (La crisi en la qüestió de la població)*, del 1934. La seva proposta principal per promoure més naixements era reforçar l'Estat del benestar i, especialment, les polítiques de suport a la família. Les polítiques natalistes han continuat reapareixent ara i adés, com no fa gaire a la Rússia de Putin.

La natalitat, però, ha continuat caient. Des dels anys setanta, pràcticament en totes les societats avançades les taxes de fecunditat han caigut per sota del nivell de reemplaçament de la població. I en un considerable nombre de països estem veient un fenomen històricament insòlit, el que els demògrafs anomenen una taxa de fecunditat *molt baixa (lowest-low fertility)* (Billari i Kohler, 2004; Kohler *et al.*, 2002).

Deixant de banda els efectes de les migracions, una societat només pot reemplaçar la seva població total si el nombre mitjà de fills per dona supera 2,1. Si això no passa durant períodes prolongats, hi haurà dues conseqüències problemàtiques: la població envellirà (i això vol dir, natural-

ment, que un nombre cada vegada més reduït de joves haurà de tenir cura d'un grup cada vegada més nombrós de gent gran), i la població total minvarà. Això no s'aprecia a curt o a mitjà termini, però a llarg termini els efectes d'un nivell de fecunditat persistentment baix poden ser realment dramàtics.

Considerem les previsions següents: si una societat pot mantenir una taxa de fecunditat d'1,9 fills per dona, la seva població al final d'aquest segle s'haurà reduït aproximadament un 15%. Però si una societat s'encaïlla en una taxa molt baixa, és a dir, de menys d'1,4 fills per dona de mitjana, al final del segle la seva població total serà només el 25% de la que tingui actualment (McDonald, 2002). Espanya exemplifica aquesta síndrome de fecunditat molt baixa i, si persisteix, l'any 2100 tindrà una població de només 10-15 milions d'habitants (cal recordar que aquestes previsions no tenen en compte els canvis de població causats per la immigració o l'emigració). D'altra banda, el ritme del descens tindrà efectes directes en la ràtio de dependència de les persones grans. Per exemple, en una Espanya de baixa fecunditat, el 2050 es dispararà al 138%, per comparació amb un modest augment del 36% a Suècia, que presenta una taxa de fecunditat més alta.

Aquests funestos escenaris han esperonat una nova sèrie d'arguments a favor de l'estímul de la natalitat: necessitem una taxa de fecunditat més elevada per alleujar la càrrega que implicarà tenir cura de la gent gran i també per estimular el creixement econòmic. De fet, la magnitud del fenomen és substancial: l'OCDE ha estimat que la combinació de l'envel·liment i el descens de la població rebaixarà el creixement del PIB de la UE en 0,7 punts percentuals anuals al llarg de les pròximes dècades (Sleebos, 2003). Això confirma un cop més que vivim en un món governat per una lògica que és exactament la contrària de les previsions fetes per Malthus.

La perspectiva del benestar sobre la fecunditat

Els arguments exposats es refereixen al nivell macro dels països, a més de plantejar a escala de tota la societat diverses qüestions de benestar que poden afectar la seva prosperitat econòmica o la «grandesa» de la nació.

També podem definir la fecunditat com un afer de *benestar* al nivell micro dels individus i les famílies. De fet, tenir fills és un dels ingredients fonamentals en la recerca del benestar i la satisfacció vital, i les dades ho corroboren. Diversos estudis conclouen que els fills produeixen un dividend significatiu de felicitat (Aassve *et al.*, 2012; Kohler *et al.*, 2005). Resulta inexplicable que aquesta dimensió hagi rebut una atenció tan minsa en els debats sobre polítiques públiques. Així i tot, va ser el tema principal en la defensa que van fer els Myrdal de polítiques actives favorables a la família.

En examinar les dades sobre el que els ciutadans consideren el nombre ideal de fills, ens trobem amb una sèrie de fets sorprenents. El primer és que tant homes com dones comparteixen visions molt semblants sobre el nombre ideal de fills. El segon és la continuïtat de les preferències al llarg de diverses dècades i generacions: sembla que la norma dels dos fills és tan forta avui com ho era en l'època dels nostres avis. En països tan diversos com França, Itàlia, Suècia i el Regne Unit, el nombre ideal de fills (la mitjana oscil·la entre 2,2 i 2,4) que indiquen les persones de la generació més recent (els nascuts després del 1977) és el mateix que preferien les generacions anteriors al 1947. Ara bé, en uns quants casos –sobretot a Àustria i Alemanya– les preferències sí que han minvat (dades de l'Eurobaròmetre del 2006; vegeu també Kohler *et al.*, 2002; Scott i Braun, 2006; Sleenbos, 2003; Testa, 2006).

La tercera dada que crida l'atenció és que les taxes de fecunditat molt altes (de més de 5 fills per dona) que prevalen fins al segle XIX probablement anaven més enllà de les preferències reals de la gent. L'anàlisi que fa Shorter (1973) de les recerques històriques conclou, de fet, que el model probablement més proper a l'ideal era de 2-3 fills per dona. Guinnane (2010) arriba a una conclusió semblant. No hem d'oblidar que la mortalitat infantil durant el segle XIX era molt elevada. Com observa Livi-Bacci (1986), les grans millores en les tècniques anticonceptives (i la caiguda de la mortalitat) cap al final del segle van anar associades amb una caiguda significativa del nombre de naixements. Potser aquest *dèficit de benestar* en aquests temps reculats el provocava el fet de tenir massa fills?

Els estudis actuals miren d'identificar el dèficit de benestar examinant la distància entre les preferències i la fecunditat real. Això se sol fer comparant els ideals que expressa la gent pel que fa al nombre de fills amb l'índex sintètic de fecunditat (ISF). Actualment hi ha una sèrie de països, com ara el Regne Unit, França, els Estats Units, el Canadà i els països escandinaus, on l'ISF se situa al voltant de 2,0 fills per dona. En aquests casos el dèficit benestar-fecunditat no sembla gaire rellevant, però als països encallats en taxes de fecunditat molt baixes (és a dir, per sota d'1,3), la diferència és enorme.

L'índex sintètic de fecunditat potser no és la millor mesura, ja que es limita a recollir el nombre mitjà de naixements en un any donat dividit pel nombre de dones en edat fèrtil. Aquest càlcul, de fet, pot induir a errors considerables si hi ha un nombre creixent de dones que ajornen la maternitat, un fenomen cada vegada més comú. El que potser hauríem de fer en lloc d'això és mesurar el dèficit amb les dades sobre el nombre final de fills per a les generacions de dones que ja han superat l'edat fèrtil (el límit se sol situar als 40-45 anys). Per fer-nos una idea del dèficit de benestar actual, hauríem d'estudiar el grup de dones nascudes els anys 1965-1967. En el cas de Suècia, l'índex (1,95) s'acosta força al nombre desitjat de fills. A Espanya, en canvi, hi ha un dèficit de benestar substancial, ja que el nombre final de fills amb prou feines és d'1,6 (Bongaarts i Sobotka, 2012).

Una altra manera de mesurar el dèficit de benestar és centrar l'atenció en la distribució de dones segons el nombre de fills. Un cop més, és evident que la preferència per dos fills o més és aclaparadora. En el conjunt de la UE, els qui no volen cap fill (4%) o un màxim d'un (10%) són una minoria, molt més reduïda que no pas el grup que s'estimaria tenir tres fills o més, que és del 26% (Testa, 2006: taula 5). Des d'aquesta perspectiva observem, encara una altra vegada, alguns dèficits de benestar remarcables. Per a la generació més recent, el percentatge de dones que avui continuen sense fills oscil·la entre el 20% d'Itàlia i aproximadament el 12% d'Espanya i Suècia, és a dir, tres o quatre vegades més del que podríem esperar si la realitat reflectís les preferències expressades. I això també afecta els qui acaben tenint només un fill. En això Espanya presenta una situació força excepcional: d'una banda, la manca de fills és un fenomen relativament moderat, però de l'altra presenta un percentatge insòlitàment alt (al vol-

tant d'una tercera part) de dones que només tenen un fill (al capítol 2 veurem les dades amb detall). Això ens indica que el principal dèficit de benestar a Espanya es troba en la dificultat d'anar més enllà del primer fill.

Aquest mateix fenomen, per cert, va caracteritzar també la caiguda en picat de la fecunditat durant la depressió dels anys trenta. Com mostren Jones i Tertilt (2008), el dràstic descens de naixements als Estats Units en aquella època s'explica per l'augment de la proporció de dones que no van tenir fills i, sobretot, per la limitació de moltes famílies a un sol fill.

Com veurem als capítols que segueixen, això té moltes explicacions possibles: les dones ajornen la maternitat (tot i que això passa a tot arreu), topen amb dificultats per conciliar la maternitat amb les seves ambicions professionals, les ajudes de l'Estat del benestar per a les famílies és insuficient, o bé les parelles dubten a l'hora de tenir fills a causa de la incertesa econòmica o social: Espanya ha patit unes taxes d'atur comparativament elevades durant les últimes dècades, en particular entre els joves, i ha experimentat també un augment espectacular en les taxes de divorci i de cohabitació.

1.2. Les teories de la fecunditat

La recerca sobre la fecunditat s'ha vist molt influïda per dues tradicions teòriques. Una ve de l'àmbit de l'economia i especialment de les contribucions de Gary Becker. L'altra podríem anomenar-la com una versió *post-moderna* de la tesi de la segona transició demogràfica.

Les teories econòmiques

La teoria de la fecunditat de Becker és un model de demanda bàsic aplicat a la presa de decisions sobre la família (Becker, 1960; 1981): la demanda de fills hauria d'augmentar paral·lelament a la riquesa i els ingressos perquè això implica que el cost relatiu d'un fill addicional disminueix. Com ho formulen els economistes, l'augment de la prosperitat relaxa la restricció pressupostària de la família. Però aquest efecte positiu es pot veure anul·lat per dos motius: el primer és que la funció de demanda de la família depèn del preu de tenir fills en relació amb altres béns (potser el

papa prefereix comprar-se un cotxe nou en lloc de tenir un altre fill), i el segon és que quan els ingressos augmenten, també ho fan els costos d'oportunitat associats al fet de tenir fills (els nens requereixen temps). Els costos d'oportunitat percebuts haurien de ser especialment elevats per a les persones amb un alt potencial adquisitiu. El resultat, doncs, és que la demanda ja no se centra tant a tenir fills.

La decisió dels pares sobre el moment de tenir els fills (el que els demògrafs anomenen *l'efecte tempo*) és una variant d'aquesta mateixa lògica. Com és ben sabut, la corba d'ingressos augmenta de manera més marcada durant els primers anys de la vida professional i després comença a anivellar-se. La corba presenta un pendent més acusat per als treballadors altament especialitzats. Si ens basem en el clàssic model de la «corba edat-sou» de Mincer (1963), podríem fer aquestes prediccions: *a*) les dones retardaran el primer fill fins que la parella hagi assolit una trajectòria d'ingressos estable i previsible; *b*) per a una dona que treballa, el cost d'oportunitat de tenir un fill (i d'interrompre la seva carrera professional) serà especialment alt en la fase en què la seva corba d'ingressos faci més pendent. Això implica que les dones amb un alt potencial d'ingressos és més probable que ajornin la maternitat, per comparació amb les dones amb un potencial d'ingressos més baix (vegeu també Moffit, 1984).

Segons la teoria de Becker, els pares s'enfronten a una disjuntiva bàsica: el cost dels fills no depèn només de la quantitat, sinó també de la qualitat –és a dir, la inversió que fan en salut o educació–. La teoria prediu que les inversions dels pares en els fills afavoriran la qualitat a mesura que augmenti el rendiment en educació i coneixements, un altre motiu que augmenta la probabilitat que la fecunditat disminueixi (Becker i Lewis, 1973).

Aquest marc teòric ha tingut una influència enorme, en bona part perquè semblava que encaixava de ple amb les tendències observades. Tornem al canvi històric: fins a la segona meitat del segle XIX, el treball infantil era molt comú. Per exemple, durant els anys trenta del segle XIX, a Anglaterra el 25% dels nens entre 10 i 14 anys treballaven a canvi d'un salari. A mesura que el treball infantil s'anava restringint (i s'estenia l'escolarització obligatòria) a partir de la meitat del segle, els infants van passar a ser una despesa en lloc d'una font d'ingressos per a moltes famílies. Aquest

canvi, com pronosticaria Becker, va anar associat a una forta davallada de la fecunditat (Guinnane, 2010; Jones i Tertilt, 2008).

Un segle després, no hi ha dubte que l'enorme augment en l'ocupació i l'educació de les dones ha contribuït al declivi de la fecunditat. Observem que les dones amb més nivell educatiu solen ajornar la natalitat, per comparació a les dones menys qualificades (o les que no s'han incorporat al mercat de treball), i també són més propenses a tenir menys fills o bé a no tenir-ne. També és evident que un dels efectes de la creixent capacitat de les dones per generar ingressos és tenir menys fills (Hotz i Miller, 1988; Heckman i Walker, 1990), i que els rendiments creixents de l'educació en l'economia del coneixement han impulsat un canvi en el temps de dedicació dels progenitors i en les inversions financeres, amb un èmfasi creixent per la qualitat per damunt de la quantitat. Per exemple, en les últimes dècades hem estat testimonis d'un creixement remarcable del temps que els pares i les mares destinen als fills (Esping-Andersen, 2009).

La teoria de Becker pronostica una caiguda continuada de la fecunditat a llarg termini, en particular després de la transformació de l'estatus econòmic de la dona. No obstant això, aquí és on la teoria sembla que es queda curta. Els canvis en els nivells de fecunditat durant les últimes dècades, de fet, sembla que la contradiguin frontalment. Per començar, és clar que la correlació entre els nivells d'ocupació femenina i la fecunditat s'ha invertit. Els anys seixanta i setanta era negativa, però ara ha esdevingut positiva (Ahn i Mira, 2002; Myrskylä, Kohler i Billari, 2009; OCDE, 2011). De fet, la fecunditat s'ha recuperat més en aquells països –com ara França, els països escandinaus o els Estats Units– on l'ocupació femenina és habitual. En canvi, la síndrome de fecunditat molt baixa es tendeix a concentrar en països com ara Itàlia o Espanya, amb una participació de la dona en el mercat de treball relativament baixa. D'altra banda, com veurem més detalladament al capítol 4, en alguns països ara també es produeix una inversió de la influència de l'educació en la fecunditat: la fecunditat cau en les dones amb menys nivell educatiu i augmenta entre les que tenen estudis superiors.

Això fa de mal encaixar amb la tesi del cost d'oportunitat econòmic. Sí que encaixa, però, amb la perspectiva del benestar, concretament amb el fet que els ciutadans continuen pensant que l'ideal és tenir dos fills.

L'augment de naixements entre les dones amb més nivell educatiu en països com els escandinaus expressa, per tant, que les condicions en aquestes societats i per a aquestes dones són favorables per a la realització de les seves preferències. L'estudi de Datta Gupta i Smith (2002) ens dóna una pista per trobar-ne una explicació: les daneses amb estudis superiors que prioritzen la maternitat tendeixen a abandonar llocs de treball més ben remunerats, en sectors d'*economia dura*, a canvi de feines en el sector públic, amb sous més baixos, quan neix el primer fill. Això és possible, naturalment, gràcies a una oferta molt àmplia de llocs de treball d'*economia tova* vinculats a l'Estat del benestar. No obstant això, aquesta tendència de reorientació professional presenta una lògica totalment diferent de la que hauria pronosticat Becker: en el càlcul de cost d'oportunitat d'aquestes dones, el valor de tenir fills passa per davant de la dimensió econòmica.

Easterlin va proposar una teoria econòmica alternativa a la de Becker (Easterlin, 1966; Easterlin *et al.*, 1980). Totes dues comparteixen un punt de partida semblant, i és la influència clau que hi tenen els ingressos, però el model d'Easterlin subratlla també la influència de les *relativitats*. La idea bàsica és que les aspiracions dels ciutadans es defineixen en relació amb el seu punt de referència principal, que bàsicament és la generació dels pares. L'objectiu de la generació següent és millorar –o si més no igualar– el nivell de vida dels pares. Com que és probable que les generacions poc nombroses puguin gaudir de millors oportunitats laborals (i tenir més ingressos), estaran més disposades a formar famílies i a tenir molts fills. Això vol dir, però, que la generació següent serà més nombrosa, com va passar amb el boom de natalitat de la postguerra mundial (el famós *baby boom*). Els membres d'aquestes generacions més poblades hauran de competir pels llocs de treball i és menys probable que assoleixin un nivell de vida que satisfaci les seves aspiracions. La seva reacció, per tant, serà casar-se més tard i augmentar la participació de les dones en el mercat de treball, a banda de ser més propensos al divorci. L'efecte net és una taxa de fecunditat més baixa, i això explicaria les generacions posteriors dels anys setanta i vuitanta, caracteritzades per una sobtada caiguda de la natalitat. Al seu torn, quan aquestes generacions reduïdes esdevenen adultes, els passa com a la generació

dels seus avis: en ser relativament pocs, se'n beneficien econòmicament i milloren el seu benestar per comparació a la generació dels seus pares. De manera que haurien de tornar a un model familiar més tradicional i tenir més fills.

És interessant observar que el model cíclic de fecunditat d'Easterlin presenta alguns punts en comú amb la teoria de Malthus: la prosperitat fa augmentar la natalitat, i a la generació següent hi ha un efecte bumerang. A primer cop d'ull sembla que això explica prou bé les tendències observades durant el darrer mig segle, però continua sent un model controvertit i l'evolució més recent de les taxes de fecunditat sembla que no hi encaixa prou bé. On això és més evident és als països amb un nivell de fecunditat molt baix, com ara Espanya, on les generacions reduïdes fruit de la caiguda de la natalitat no responen a cap de les dimensions clau: la seva propensió a casar-se decau, el risc de divorci es dispara i la fecunditat continua sent molt baixa.

La postmodernitat i la segona transició demogràfica

El marc de la transició demogràfica distingeix dos punts d'inflexió històrics. La *primera* transició va evolucionar a partir del segle XVIII (Davis, 1945; Chesnais, 1993), i es va caracteritzar per la caiguda de les taxes de natalitat, impulsada sobretot per una mortalitat decreixent. Això es va aconseguir gràcies a millores substancials en salut i higiene: aigua més neta, més menjar i, posteriorment, la introducció de les vacunes (per exemple, contra la verola).⁽¹⁾ La ràpida caiguda de la mortalitat infantil va tenir l'efecte d'un creixement igualment ràpid de la població. Els ciutadans van respondre-hi reduint la taxa de natalitat. L'argument teòric cabdal és que els canvis en la taxa de fecunditat d'aquesta època eren causats sobretot pels canvis en la mortalitat.

La *segona* transició demogràfica, segons sostenen Lesthaeghe (1995; 1998) i Van de Kaa (1987), arriba cap a la segona meitat del segle XX. Els trets més destacats d'aquesta transició són una caiguda de la fecunditat

(1) Les millores en la salut van permetre que les morts causades per malalties infeccioses caiguessin de l'11% a l'1% a Anglaterra. Guinnane (2010: 13) recull que cap al 1800 el 30% de tots els infants morien en els primers anys d'infància.

per sota dels nivells de reemplaçament de la població, un augment de la infecunditat voluntària, l'ajornament del matrimoni, la creixent inestabilitat conjugal i l'extensió de la cohabitació. Tant Lesthaeghe (1998) com Van de Kaa (2001) fan una interpretació teòrica postmoderna de la segona transició, amb l'argument que la caiguda de les taxes de nupcialitat, la inestabilitat creixent de la parella i la reducció del nombre de fills representen la difusió de valors que promouen orientacions i estils de vida individualistes, la recerca d'identitat i la realització personal, per damunt de compromisos i vincles a llarg termini, la religiositat o la submissió als convencionalismes. Resulta interessant veure com la teoria postmoderna de la transició acaba preveient tendències que semblen un eco de les de Becker: la tendència sostinguda cap a «menys família» en general i menys fills en particular.

No cal dir que hi ha crítiques tant de la tesi de la transició demogràfica com de la seva versió postmoderna. Molts sostenen que amb prou feines és una teoria, sinó poca cosa més que una identificació descriptiva de correlacions: efectivament, la fecunditat responia a la caiguda de la taxa de mortalitat, però al mateix temps hi havia altres canvis crucials que podien explicar amb la mateixa versemblança el declivi de la natalitat (Guinnane, 2010): per exemple, l'augment de la productivitat en agricultura, que va incrementar els ingressos; la incorporació de les dones de classe baixa al mercat de treball (expansió de la indústria tèxtil), o bé la urbanització i el cost de l'habitatge, que va imposar restriccions a les dimensions de la família. A més a més, com ja hem esmentat, els beneficis econòmics de tenir fills van minvar a mesura que el treball infantil desapareixia i els fills passaven a representar un cost net per als pares (Caldwell, 1982).

I com també passava amb la teoria econòmica de Becker, els recents canvis demogràfics posen en entredit la teoria de la postmodernitat. En quasi tots els indicadors clau de la família trobem una inversió de l'escenari «menys família». Això es pot veure sobretot en aquelles mateixes societats que van encapçalar la transició postmoderna, particularment a Amèrica del Nord i els països escandinaus, on en les últimes dècades les taxes de fecunditat s'han recuperat. En canvi, els països que hi van arri-

bar més tard, com ara Itàlia, Polònia o Espanya, actualment són els prototips de la tendència «menys família». Resulta difícil explicar per què els suecs haurien abandonat de cop i volta la postmodernitat o, posem per cas, per què els italians i els espanyols han passat a situar-se a l'avantguarda mundial dels valors postmoderns.⁽²⁾

La validesa de la teoria també és qüestionable quan observem que en alguns països la fecunditat i l'estabilitat conjugal estan augmentant entre les classes professionals amb més nivell educatiu, mentre que disminueixen entre la població amb menys nivell educatiu. És difícil de justificar com els ideals postmoderns arrelen amb més força entre els estrats socials inferiors, alhora que reculen entre les elits més educades.

Com sostenen Esping-Andersen i Billari (2012), el pronòstic «menys família» que presenten totes dues perspectives teòriques prové d'un error bàsic: el fet de considerar que l'erosió dels matrimonis i dels nivells de fecunditat que comença els anys seixanta marca una fase transitòria i no una nova trajectòria permanent. El seu argument alternatiu és que la inestabilitat conjugal i la baixa fecunditat són conseqüències de la revolució en els rols de la dona. Un cop que les institucions socials (especialment l'Estat del benestar i els mercats laborals) i les parelles (relacions més igualitàries) s'adaptin a les noves preferències vitals de la dona, hauria d'emergir un nou model de família més equitatiu. Això, al seu torn, hauria d'estabilitzar les parelles i estimular la natalitat (vegeu també McDonald, 2000).

1.3. Un recorregut per la recerca empírica

Les principals correlacions de la fecunditat són força diferents segons si centrem l'atenció en el nivell macro de les societats o bé en el nivell micro del comportament individual.

(2) De fet, la noció de *postmodernitat* no té cap base empírica. Com indiquen Scott i Braun (2006), aquests canvis de valors només són demostrables en qüestions relatives a la sexualitat. No tan sols les preferències sobre el nombre de fills s'han mantingut inalterades, sinó que les dades de les enquestes mundials sobre els valors ens mostren que només una petita minoria de ciutadans està d'acord amb l'afirmació «El matrimoni està passat de moda». Per exemple, en països «avançats» com ara Dinamarca, Noruega i els Estats Units, els qui s'hi manifesten acord amb prou feines arriben al 10-15%.

1.3.1. Les correlacions a nivell macro

Prosperitat i fecunditat

En el debat en curs sobre creixement econòmic i fecunditat, la hipòtesi malthusiana ha estat convinentment refutada. Així i tot, hi ha evidència substancial d'una correlació cíclica: els períodes de davallada econòmica estan associats a taxes de fecunditat minvants i viceversa.

Si la recessió causa una disminució dels naixements, això pot respondre a dues lògiques ben diferents. Durant la Gran Depressió, hi ha proves que demostren que la caiguda de la fecunditat dels Estats Units els anys trenta no va ser deguda a l'ajornament de la maternitat sinó a un descens general i definitiu de les taxes de natalitat (Jones i Tertilt, 2008). Això, però, no és aplicable a la societat contemporània: la caiguda de la fecunditat en els períodes de crisi econòmica és deguda, principalment, a l'ajornament de la maternitat fins que les condicions millorin (Adsera, 2011; Kohler *et al.*, 2002; Sobotka *et al.*, 2011).

Un estudi de Myrskylä *et al.* (2009) presenta una variant interessant de la relació entre creixement econòmic i natalitat. Tot i que confirmen l'absència de correlació entre el PIB i els ISF, demostren que la classificació dels països segons l'índex de desenvolupament humà (IDH) sí que té una relació significativa amb la fecunditat: en els nivells baix o mitjà de l'IDH, la fecunditat tendeix a ser baixa; una xifra més alta de l'IDH, en canvi, està relacionada amb una fecunditat més alta. Cal fer notar que aquesta relació només és vàlida entre les societats avançades.

Confiança general

Indicadors com ara l'IDH recullen trets de desenvolupament d'una societat que no es limiten a l'estrictament econòmic. Un dels motius pels quals presenta una correlació tan positiva amb la fecunditat podria ser perquè implícitament també recull els nivells de confiança general en una societat donada. És curiós que no s'hagi fet gaire recerca sobre aquesta qüestió, tot i que la seva influència pot ser considerable, en particular a les societats on la majoria de dones treballen i on els pares han de confiar

en institucions externes com ara les llars d'infants. D'altra banda, és raonable esperar que la confiança general tingui una presència més destacada a mesura que les intencions reproductives canvien d'una perspectiva més centrada en la quantitat a una altra que doni prioritat a la qualitat dels fills.

Hi ha estudis que demostren que els nivells de confiança tenen un efecte positiu sobre la natalitat, tot i que això depèn molt de les esferes de confiança implicades. En les societats on la confiança es limita a les relacions de família i la comunitat local, com sol ser el cas de l'Europa meridional, l'efecte és negatiu. Livi-Bacci (2001) ho remarca clarament en sostenir que el familisme actualment ha passat a ser contraproductiu per a la formació de famílies: «On hi ha massa família, hi ha massa pocs fills».

Segons Yamamura i Andrés (2011), un punt d'augment en la confiança general té com a resultat un augment del 0,01 en l'ISF. Espanya i Itàlia puntuen bastant baix en l'índex de confiança, mentre que els països nòrdics presenten les puntuacions màximes. Aquí podem fer un petit experiment especulatiu: si Espanya, que té un índex de confiança de 32 (Suècia té quasi el doble: 60), gaudís d'un entorn de confiança alta com el de Suècia, el seu ISF superaria amb escreix la taxa de reemplaçament poblacional.

Aassve *et al.* (2012) sostenen un punt de vista semblant, però hi afegeixen dos elements molt importants. El primer és que les seves anàlisis contribueixen a explicar un enigma bàsic: per què als països nòrdics i anglosaxons trobem nivells de fecunditat elevats? I el segon és que demostren que els nivells de confiança interactuen amb l'augment del nivell educatiu de les dones: alts nivells d'educació femenina impliquen una fecunditat més alta als països on la confiança és generalitzada, mentre que en contextos de baixa confiança l'efecte és exactament el contrari. Es tracta d'una conclusió important, ja que ens ajuda a entendre algunes de les precondicions clau que expliquen per què la relació entre educació i fecunditat s'ha capgirat tant als països escandinaus com a Amèrica del Nord. Cal aprofundir molt més en aquesta línia de recerca, i és realment una llàstima que no puguem fer-ho en aquest llibre.

Canvi de valors

Ben pocs estudis s'han endinsat en la relació entre la natalitat i el canvi de valors de la postmodernitat, en bona part perquè resulta molt complex identificar aquests canvis. Sembla que alguns d'aquests valors poden tenir un efecte indirecte mitjançant l'ajornament de la natalitat (Liefbroer, 2005; Bernhardt i Goldscheider, 2006).

L'Estat del benestar

L'Estat del benestar és un tercer factor de nivell macro que ha rebut molta atenció. La demostració de l'existència d'una correlació entre polítiques socials i fecunditat, però, no ha estat conclouent. Gauthier i Hatzius (1997) ofereixen una de les anàlisis més detallades i hi troben efectes relativament lleus. En el cas d'algunes polítiques, com ara els subsidis pels fills, l'efecte és bàsicament nul. La relació més forta, però, s'observa en les polítiques de conciliació laboral i familiar com ara els permisos de maternitat o paternitat i, especialment, les escoles bressol (Castles, 2003; Sleebos, 2003). Del Boca (2002) hi troba un efecte positiu (un augment de 0,2 punts a l'ISF a partir d'un augment del 10% en la cobertura d'escoles bressol) a Itàlia. S'han identificat efectes força similars a Noruega (Kravdal, 1996) i, més en general, als països de l'OCDE (Sleebos, 2003: figura 21). L'estudi de Sleebos posa de manifest la importància de les llars d'infants com un factor determinant, ja que pot explicar gairebé la meitat de tota la variància transnacional en les taxes de fecunditat. Altres estudis, en canvi, no hi troben cap efecte significatiu. Hank i Kreyenfeld (2002), per exemple, conclouen que l'impacte a Alemanya és nul. Això es podria explicar per dos motius: primer, comparativament hi ha molt poques llars d'infants a Alemanya occidental, i segon, a Alemanya hi ha pressions normatives insòlitàment fortes perquè les mares dels nens petits romanguin a casa per tenir-ne cura.

Aquí podem fer un altre experiment especulatiu. Si haguéssim d'aplicar els tipus d'efectes analitzats per Del Boca i Kravdal, quin seria l'augment de la fecunditat a Espanya? Actualment les llars d'infants a Espanya cobreixen una mica més del 20% de la població de 0-3 anys. Si d'un dia per l'altre, per dir-ho així, arribés als nivells de Dinamarca (aproximadament el 80%), l'ISF espanyol augmentaria 1,6 punts.

Els estudis que centren l'atenció en el paper de l'Estat del benestar troben efectes més significatius quan examinen el calendari reproductiu (efecte *tempo*), com van fer Ermisch (1988) al Regne Unit i Hoem *et al.* (2001) a Àustria. La recerca feta a Suècia mostra que els permisos de maternitat/paternitat tenen un efecte accelerador, de manera que les dones tendeixen a tenir els fills en una successió ràpida (Andersson *et al.*, 2006; Hoem, 2005).

Amb tot, la recerca empírica sobre els efectes de l'Estat del benestar no és concloent, cosa que pot semblar enganyosa per dos motius. El primer és que les polítiques de suport a la família amb prou feines són exògenes en relació amb les demandes i preferències dels ciutadans (i dels electors). Per tant, és més probable que sorgeixin quan les pressions per la conciliació siguin prou intenses. I el segon, tal com subratlla McDonald (2002), és que la recuperació de la fecunditat només és probable que s'esdevingui quan tant les institucions com les relacions de parella coincideixin a donar suport al nou rol de la dona.

1.3.2. Les correlacions a nivell micro

Tenint en compte la influència del plantejament proposat per Becker, no és estrany que la recerca empírica hagi centrat tant l'atenció en la relació entre ingressos i fecunditat. Això vol dir, doncs, que hauríem d'analitzar quina és la influència del capital humà més en general.

Un segon corrent de recerca estudia sobretot l'impacte d'altres aspectes de la vida laboral, en particular la desocupació i la inseguretat laboral.

Una tercera línia de recerca, més pròxima a la demografia, examina el lligam entre els canvis de comportament en les relacions de parella (cohabitació, ajornament del matrimoni, augment del risc de divorci) i la maternitat.

I en els darrers anys hem assistit a una eclosió d'estudis que miren d'establir una connexió entre les decisions reproductives i la igualtat de gènere.

El paper dels ingressos i el capital humà

Tradicionalment, la recerca sobre la fecunditat donava per descomptada la dependència econòmica de la dona i, en conseqüència, centrava l'anà-

lisi sobretot en l'educació i els ingressos de l'home com a factors explicatius de les decisions reproductives (Hotz *et al.*, 1997). En els treballs més recents, però, aquestes característiques dels homes són relativament irrelevantes. A mesura que la dona s'ha anat incorporant al mercat de treball, les variables importants han passat a ser els ingressos, el nivell educatiu i l'oferta de mà d'obra de les dones (Sleeboos, 2003; Stier *et al.*, 2001). Els estudis sobre el moment en què les dones decideixen tenir fills se centren en els costos d'oportunitat de les interrupcions laborals causades per la maternitat. La recerca sobre el fenomen de la baixa fecunditat posa molt d'èmfasi en la influència de la inseguretat laboral de la dona, els riscos de desocupació i les dificultats per conciliar la vida laboral i familiar (Adsera, 2004; Kohler *et al.*, 2002; Kreyenfeld, 2010).

La revolució en els rols de la dona va arribar tard a Espanya, però un cop en marxa, va evolucionar a una velocitat extraordinària. Una dada reveladora n'és la taxa d'ocupació de les mares amb fills en edat preescolar, que quasi es va multiplicar per dos en poc més d'una dècada: del 28% el 1994 al 53% el 2007 (base de dades de l'OCDE sobre la família). Aquest percentatge situa Espanya a un nivell molt similar al d'Alemanya. Però les dones espanyoles s'enfronten a dificultats que les dones de molts altres països desconeixen: restricció en l'oferta de feines a temps parcial, jornades laborals molt llargues i gens favorables a la conciliació familiar i una elevada incidència de llocs de treball temporals i precaris.

En l'esquema proposat per Becker, si els fills es consideren un bé normal, la quantitat, en teoria, hauria d'augmentar paral·lelament als ingressos. El fet que en general això no sigui així planteja una incògnita. Gary Becker va mirar de fer encaixar la teoria amb la realitat empírica mitjançant el seu argument «quantitat-qualitat», és a dir, que el càlcul de costos dels pares es desplaça de la quantitat de fills a la qualitat. Això vol dir que l'efecte dels ingressos dels pares repercuteix, sobretot, en quant inverteixen en els coneixements dels fills.

Una segona reformulació defineix els ingressos com el preu ocult del temps. La majoria de pares aviat descobreixen que els fills prenen molt de temps. Això implica un cost d'oportunitat que és especialment oneros per als progenitors amb ingressos més alts (Mincer, 1963; Willis, 1973). Els estudis empírics solen demostrar el fort efecte negatiu que tenen els

ingressos de les dones sobre la fecunditat. Així i tot, actualment sembla que s'està demostrant el contrari per als salaris dels homes, tot i que l'efecte sobre els ingressos masculins és més aviat petit, la qual cosa confirma la irrellevància creixent de l'estatus econòmic dels homes (Heckman i Walker, 1990).

Com és lògic, l'educació té uns efectes molt semblants als dels ingressos. Les dones amb un nivell educatiu més alt tenen menys fills, i la manca de fills és més acusada entre les dones amb nivells educatius molt alts (Schultz, 1986). Contràriament a l'efecte dels ingressos, però, el nivell educatiu dels homes sembla que també influeix negativament sobre la fecunditat (Preston i Sten, 2008).

Un gran nombre d'estudis conclouen que l'efecte de l'educació o dels ingressos es veu atenuat per l'endarreriment, primer de la formació de parelles i després dels fills (Joshi, 2002; Lappegård, 2002; Martin, 2000). La població amb més nivell educatiu ajorna el matrimoni o bé opta per la cohabitació, i en tots dos casos es redueix la probabilitat de tenir el primer fill (Baizán *et al.*, 2003; 2004). I en sintonia amb la lògica de Mincer, les dones amb més nivell educatiu miren de minimitzar els costos d'oportunitat retardant la maternitat.

No obstant això, la relació entre educació i fecunditat s'està capgirant, com ho demostren clarament els casos d'Amèrica del Nord i els països escandinaus (Hazan i Hosny, 2011; Kravdal i Rindfuss, 2008; Esping-Andersen, 2009). Això també està succeint amb la variable salarial, ja que darrerament sembla que les dones amb més ingressos, si més no a Escandinàvia, poden renunciar explícitament als ingressos en favor de la maternitat (Datta Gupta i Smith, 2002). Per tant, resulta problemàtic trobar una explicació clara del cost d'oportunitat econòmic.

La inseguretat

Una possible explicació n'és la incidència de la incertesa en el mercat de treball. Per començar, les dones amb més nivell educatiu és més probable que es beneficiïn de més estabilitat laboral i d'ingressos, almenys un cop s'han situat professionalment. Datta Gupta i Smith (2002), de fet, remarquen que les daneses ben situades professionalment busquen maximitzar

la seguretat a l'hora d'embarcar-se en la maternitat, encara que això impliqui un sacrifici salarial.

Podem trobar una altra explicació en el perfil de l'educació de la dona. Com han assenyalat Martín-García i Baizán (2006), les dones que han optat per camps «tous» (infermeria, docència, etc.) són més propenses a tenir fills aviat. En alguns països, especialment els escandinaus, les dones tendeixen a triar justament aquests camps, i això pot contribuir a explicar per què actualment el nivell educatiu presenta una correlació positiva amb la natalitat.

En tercer lloc, la inversió de la influència socioeconòmica en la fecunditat, irònicament, pot tenir a veure amb la precarietat creixent entre els homes. Aquesta inversió reflecteix en part una caiguda de la fecunditat de les dones amb menys nivell educatiu i, en part, un augment recent de la fecunditat entre les dones d'estatus més alt. Una explicació del primer fenomen gira entorn del deteriorament del mercat del matrimoni per a les dones amb menys nivell educatiu, ja que els homes menys qualificats experimenten més risc d'atur i salaris decreixents (McLanahan, 2004). A més a més, s'està demostrant cada cop més que la igualtat de gènere està esdevenint una condició prèvia per a una fecunditat més elevada. Com que aquestes pràctiques estan molt més esteses entre la població amb més nivell educatiu, això pot ajudar a explicar per què les dones més educades actualment tenen més fills.

Finalment, la conclusió d'Aassve *et al.* (2012) que la confiança pot ser una condició prèvia per a una taxa de fecunditat més elevada entre les dones amb més nivell educatiu explica també per què la influència de l'educació en la fecunditat s'ha capgirat en alguns països i no en altres.

Les dificultats en la transició de l'educació al món laboral plantegen un tipus d'inseguretat diferent. Aquest problema és especialment greu al sud d'Europa, on no és estrany que els universitaris hagin d'esperar dos o tres anys abans d'aconseguir una feina estable. S'entén doncs que s'hagi fet abundant recerca sobre aquesta qüestió, com ara Del Boca (2002) a Itàlia i Noguera *et al.* (2002) a Espanya.

A les societats on la transició de l'escola a la feina és difícil i prolongada, hi ha dos factors paral·lels que influeixen a l'hora de formar una família:

en primer lloc, la desocupació prolongada i la manca d'ingressos estables; en segon lloc, la necessitat de continuar vivint a casa els pares. Itàlia i Espanya són casos extrems de dependència continuada: més del 50% dels joves entre 20 i 34 anys encara viuen amb els pares (base de dades de l'OCDE sobre la família). A Dinamarca, en canvi, aquesta xifra és només del 8%. Sleebos (2003) conclou que tots dos factors influeixen significativament sobre la taxa de fecunditat.

Basant-nos en les estimacions de Sleebos, podem plantejar un cop més un experiment especulatiu: quina taxa de fecunditat hi hauria a Espanya si els joves fossin capaços d'independitzar-se al mateix ritme que els danesos? El càlcul suggereix que l'ISF espanyol augmentaria 1,7 punts aproximadament.

Les correlacions demogràfiques en la família

La majoria de recerques que s'han fet sobre la fecunditat han centrat l'atenció en dos canvis principals en el comportament de la família: l'augment d'esquemes no tradicionals com ara la cohabitació, i la inestabilitat creixent en la parella i el risc de divorci.

Les taxes de nupcialitat han minvat ininterrompudament al llarg de les últimes dècades, tot i que en alguns països més bruscament que en altres. Als països escandinaus la taxa de nupcialitat s'ha mantingut força estable des del 1970 fins avui, però el paper de la cohabitació també ha estat significatiu, la qual cosa vol dir que les taxes de nupcialitat d'aquestes societats sempre han estat comparativament més baixes. En altres països la caiguda ha estat espectacular, com és ara el cas d'Espanya: entre el 1970 i el 2009 la taxa de nupcialitat ha caigut pràcticament a la meitat i ha passat de 7,3 a 3,7.⁽³⁾

Mentrestant, els matrimonis són també cada vegada més inestables, com podem veure-ho en les taxes (brutes) de divorcis durant les mateixes dècades. Espanya va passar d'una taxa zero el 1970 (quan el divorci encara

(3) La taxa bruta de nupcialitat (nombre de matrimonis per 1.000 persones) a Suècia era de 5,4 el 1970 i 5,2 el 2009. Altres països que han experimentat caigudes substancials en aquest període són Alemanya, els Països Baixos, França i el Regne Unit. Les estadístiques sobre matrimoni i divorci són tretes de la base de dades de l'OCDE sobre la família.

era il·legal) a 2,4, xifra que la situa en la franja superior de la distribució internacional i per davant d'Alemanya, Suècia, Noruega i França.

L'anàlisi demogràfica sol concloure que el retard a l'hora de formar parelles i la cohabitació tenen un efecte negatiu sobre el nivell de fecunditat, però cal anar amb molt de compte amb els detalls. L'ajornament de la vida en parella es dona sobretot entre les capes de població amb més nivell educatiu, però pot no tenir un efecte negatiu en la fecunditat si les parelles recuperen el temps perdut. A Suècia passa exactament això, i al conjunt dels països escandinaus les dones amb més nivell educatiu avui són les més propenses a tenir més de dos fills.

Així mateix és evident que la lògica de la cohabitació difereix considerablement d'un país a l'altre. A França i els països escandinaus ha acabat esdevenint un equivalent funcional del matrimoni; en altres països ve a ser una mena de rodatge que pot desembocar –o no– en el matrimoni. Aquestes diferències justifiquen per què els resultats de la recerca empírica són més aviat contradictoris. D'una banda, hi ha estudis que conclouen que la cohabitació (per comparació amb el matrimoni) fa minvar la natalitat (Brien *et al.*, 1999; Baizán *et al.*, 2003; 2004; Heaton *et al.*, 1999). D'altra banda, també veiem que cada vegada hi ha més naixements fora del matrimoni, com passa sobretot en aquells mateixos països en què la cohabitació s'ha institucionalitzat. Als països escandinaus, actualment més de la meitat dels primers fills neixen fora del matrimoni, i a França aquesta proporció supera el 40%. Les parelles de fet franceses tenen bàsicament les mateixes probabilitats de tenir fills que les parelles casades (Toulemon i Testa, 2005). A la resta d'Europa, però, els naixements de les parelles de fet continuen sent poc freqüents (només el 9% a Itàlia).

Així i tot, en aquesta dimensió hem d'assenyalar que les nostres anàlisis (que presentarem al capítol 4) ofereixen un resultat sorprenent: pel que fa als *primers* fills, les parelles de fet espanyoles tenen un comportament molt més semblant al de les escandinaves que no pas al de les neerlandeses, alemanyes o italianes.

L'impacte del risc creixent de divorci sobre la fecunditat és molt difícil d'avaluar. Els motius són diversos: en primer lloc, qualsevol parella pot percebre que la durada de la seva relació és incerta simplement perquè el

divorci és molt freqüent en la seva comunitat. En qualsevol cas, la parella ha de valorar la durabilitat de la seva pròpia relació a l'hora de prendre una decisió sobre si vol tenir fills o no. I aquí topem amb la segona dificultat, perquè la incertesa sobre la durabilitat pot derivar lògicament en dues decisions oposades: uns es poden abstenir de tenir fills; uns altres poden intentar consolidar la relació mitjançant un fill (Lillard i Waite, 1993; Myers, 1997; Rijken i Liefbroer, 2009; per a una visió de conjunt, vegeu Balbo *et al.*, 2013). Rijken i Thomson (2011) ofereixen una resposta especialment interessant a aquesta ambigüitat, en descobrir que la relació entre la inestabilitat de la parella i els fills no és lineal. Les dones que perceben la relació com ni bona ni dolenta tenen més probabilitats de tenir un fill com una manera d'estabilitzar la unió.

El paper de la igualtat de gènere

Si considerem la «masculinització» de la vida de les dones, almenys pel que fa a les seves trajectòries professionals, hauria de ser força obvi que les decisions clau en relació amb la vida de la família han de dependre d'unes relacions de gènere diferents. Aquest raonament ara ha passat a ser fonamental en la recerca sobre la fecunditat. La tesi de McDonald (2000; 2002) de la importància del gènere en les decisions reproductives ha estat molt influent en aquest sentit.

El quid de l'argument de McDonald és que la fecunditat baixa quan les relacions de gènere no aconsegueixen ajustar-se al nou rol econòmic de la dona. La persistència d'un comportament de gènere tradicional, segons aquesta tesi, és probablement allò que explica millor el baix nivell de fecunditat.

La decisió de tenir fills en el món actual requereix una adaptació als nous rols de la dona tant en l'àmbit públic com en el privat. Primer, cal promoure polítiques públiques favorables a la família que permetin la conciliació de rols. Aquestes polítiques, però, no seran realment efectives a menys que al mateix temps vagin acompanyades d'una relació d'igualtat al si de les parelles. La clau perquè això tingui èxit és la formació d'una massa crítica que promogui la difusió d'expectatives normatives a favor d'acords igualitaris entre gèneres (Esping-Andersen i Billari, 2012; vegeu també Neyer, Lappegård i Vignoli, 2011; Sleebos, 2003).

Hi ha una sèrie d'estudis que donen suport empíric a aquesta afirmació. S'ha demostrat que una contribució més equitativa dels pares a les feines de casa i la cura dels fills té una influència positiva sobre la fecunditat, sobretot per a les dones amb estudis superiors (Brodmann, Esping-Andersen i Güell, 2007; Cooke, 2004; 2009; Craig i Siminski, 2011; DeLaat i Sevilla Sanz, 2006; Duvander i Andersson, 2003; Myrskylä, Billari i Kohler, 2011; Oláh, 2003; Sevilla Sanz, 2010). Tots aquests estudis han examinat diversos efectes del comportament igualitari en matèria de gènere.

Com que la formació d'una parella és quasi sempre un prerequisit per a tenir fills, almenys a la majoria d'Europa, l'impacte de la igualtat de gènere en principi pot incidir en el comportament dels individus a l'hora de formar parelles. En un dels pocs estudis que examinen aquesta tria prèvia, Giménez-Nadal *et al.* (2011) troben que allà on prevalen normes familiars molt tradicionals, les dones mostren significativament menys propensió al matrimoni i això, al seu torn, afecta negativament el nivell de fecunditat.

La majoria d'estudis, però, examinen la relació directa entre igualtat de gènere i naixements. Alguns que han centrat l'atenció en la contribució relativa de l'home a les feines de casa, conclouen que compartir les tasques de cura dels fills és més decisiu que les feines de casa (Neyer *et al.*, 2011). Uns quants treballs han estudiat com l'ús més igualitari dels permisos de maternitat i paternitat té influència en els naixements posteriors. En el cas de Suècia, s'ha comprovat que aquest efecte és força positiu (Duvander *et al.*, 2010). Un tercer enfocament el trobem en l'estudi de Neyer *et al.* (2011), que analitza com un repartiment més igualitari de les tasques al si de la parella té influència sobre les *intencions* reproductives futures. Alguns efectes han demostrat ser substancials, tot i que sobretot en les parelles amb un sol fill. L'efecte disminueix en els pares que tenen dos fills o més. Una altra conclusió interessant és que la satisfacció de les dones respecte a la divisió de les feines de casa té una relació més sòlida amb les intencions reproductives que no pas el repartiment real de les feines. Això encaixa de ple amb l'argument d'Esping-Andersen i Billari (2012) segons el qual la *percepció* de la igualtat té més probabilitats de ser més decisiva.

Aquests mateixos autors també posen en relleu que la relació entre la igualtat de gènere i la fecunditat hauria de tenir forma de U. Això vol dir que hauríem de trobar taxes de fecunditat elevades en dues menes d'equilibri: en el règim tradicional de l'home com a únic generador d'ingressos de la família i en un acord igualitari entre la parella. La taxa de fecunditat tocarà fons, d'una banda, quan la família tradicional s'hagi erosionat i, de l'altra, mentre no s'hagi manifestat un nou règim igualitari. De fet, s'ha documentat un efecte semblant en forma de U per als Estats Units (Miller Torr i Short, 2004).

II. Fecunditat sota mínims a Espanya: pocs fills, a edats tardanes i per sota de les aspiracions reproductives

Teresa Castro-Martín i Teresa Martín-García

2.1. Introducció

Durant bona part del segle xx Espanya va tenir un nivell de fecunditat dels més elevats d'Europa, però des de mitjan anys setanta ha experimentat una dràstica caiguda de la natalitat. L'índex sintètic de fecunditat (ISF), que a començament dels setanta era de prop de 3 fills per dona, el 1981 va caure per sota del llindar de reemplaçament⁽¹⁾ i va continuar disminuint fins al mínim històric d'1,15 el 1998. A partir d'aleshores es va recuperar una mica i el 2008 va arribar a 1,45. Aquesta recuperació es va estroncar amb la crisi econòmica: el 2011, l'ISF a Espanya era d'1,35 fills per dona i cap projecció oficial preveu la possibilitat que aquesta taxa pugui tornar al nivell de reemplaçament de la població en les pròximes dècades.⁽²⁾

Una taxa de fecunditat per sota d'aquest llindar i la inquietud per les seves conseqüències –envelliment de la població, disminució de la població activa i de la població total– no són pas fenòmens nous. Entre el 1920 i el 1940, en molts països occidentals la taxa de fecunditat va caure per sota del nivell de reemplaçament (Van Bavel, 2010). Això va desvetllar el temor que la població disminuïria i va popularitzar algunes perspectives catastrofistes (Teitelbaum i Winter, 1985). La taxa de natalitat es va recuperar notablement durant el *baby boom* dels anys cinquanta i seixanta, però l'actual síndrome de baixa fecunditat sembla prou més persistent.

(1) El nivell de reemplaçament generacional es refereix al nivell de fecunditat necessari per assegurar que les generacions successives de nascuts siguin substituïdes per altres que tinguin la mateixa mida: 2,1 fills per dona. Si la mitjana és aquesta, la població es manté estable en el temps.

(2) Les projeccions a llarg termini de l'Institut Nacional d'Estadística i d'Eurostat preveuen que l'índex sintètic de fecunditat d'Espanya sigui d'1,55 l'any 2050.

Com que les repercussions d'una taxa de fecunditat persistent per sota del nivell de reemplaçament tenen tanta transcendència, aquesta qüestió ha esdevingut un tema polític de primera magnitud. Segons el darrer informe de les Nacions Unides sobre les polítiques de població mundials, hi ha 47 governs que consideren que el nivell de fecunditat del seu país és «massa baix», i el 85% diuen que han aprovat mesures per estimular la natalitat (United Nations, 2010). La Unió Europea també considera la baixa fecunditat com un repte fonamental. El llibre verd de la Comissió Europea (2005), *Confronting demographic change: a new solidarity between the generations* [*Davant dels canvis demogràfics: una nova solidaritat entre generacions*], va ser el primer document exhaustiu de la UE explícitament preocupat per la sostenibilitat demogràfica, i reconeixia formalment la necessitat d'abordar les connexions entre natalitat, ocupació i polítiques públiques.

És inevitable que la taxa de fecunditat a les societats avançades se situï per sota del nivell de reemplaçament? Ara mateix la majoria de països europeus presenten taxes per sota de 2,1 fills per dona, tot i que amb diferències importants. Les taxes més baixes es concentren als països del sud, l'est i el centre d'Europa. Els de l'oest i el nord, en canvi, que fa un temps havien estat els precursors del descens de la fecunditat, ara són els que presenten taxes més altes: Suècia, França, el Regne Unit, Irlanda i Islàndia són molt a prop del nivell de reemplaçament. Fora d'Europa trobem variacions igualment remarcables: els Estats Units, Austràlia i Nova Zelanda presenten taxes de fecunditat de prop de 2 fills per dona, mentre que els països rics de l'Àsia oriental –el Japó, Corea del Sud, Singapur i Taiwan– tenen taxes semblants a les dels països europeus amb fecunditat molt baixa (Jones, 2011).

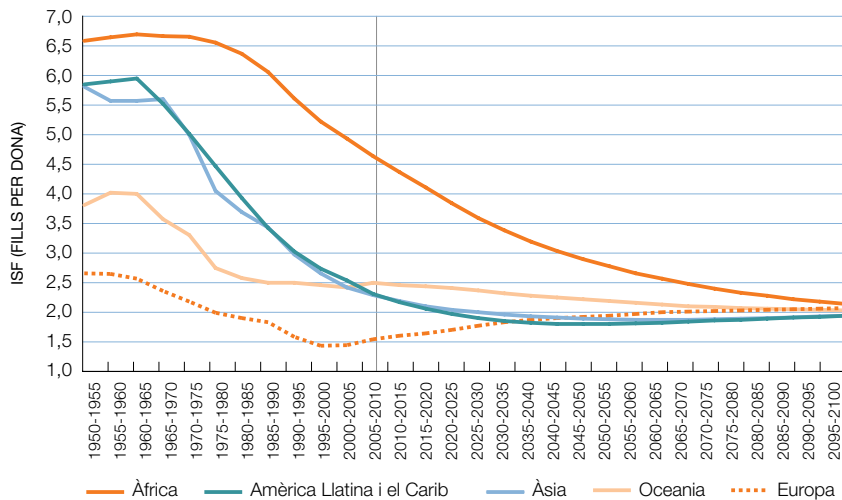
Aquest capítol es proposa fer un repàs de l'evolució de la natalitat a Espanya des d'una perspectiva comparativa europea. Descriurem la dinàmica que hi ha al darrere de la davallada de la taxa de fecunditat i explorarem els factors demogràfics, socials i econòmics que expliquen aquesta baixa fecunditat, amb l'objectiu d'identificar possibles estratègies per tal que torni a augmentar.

2.2. La fecunditat per sota del nivell de reemplaçament: de l'excepció a la norma

La taxa de fecunditat per sota del nivell de reemplaçament, abans considerada un tret exclusiu de les societats econòmicament avançades, s'està escampant ràpidament per tot el món (gràfic 2.1). D'acord amb la Divisió de Població de les Nacions Unides, en el període 2005-2010 un total de 75 països –que sumen gairebé la meitat de la població mundial– tenien taxes de fecunditat per sota de 2,1 fills per dona.

GRÀFIC 2.1

Índexs sintètics de fecunditat (ISF) passats i estimacions dels futurs a les principals regions del món (1950-2110)

Font: Nacions Unides, *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

Mentre que als països desenvolupats la taxa de fecunditat va anar minvant fins als baixos nivells actuals després d'un declivi llarg i progressiu, en molts països en desenvolupament aquest procés està tenint lloc amb més retard, però d'una manera molt més ràpida (Bongaarts, 2002). Espanya va necessitar més d'un segle perquè l'índex sintètic de fecunditat caigués dels 5 fills per dona a finals del segle XIX fins als 2 fills del 1980. En

canvi, l'ISF de Turquia ha baixat de 5 a 2 fills en només quatre dècades, del 1970 al 2010. A les pròximes dècades, es calcula que el nombre de països que passaran a tenir una fecunditat per sota del nivell de reemplaçament gairebé es duplicarà, i els 75 països del 2005-2010 seran 136 el 2045-2050. Això vol dir que cap a la meitat del segle actual, aproximadament el 78% de la població mundial viurà en països amb una taxa de fecunditat mitjana per sota de 2,1 fills per dona (United Nations, 2011).

La fecunditat per sota del nivell de reemplaçament probablement serà la norma global durant les properes dècades, però els anys noranta va haver-hi uns quants països que van experimentar mínims històrics. Al començament d'aquella dècada, Espanya i Itàlia van ser els primers països del món a registrar un ISF per sota d'1,3 fills per dona, un nivell que els demògrafs han denominat «fecunditat molt baixa» (*lowest-low fertility*) (Kohler, Billari i Ortega, 2002; Billari i Kohler, 2004). A partir d'aleshores, aquest fenomen es va estendre a la resta d'Europa del sud, al centre i l'est del continent i també entre els països més desenvolupats d'Àsia oriental. Naturalment, s'ha estès també la preocupació sobre les repercussions demogràfiques d'aquesta baixa taxa de fecunditat sense precedents: en absència de migracions, una taxa de fecunditat persistent d'1,3 implica que la població total es reduirà a la meitat en un termini de 45 anys.

Des del començament dels anys 2000, hi ha hagut alguns senyals de recuperació de la taxa de fecunditat en molts països desenvolupats (Myrskylä, Kohler i Billari, 2009). El nombre de països amb una taxa inferior a 1,3 ha disminuït considerablement, de 21 el 2003 a 4 el 2008 – tots ells a l'Àsia oriental (Goldstein, Sobotka i Jasilioniene, 2009)–. Al mateix temps, uns quants països avançats com ara els Estats Units, Austràlia, Suècia, Noruega i França, han assolit taxes de fecunditat properes al nivell de reemplaçament. Aquesta inversió de la tendència s'explica sobretot per l'alentiment de l'ajornament de la maternitat i la «recuperació» de la fecunditat ajornada entre les dones més grans (Bongaarts i Sobotka, 2012). Així mateix, l'augment de la immigració i les polítiques socials de suport a la família poden haver contribuït a la recuperació (Luci i Thévenon, 2012).

Espanya també va experimentar una moderada recuperació del seu ISF, que va passar de l'1,15 el 1998 a 1,46 el 2008. Com veurem més endavant en aquest capítol, són diversos els factors que expliquen aquest augment: l'alentiment de l'ajornament del primer fill, l'arribada d'immigrants joves i amb taxes de fecunditat més altes que les de la població nativa, i la difusió de noves formes de convivència familiar entre les generacions joves.

TAULA 2.1

Índex sintètic de fecunditat (ISF) l'any de fecunditat més baixa, 2008 i 2011. Selecció de països amb baixa fecunditat

	ISF MÉS BAIX		ISF EL 2008		ISF EL 2011	
	ANY	ISF	ISF	CANVI DES DEL NIVELL MÉS BAIX	ISF	CANVI 2008-2011
Europa occidental						
Àustria	2001	1,33	1,41	0,08	1,42	0,01
França	1993	1,66	1,99	0,33	2,00	0,01
Alemanya	1994	1,24	1,38	0,14	1,36	-0,02
Irlanda	1995	1,84	2,07	0,23	2,05	-0,02
Països Baixos	1983	1,47	1,77	0,30	1,76	-0,01
Suïssa	2001	1,38	1,48	0,10	1,52	0,04
Regne Unit	2001	1,63	1,96	0,33	1,98	0,02
Països nòrdics						
Dinamarca	1983	1,38	1,89	0,51	1,75	-0,14
Finlàndia	1987	1,59	1,85	0,26	1,83	-0,02
Noruega	1983	1,66	1,96	0,30	1,88	-0,08
Suècia	1999	1,50	1,91	0,41	1,90	0,00
Europa del sud						
Grècia	1999	1,24	1,51	0,27	1,43	-0,08
Itàlia	1995	1,19	1,42	0,23	1,41	-0,01
Portugal	2007	1,34	1,37	0,04	1,35	-0,02
Espanya	1998	1,16	1,46	0,30	1,36	-0,10
Europa central						
República Txeca	1999	1,13	1,50	0,36	1,43	-0,07
Hongria	1999	1,28	1,35	0,07	1,23	-0,12
Polònia	2003	1,22	1,39	0,17	1,30	-0,09
Eslovàquia	2002	1,19	1,32	0,14	1,45	0,13
Eslovènia	2003	1,20	1,53	0,33	1,56	0,03

	ISF MÉS BAIX		ISF EL 2008		ISF EL 2011	
	ANY	ISF	ISF	CANVI DES DEL NIVELL MÉS BAIX	ISF	CANVI 2008-2011
Europa de l'est						
Bulgària	1997	1,09	1,57	0,48	1,51	-0,06
Romania	2002	1,25	1,35	0,10	1,25	-0,10
Estònia	1998	1,28	1,65	0,37	1,52	-0,13
Letònia	1998	1,11	1,44	0,33	1,34	-0,10
Lituània	2002	1,24	1,47	0,23	1,53	0,06
Rússia	1999	1,16	1,49	0,34	1,56	0,07
Ucraïna	2001	1,09	1,46	0,37	1,47	0,01
Àsia oriental						
Hong Kong	2003	0,90	1,06	0,16	1,19	0,13
Japó	2005	1,29	1,37	0,08	1,39	0,02
Corea del Sud	2005	1,08	1,19	0,12	1,24	0,05
Singapur	2005	1,26	1,28	0,02	1,20	-0,08
Taiwan	2010	0,90	1,05		1,06	0,01
Altres països amb ISF baix						
Austràlia	2001	1,73	1,90	0,17	1,89	-0,02
Canadà	2000	1,49	1,68	0,19	1,66	-0,02
Cuba	2006	1,39	1,59	0,20	1,69	0,10
Estats Units	1976	1,74	2,09	0,35	1,89	-0,19

Font: Eurostat; Population Reference Bureau, 2012; European Demographic Datasheet, 2012; Goldstein, Sobotka i Jasilioniene, 2009.

L'empitjorament de la situació econòmica mundial a partir del 2008 ha tingut com a resultat l'estancament o la disminució de la taxa de fecunditat en molts països (taula 2.1). El 2011 alguns països d'Europa de l'est (com ara Hongria, Polònia o Romania) havien tornat a una situació de fecunditat molt baixa, amb tots els països del sud d'Europa estalonyant-los. La crisi econòmica també ha tingut efectes negatius en els fluxos migratoris i la formació de parelles (Sobotka, Skirbekk i Philipov, 2011). En el passat, les davallades de la taxa de fecunditat durant les recessions econòmiques s'explicaven sobretot per l'ajornament de la maternitat, i posteriorment es veien compensades per una taxa més elevada durant els anys de prosperitat. L'abast de l'actual crisi econòmica, però, sembla que està tenint efectes duradors, sobretot als països més afectats,

com els del sud d'Europa, que ja partien d'un baix ISF. A Espanya la desocupació va arribar a una xifra rècord del 26% a finals del 2012 –i del 46% entre els menors de 25 anys–, i no hi ha indicis que hagi de disminuir aviat. En aquest context, és difícil d'imaginar una recuperació significativa de la taxa de fecunditat.

2.3. Evolució recent de la taxa de fecunditat a Espanya

El 1975 Espanya sortia de gairebé quatre dècades de dictadura, un període en què l'Església catòlica controlava les polítiques educatives i de la família i en què es fomentaven valors familiars basats en relacions de gènere asimètriques i un estricte codi sexual per a les dones (Nash, 1991). En aquests anys l'ISF espanyol era de 2,8 fills per dona, força per damunt de la mitjana europea (2,1). Dues dècades més tard, però, la taxa de fecunditat d'Espanya era la més baixa del món. De fet, a les regions del nord –Astúries, Cantàbria, Galícia i el País Basc– la taxa va caure per sota d'un fill per dona durant els anys noranta.⁽³⁾

Com podem explicar que Espanya, una societat que va arribar tard als processos històrics de canvi familiar i declivi de la natalitat, passés a encapçalar el grup de països amb una taxa de fecunditat molt baixa al començament dels anys noranta? Per trobar una resposta, primer hem d'analitzar els components demogràfics de la caiguda observada de la taxa de fecunditat. En particular, centrarem l'atenció en l'endarreriment de la maternitat, el nombre final de fills per generacions i la probabilitat de tenir un fill més, com també en les preferències sobre el nombre de fills desitjats. Quan les dades ho permetin, explorarem les diferències per nivell educatiu per tal d'oferir una panoràmica més completa del canvi en les taxes de fecunditat segons els estrats socials.

Si s'ajorna la maternitat, vol dir això que hi ha menys naixements?

La davallada de la taxa de fecunditat té una estreta relació amb l'endarreriment progressiu de la maternitat. Els mètodes anticonceptius han permès tenir més control en la decisió de si tenir fills o no i quan tenir-los.

(3) L'ISF més baix que es va registrar va ser de 0,8 a Astúries en el període 1994-1999.

Els espectaculars avanços en l'educació de les dones i la seva participació creixent en el mercat de treball han impulsat l'ajornament a l'hora de tenir fills. Cada cop és més freqüent que tant les dones com els homes es vulguin situar professionalment abans d'assumir el rol de pares. Aquesta tendència a retardar la formació de la família es pot observar a totes les societats avançades (Billari, Liefbroer i Philipov, 2006; Mills *et al.*, 2011) i ha estat un dels factors que més ha contribuït a la davallada de la fecunditat (Billari *et al.*, 2007; Sobotka, 2010).

L'ajornament de la formació de la família és només un dels trets que caracteritzen la tardana transició dels joves a la vida adulta, tan típica de les societats del sud d'Europa (Buchmann i Kriesi, 2011). És un fet generalitzat que els joves tendeixen a estudiar més anys, s'incorporen més tard al mercat de treball, s'estan més temps buscant parella, deixen la casa dels pares més tard i esdevenen pares a una edat més avançada que en el passat. Al sud d'Europa, però, el retard de tots aquests processos ha estat particularment intens (Billari *et al.*, 2002). Els elevats índexs de desocupació i les dificultats per trobar una feina estable (Adsera, 2004), l'escassetat d'habitatges assequibles (Holdsworth i Irazoqui, 2002), la manca de polítiques de suport als joves i els forts lligams familiars intergeneracionals (Reher, 1998; Dalla Zuanna, 2000) són alguns dels factors que podrien explicar l'anomenada «síndrome de l'endarreriment» (Livi Bacci, 2001). Aquest endarreriment afecta especialment les transicions com ara els fills, que requereixen compromisos i lligams a llarg termini.

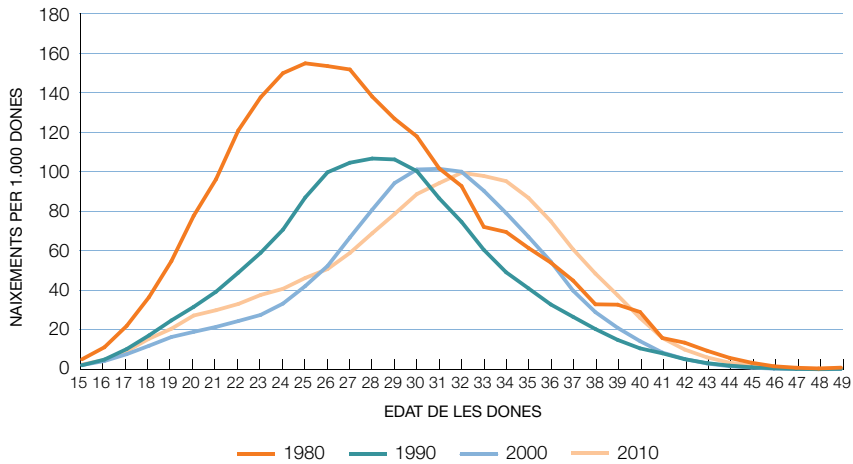
L'endarreriment de la transició a la paternitat ha estat remarcable a Espanya: en el període 1980-2011, l'edat mitjana dels pares a l'hora de tenir el primer fill ha augmentat de 25 a 30,1 anys entre les dones i de 30,1 a 33,3 anys entre els homes. Espanya, juntament amb Itàlia, Alemanya i el Regne Unit, actualment es troba entre els països en què les dones esdevenen mares a una edat més avançada (OCDE, 2011).

El gràfic 2.2 il·lustra el calendari de la fecunditat durant les tres últimes dècades i com s'ha anat desplaçant progressivament cap a edats més avançades. En aquest període, la maternitat adolescent ha esdevingut marginal i la taxa de fecunditat de les dones menors de 25 anys ha caigut en picat. L'edat en què es concentren més naixements ha passat a ser els

32-34 anys, i els naixements entre les dones de més de 35 anys ara representen el 18% del total.⁽⁴⁾ Tot i que la taxa de fecunditat de les dones de més de 40 anys continua sent baixa, la proporció de primers naixements de les mares «tardanes» (40+) s'ha multiplicat per més de 4: de 0,9% el 1996 ha passat a 3,9% el 2011.

GRÀFIC 2.2

Taxes específiques de fecunditat per edat a Espanya (1980-2010)

Font: INEbase (www.ine.es).

Paral·lelament a l'endarreriment de la maternitat, a la majoria de països s'ha donat una relaxació progressiva de les normes que regulen el calendari de les transicions familiars (Liefbroer i Billari, 2010). En el passat, les normes socials sobre l'edat apropiada de la maternitat constituïen una barriera per a les dones a l'hora de tenir fills més enllà de l'«edat normativa». Actualment les actituds davant el moment adient per formar una família són molt més flexibles. Una anàlisi del mòdul sobre el calendari vital de l'Enquesta social europea mostra que la maternitat tardana a Espanya

(4) L'endarreriment a l'hora de tenir fills també és evident en el cas dels homes. El 2011, en el 49% de tots els naixements els pares tenien més de 35 anys.

coincideix amb l'augment de l'edat ideal per esdevenir pares (Martín-García i Castro-Martín, 2008). De fet, per a les dones espanyoles l'edat ideal per ser mares (27,3 anys de mitjana) és la més alta de tot Europa (gràfic 2.3). Hi ha clarament una diferència substancial entre l'edat ideal i la real per tenir el primer fill. Però a mesura que les condicions òptimes per tenir fills (haver completat l'educació, una feina estable, estabilitat de la parella i casa en propietat) són cada vegada més difícils d'assolir, el marc temporal normatiu per a la formació de la família també es dilata.

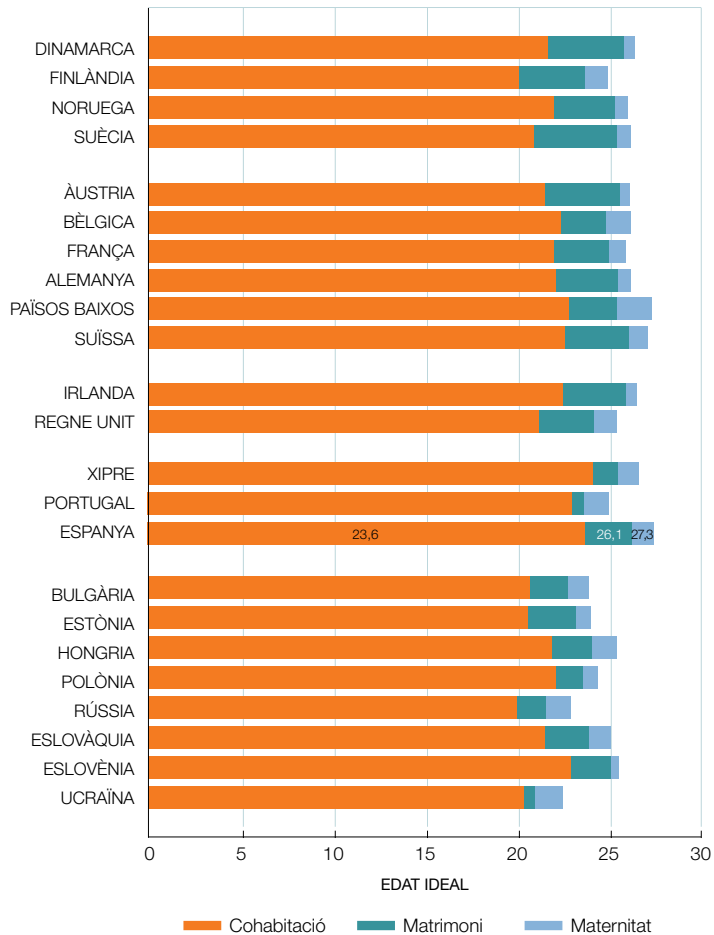
La tendència cap a l'ajornament implica que una proporció creixent de dones arriba a la maternitat a edats en què, des d'un punt de vista estrictament biològic, la fertilitat disminueix ràpidament (Leridon, 2008). Hi ha estudis que subratllen les conseqüències adverses de la maternitat tardana per a la salut tant de la mare com del nounat: complicacions de l'embaràs, avortaments, parts prematurs o baix pes en néixer són alguns dels problemes potencials que augmenten exponencialment amb l'edat de la mare (Luke i Brown, 2007). En canvi, els estudis sociològics tendeixen a posar l'èmfasi en els aspectes positius de la maternitat tardana, com ara més estabilitat familiar, recursos econòmics més alts dels progenitors i un menor impacte perjudicial per a les trajectòries professionals tant de les mares (Miller, 2010) com dels pares (Henwood, Shirani i Kellett, 2011).

Les tècniques de reproducció assistida (TRA) han contribuït a ampliar significativament la capacitat reproductora de la dona, si bé amb limitacions, ja que l'índex d'èxit d'aquestes tècniques decreix molt amb l'edat. Des del 1978, quan va néixer el primer infant concebut per fecundació in vitro, l'ús de les TRA ha augmentat ràpidament. Alguns estudis apunten que la reproducció assistida té un efecte petit però no negligible sobre la taxa de fecunditat (Habbema *et al.*, 2009; Sobotka *et al.*, 2008). Espanya, juntament amb França i Alemanya, es troba entre els països europeus on les tècniques de reproducció assistida s'utilitzen més. Segons dades recents, es calcula que aproximadament el 3% de tots els infants nascuts a Espanya han estat concebuts gràcies a les TRA (De Mouzon *et al.*, 2010). A Espanya les tècniques de reproducció assistida han estat a l'abast de

totes les dones –independentment de si són casades o no– a través del sistema sanitari públic des del 1988 (Melo-Martín, 2009). L'extensió en l'ús de les TRA ha contribuït al ràpid augment de parts múltiples a Espanya: del 2,5% del total de parts el 1996 s'ha passat al 4,1% el 2011.

GRÀFIC 2.3

**Edat ideal mitjana per a les primeres transicions familiars de la dona.
Enquesta social europea (2006-2007)**

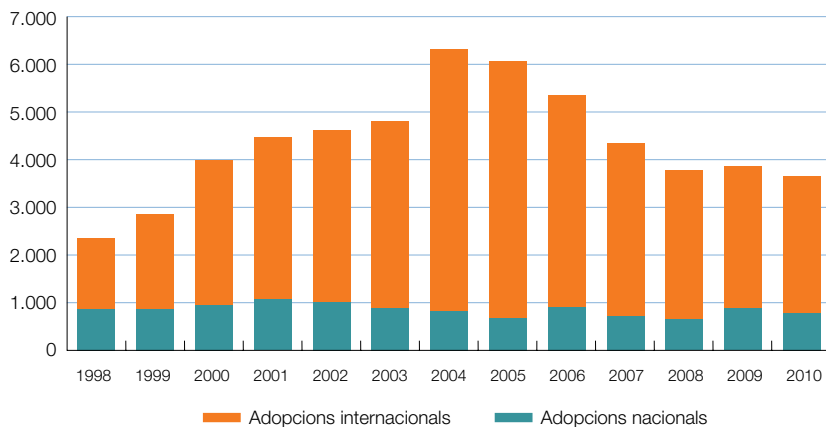

Font: Martín-García i Castro-Martín (2008).

Les adopcions també han augmentat, en part per l'ajornament de la maternitat (i la reducció consegüent de la fertilitat) i en part per l'expansió de les «famílies per elecció». La majoria d'adopcions són de caràcter internacional. Els Estats Units, França i Espanya són, per ordre d'importància, els principals països de destinació (United Nations, 2009). Tot i que l'adopció continua sent relativament infreqüent (menys de l'1% dels naixements en qualsevol any donat), ha contribuït significativament a la diversitat creixent de les formes de família. En molts països s'ha observat una recent tendència a la baixa en les adopcions internacionals (Selman, 2012); això també inclou Espanya (gràfic 2.4), on el nombre d'adopcions internacionals ha caigut més de la meitat des del màxim del 2004 (5.541 adopcions) fins al 2011 (2.573), no perquè la demanda hagi minvat sinó sobretot perquè els països d'origen posen cada vegada més barreres a aquestes adopcions.

GRÀFIC 2.4

Adopcions nacionals i internacionals a Espanya (1998-2010)

Font: Estadística bàsica de mesures de protecció a la infància. Ministeri de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat.

Tornem ara a la pregunta que ens fèiem en començar aquesta secció: l'endarreriment de la maternitat vol dir necessàriament que la fecunditat disminueix? A nivell individual, el fet que el primer fill es tingui més

tard s'associa amb un nombre final de fills més reduït, perquè la fertilitat femenina i masculina disminueix amb l'edat; a les parelles, doncs, els queden menys anys per tenir els fills que voldrien. D'altra banda, com més temps visquin sense fills, més augmenta la probabilitat que revisin a la baixa les seves intencions reproductives a causa de la competència d'altres interessos vitals. No obstant això, a nivell agregat, el fet que el primer fill es tingui a una mitjana d'edat més avançada no sempre es tradueix en una taxa de fecunditat més baixa. En molts països europeus amb taxes de fecunditat comparativament elevades, com ara França, els Països Baixos o Suècia, l'edat mitjana al primer fill se situa al voltant dels 30 anys, que és una edat molt semblant a la d'Espanya. A la majoria de països d'Europa de l'est, en canvi, l'edat a què les dones tenen el primer fill és significativament més baixa, però també ho és la taxa de fecunditat.

La qüestió clau és saber fins a quin punt l'ajornament de la maternitat es pot compensar a edats més avançades. El grau de recuperació difereix segons els països, i això és el que genera importants diferències entre societats amb una fecunditat més alta o més baixa. Molts estudis mostren que l'endarreriment de la maternitat no implica una disminució de la taxa de fecunditat als països de l'oest i el nord d'Europa, però sí que té aquest efecte als del centre i el sud (Sánchez Barricarte i Fernández Carro, 2007). També hi ha importants diferències en el grau de recuperació segons l'ordre de naixement. La majoria de països mostren una ràpida recuperació o compensació quant a les taxes del primer naixement; on hi ha diferències substancials, però, és en la probabilitat de tenir un segon i especialment un tercer fill (Sobotka *et al.*, 2011).

La fecunditat des d'una perspectiva longitudinal

Els demògrafs fa temps que són conscients de les distorsions que el calendari reproductiu provoca en els indicadors de fecunditat, com ara l'índex sintètic de fecunditat (ISF) (Ryder, 1964). L'ajornament, per exemple, estén els naixements que s'haurien produït en un sol any al llarg d'un període més llarg, i això fa minvar la taxa de fecunditat en qualsevol any donat, tot i que el nombre final de fills no es vegi alterat. Una disminució

de les taxes de fecunditat, doncs, pot reflectir l'ajornament de la natalitat (efecte *tempo*) així com una reducció en el nombre de fills que les dones tenen al llarg de la vida (efecte *quantum*). De fet, una part de l'explicació de les taxes de fecunditat molt baixes observades a Espanya durant els anys noranta té a veure amb el sobtat augment de l'edat en què les dones tenien els fills.

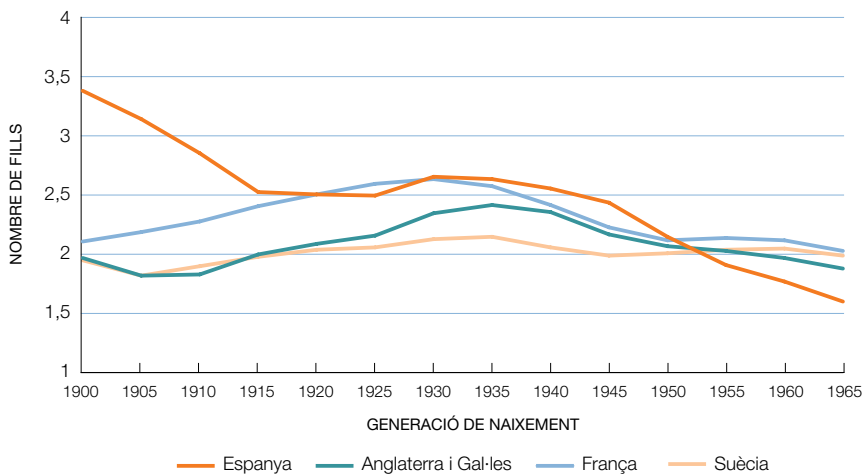
Hi ha diversos mètodes d'ajust per corregir aquests biaixos de l'ISF i proporcionar un indicador de la fecunditat que no es vegi distorsionat pels canvis en el calendari reproductiu (Bongaarts i Feeney, 1998; Kohler i Ortega, 2002). No obstant això, la divisió d'Europa en països amb una taxa de fecunditat molt baixa i països amb una taxa propera al nivell de reemplaçament no canvia gaire, independentment que fem servir indicadors de fecunditat ajustats o no ajustats per l'efecte calendari. En el cas d'Espanya, l'ISF ajustat se situava molt per damunt de l'ISF observat els anys noranta i principis del 2000, però l'ISF ajustat del 2008 era d'1,54, molt semblant a l'ISF observat (1,46) (European Demographic Data Sheet, 2012). Per tant, les baixes taxes de fecunditat que es registren actualment ja no es poden atribuir a l'efecte distorsionador de l'endarreriment reproductiu.

Sempre és aconsellable examinar també la fecunditat des d'una perspectiva longitudinal. L'anàlisi de la fecunditat per generacions –basat en el nombre final de fills nascuts en les cohorts successives– no es veu afectada pels canvis en el calendari reproductiu i ofereix una mesura acurada de les tendències en el nombre de fills. Un inconvenient important, però, és que la descendència final només es pot observar en les generacions que ja han completat el seu cicle reproductiu. Per tant, els indicadors basats en generacions ofereixen informació sobre la fecunditat amb un cert decalatge temporal. El gràfic 2.5 mostra l'evolució de la fecunditat per a successives generacions de dones que ja han acabat el cicle reproductiu. En alguns països, com és el cas de Suècia, el nombre de fills ha estat sorprenentment estable per a totes les generacions nascudes el segle xx. A Espanya, en canvi, mentre que les dones nascudes el 1900 van tenir una mitjana de 3,4 fills, les nascudes el 1965 –l'última generació que hauria completat el cicle reproductiu el 2011– tenien una mitjana d'1,6 fills al

llarg de la vida. Tot i que no són ben bé comparables, tant les taxes de fecunditat observades en un període com per generacions conflueixen en una conclusió semblant: Espanya es troba a la cua d'Europa pel que fa a la natalitat. A més a més, una previsió recent apunta que el nombre final de fills de la generació d'espanyoles nascudes el 1975 continuarà sent molt baix (1,40) (Myrskylä, Goldstein i Cheng, 2013).

GRÀFIC 2.5

Nombre final de fills, segons la generació de naixement de la mare (1900-1965)

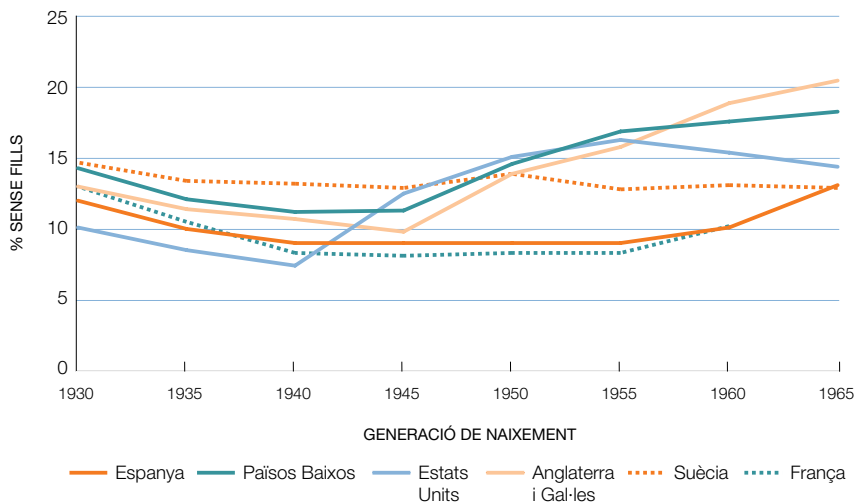
Font: INED, base de dades per als països desenvolupats (www.ined.fr/en/pop_figures/developed_countries/developed_countries_database).

La davallada del nombre mitjà de fills pot ser causada per una proporció creixent de dones que no tenen fills i/o per una disminució del nombre de fills per dona. A les últimes dècades, el fet de tenir fills o no ha anat esdevenint una opció cada cop més personal (Morgan i Berkowitz King, 2001), i les parelles sense fills han augmentat considerablement (González i Jurado-Guerrero, 2006). Per a algunes persones, la manca de fills és una elecció deliberada, mentre que per a altres, l'ajornament dels fills pot tenir com a resultat no tenir-ne, si el moment apropiat no arriba mai (Tanturri i Mencarini, 2008).

La variació entre els països europeus pel que fa a la infecunditat és considerable, i no hi ha una correlació clara entre la seva freqüència i el nivell agregat de fecunditat. En alguns països, com ara Alemanya o Àustria, hi ha una estreta relació entre una elevada proporció d'infecunditat definitiva i una baixa taxa de fecunditat per generacions. En altres, però, aquesta relació és feble. En els països del sud i de l'est d'Europa, amb taxes de fecunditat molt baixes, la manca de fills no és pas un fenomen generalitzat, mentre que en alguns països amb taxes de fecunditat moderadament altes, com és el cas del Regne Unit, aproximadament el 20% de les dones que han completat el cicle reproductiu no tenen fills (Frejka, 2008). El gràfic 2.6 il·lustra la divergència per països en la proporció de dones de 45 anys sense fills.

GRÀFIC 2.6

Proporció de dones sense fills a 45 anys, segons la generació de naixement (1930-1965)

Font: base de dades de l'OCDE sobre la família (www.oecd.org/els/social/family/database).

A Espanya la infecunditat definitiva ha augmentat a les generacions recents, però només moderadament. Aproximadament el 13% de les dones

nascudes el 1965 no han tingut fills al final del seu cicle reproductiu, per comparació al 9% de les nascudes el 1940. Així i tot, la taxa espanyola es manté considerablement per sota del 20% observat a Àustria o el Regne Unit, on la manca de fills és un fenomen molt concentrat entre les dones d'alt nivell educatiu.⁽⁵⁾ El fet que la fecunditat d'Espanya sigui molt baixa, doncs, no es pot atribuir a un rebuig creixent de la maternitat, sinó que hem de cercar l'explicació en els baixos índexs de progressió cap al segon fill i fills posteriors.

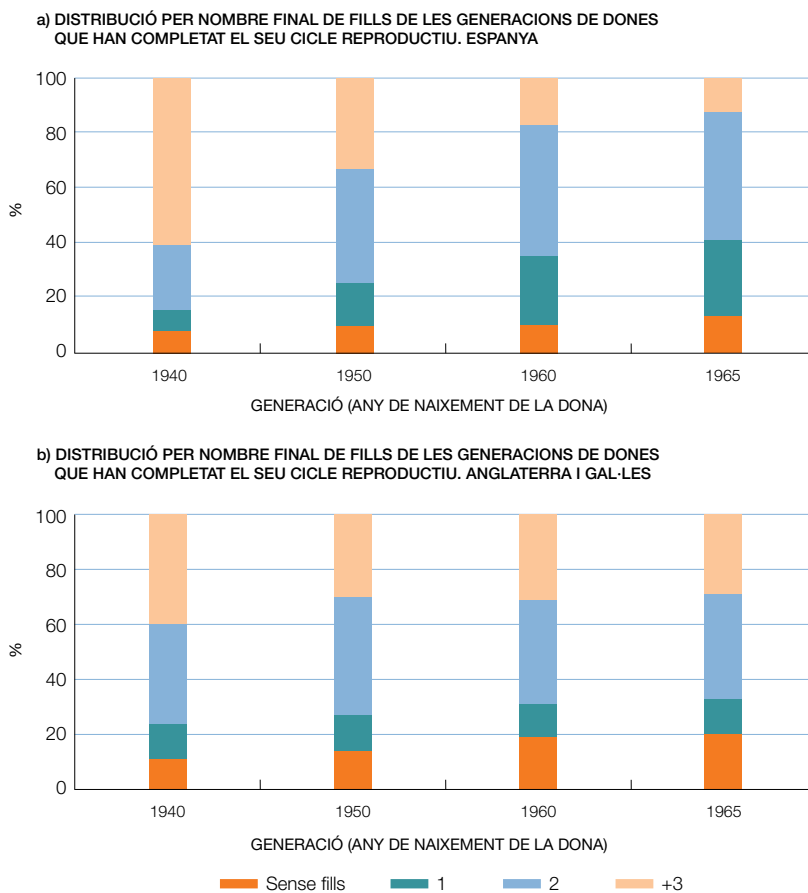
Al gràfic 2.7a trobem la distribució per nombre final de fills de diverses generacions d'espanyoles que han completat el seu cicle reproductiu. La proporció de famílies nombroses ha caigut en picat: només el 12,5% de les dones nascudes el 1965 tenien tres o més fills, comparat amb el 60,7% de dones nascudes el 1940. D'altra banda, el percentatge de dones nascudes el 1965 amb només un fill (27,6%) quasi quadruplica el de les nascudes el 1940 (7,4%). Les famílies amb un sol fill –i per tant el nombre d'infants que creixen sense germans– han augmentat molt més a Espanya que no pas en altres països. A Anglaterra observem una situació força diferent: la proporció de dones que no tenen fills és relativament elevada, però en canvi n'hi ha poques que tinguin només un fill (gràfic 2.7b). Per tant en aquest país la progressió cap a un segon i un tercer fill continua sent un fet habitual.

El gràfic 2.8 presenta les tendències en la probabilitat d'engrandiment de la família –la proporció de dones que passen a tenir un fill més– i confirma els patrons que hem esmentat més amunt. A Espanya, la progressió de no tenir fills a tenir-ne un es manté relativament alta (el 87% de les dones de la generació de 1965) i no ha variat gaire durant les últimes dècades. En canvi, la progressió al segon i al tercer fill ha passat a ser cada vegada menys freqüent. Entre les dones que tenien un fill, només el 68% van passar a tenir-ne un altre, i entre les que en tenien dos, només el 21% va passar a tenir-ne un tercer. En països amb taxes de fecunditat més elevades, la transició del primer al segon fill tendeix a ser més freqüent.

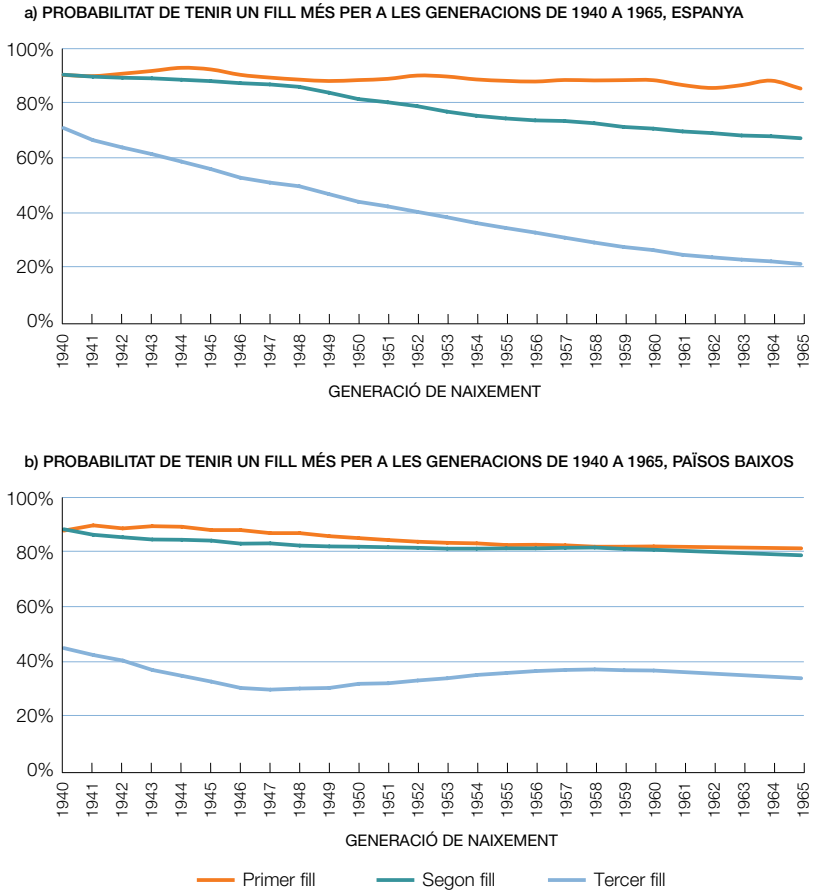
(5) Els nivells actuals d'infecunditat definitiva a Espanya tampoc no són particularment elevats en perspectiva històrica. Prop del 20% de les generacions de dones nascudes el 1910-1920 no van tenir fills.

Als Països Baixos, per exemple, el 79% de les dones nascudes el 1965 que havien tingut un fill van passar a tenir-ne un altre (gràfic 2.8b).

GRÀFIC 2.7

Font: Espanya: càlculs de Tomas Sobotka basats en els registres de naixement per edat i ordre de naixement d'Eurostat i l'INE. Anglaterra i Gal·les: ONS (www.ons.gov.uk).

Font: Espanya: càlculs de Tomas Sobotka. Països Baixos: Human Fertility Database (www.humanfertility.org) i Frejka i Sardon (2007).

2.4. La importància creixent de la immigració en l'evolució de la natalitat

Els darrers anys s'ha prestat una atenció creixent a la possibilitat que els immigrants, amb una estructura d'edat més jove i una taxa de fecunditat més elevada, puguin contribuir a mitigar les tendències previsibles de l'envel·liment i de la reducció de les poblacions europees (Lutz i Scherbov, 2002).

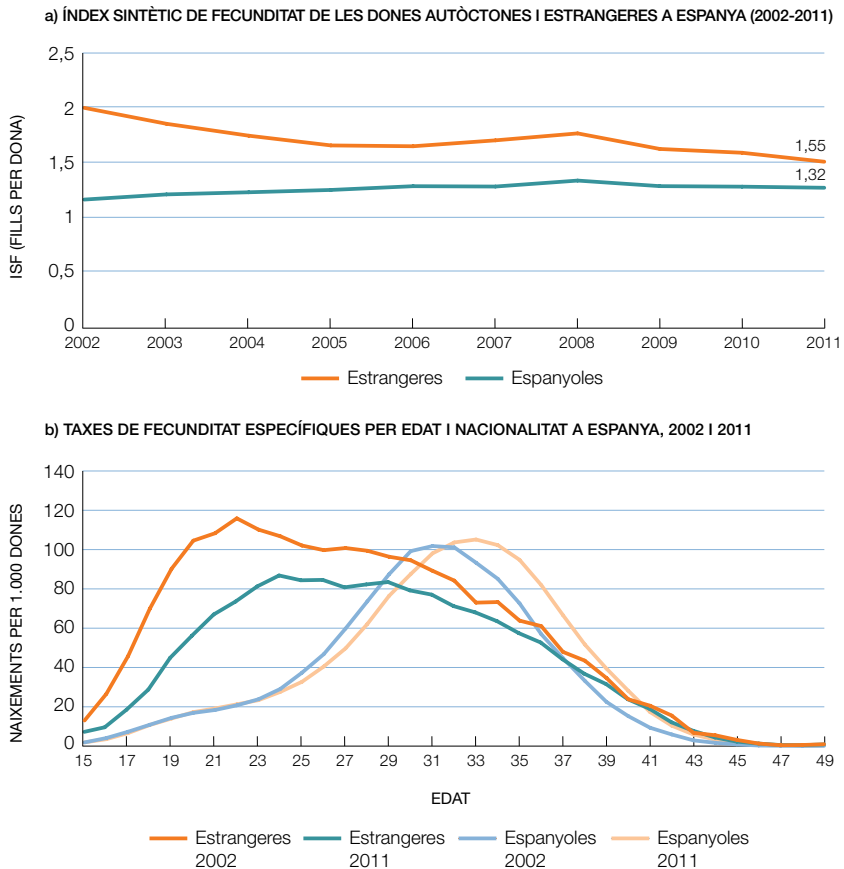
Amb una aflluència anual neta de més de 600.000 estrangers en el període 2000-2008, Espanya va esdevenir un dels principals països receptors d'Europa, fins al començament de l'actual crisi econòmica. La proporció d'estrangers sobre el total de població va augmentar ràpidament: si el 1998 era l'1,6%, el 2010 havia passat al 12,2%; actualment s'ha estabilitzat. La migració neta representa més del 90% del creixement poblacional a Espanya. Paral·lelament, després de dècades de disminució ininterrompuda, el nombre anual de naixements va augmentar considerablement, passant dels 365.193 del 1998 a 519.779 el 2008. Aquest augment s'explica sobretot per la proporció relativament alta de dones immigrants en edat fèrtil. També va haver-hi un augment significatiu de l'índex sintètic de fecunditat, que va passar d'1,15 fills per dona el 1998 a 1,46 el 2008. Això va permetre que Espanya superés el llindar de fecunditat molt baixa. Ara bé, quina va ser realment la participació de la població immigrant en aquest recent capgirament en matèria de fecunditat?

Les estadístiques de natalitat del 2011 indiquen que gairebé un de cada quatre nounats a Espanya (el 23,1%) tenen almenys un dels pares nascut a l'estranger. Així i tot, alguns estudis mostren que l'impacte global dels immigrants a les taxes de fecunditat, tot i que no és negligible, és més aviat modest (Roig i Castro-Martín, 2007). Castro-Martín i Rosero-Bixby (2011) estimaven que la contribució dels immigrants a l'ISF el 2004-2006 era del 6,6%. Aquesta contribució sorprenentment petita s'explica perquè la població estrangera representa una proporció relativament reduïda del total de la població en edat fèrtil i, d'altra banda, perquè les taxes de fecunditat de les dones estrangeres han experimentat una davallada progressiva.

El gràfic 2.9a mostra que la taxa de fecunditat de les dones estrangeres residents a Espanya va caure de 2,05 fills el 2002 a 1,55 el 2011, una xifra no gaire més alta que la taxa corresponent a les dones autòctones (1,32). En part aquesta caiguda es pot atribuir als canvis que afecten la composició de la població estrangera: una elevada proporció d'immigrants recents vénen de països d'Europa de l'est, amb unes taxes de fecunditat ja prou baixes. D'altra banda, i com també s'ha observat en altres societats (Andersson, 2004), a mesura que augmenta el temps de residència al país d'acollida, la taxa de fecunditat de la població immigrant tendeix a convergir amb la de la població autòctona.

Si bé la contribució dels immigrants a l'índex sintètic de fecunditat d'Espanya ha estat relativament modesta, és important assenyalar que el fet que les dones immigrants tendeixin a tenir el primer fill abans –la mitjana d'edat el 2011 era 27,2 anys, per comparació a 30,8 anys entre les autòctones (gràfic 2.9b)– ha contribuït significativament a alentir l'augment en l'edat mitjana de la maternitat.

GRÀFIC 2.9

Font: INEbase (www.ine.es).

Hi ha un altre efecte de la immigració en la fecunditat espanyola que val la pena esmentar. A Espanya, com en altres països desenvolupats, les dones immigrants han tendit a omplir el buit que hi havia en el sector de la cura de les persones i s'han fet càrrec de la gent gran, els discapacitats i els infants. Tot i que la seva contribució directa a la taxa de fecunditat sigui relativament modesta, la contribució indirecta és probablement més important. Tenint en compte l'escassetat de llars d'infants a Espanya i la limitada participació dels homes en les responsabilitats de cura, normalment la conciliació entre la maternitat i la participació de la dona en el mercat de treball té lloc mitjançant l'ajuda no remunerada dels avis i les feines de cura poc remunerades dels immigrants (Tobío, 2001). Per tant, si les taxes de fecunditat són actualment molt baixes, encara ho serien més sense la contribució dels immigrants a tenir cura dels infants.

2.5. La diferència entre els fills desitjats i la fecunditat real

Tot i que a la majoria de societats desenvolupades la taxa de fecunditat ha caigut per sota del nivell de reemplaçament de la població, el nombre mitjà de fills desitjats s'ha mantingut relativament estable, en dos o més de dos fills per dona (Bongaarts, 2001). L'ideal dels dos fills –preferiblement un de cada sexe (Mills i Begall, 2010)– preval a la majoria de països occidentals, fins i tot en aquells amb una taxa de fecunditat molt baixa, cosa que vol dir que la natalitat real sovint s'allunya substancialment de les preferències declarades.

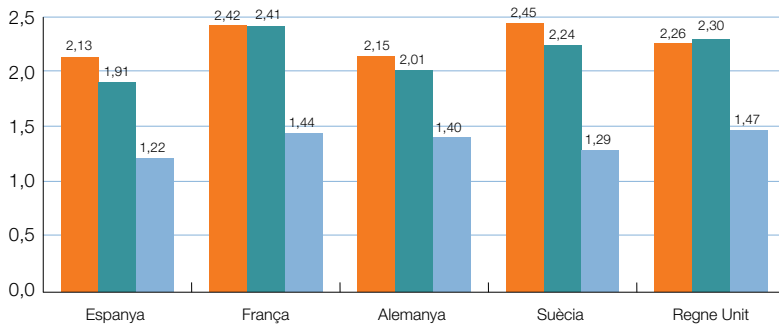
Per què els ciutadans no satisfan les seves aspiracions reproductives? Quins obstacles hi ha? El dèficit persistent entre els fills desitjats i la fecunditat real ha escampat les inquietuds sobre la insatisfacció ciutadana pel que fa als seus objectius en matèria de procreació, cosa que al seu torn dóna arguments de pes per a la implantació de polítiques socials orientades a eliminar obstacles com ara la inestabilitat de les condicions laborals o les dificultats en la conciliació de la vida familiar i laboral (OCDE, 2007).

Les dades sobre les preferències reproductives han rebut crítiques des de diversos fronts: els enquestats tendeixen a donar respostes socialment

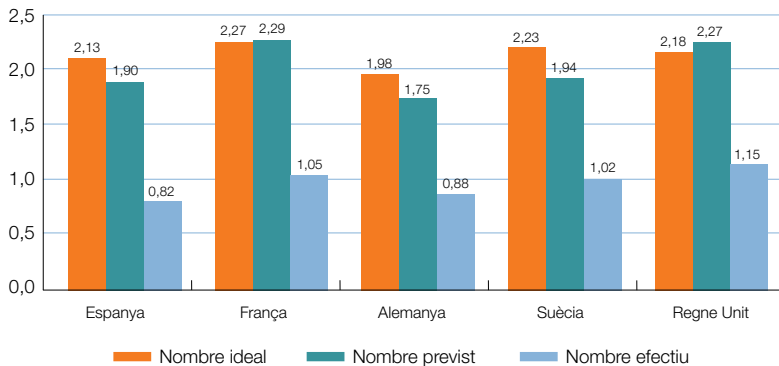
desitjables, molts individus canvien d'opinió sobre els fills desitjats al llarg de la vida, i sempre hi ha un alt nivell d'incertesa en les intencions reproductives (Ní Bhrolcháin i Beaujouan, 2012). Malgrat aquests punts febles, les preferències sobre el nombre de fills desitjats tenen un paper cabdal en la presa de decisions sobre aquesta qüestió i se solen considerar com un pronòstic influent de l'evolució futura de la natalitat (Philipov, 2009).

GRÀFIC 2.10

a) NOMBRE IDEAL, NOMBRE PREVIST I NOMBRE EFECTIU DE FILLS (MITJANES), DONES ENTRE 20 I 49 ANYS (2011)

b) NOMBRE IDEAL, NOMBRE PREVIST I NOMBRE EFECTIU DE FILLS (MITJANES), HOMES ENTRE 20 I 49 ANYS (2011)

Font: Eurobaròmetre 75.4 (2011).

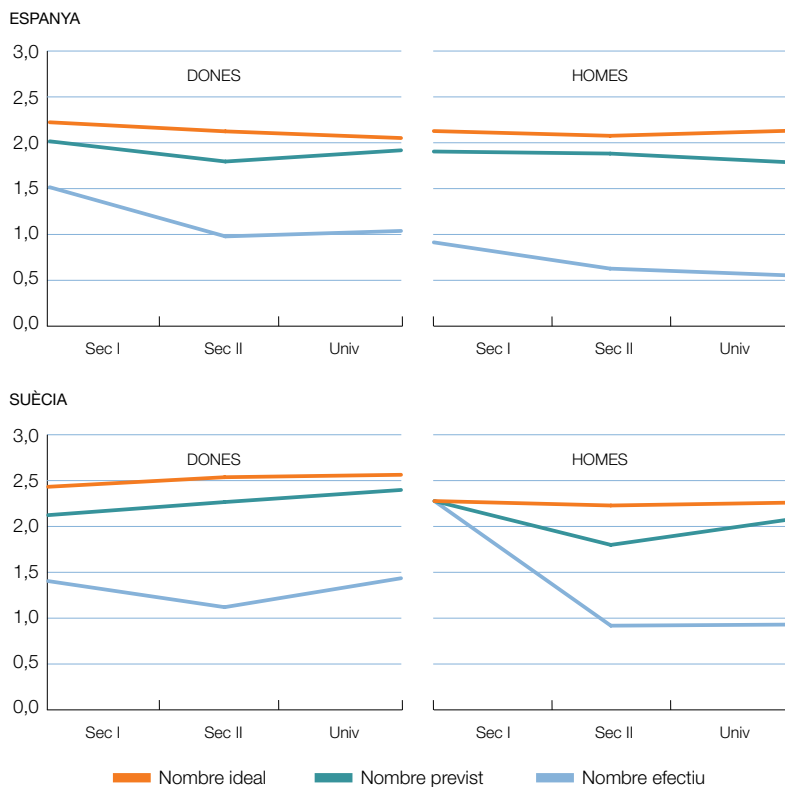
Les dades recents sobre les intencions reproductives que recull l'Eurobaròmetre 75.4 el 2011 confirmen que la norma dels dos fills està molt consolidada en tots els països europeus (Testa, 2012a). El gràfic 2.10 mostra el nombre ideal, el nombre que hom té la intenció de tenir i el nombre real de fills entre les dones i els homes de 20 a 49 anys de cinc països europeus. El nombre ideal expressa el nombre de fills que li agradaria tenir a una persona, independentment de si això és possible o no. Per tant, és probable que la resposta es vegi influïda per les normes socials preponderants. En tots els països examinats, el nombre ideal de fills tant per als homes com per a les dones és de més de 2 i arriba quasi a 2,5 entre les dones franceses i sueques. L'objectiu desitjat, en canvi, té també en compte les diverses limitacions o restriccions en la vida d'una persona. Amb l'excepció de França i el Regne Unit, l'objectiu desitjat està per sota del nombre ideal, però així i tot s'acosta al nivell de reemplaçament. El nivell més baix en l'objectiu desitjat l'observem en les dones i els homes espanyols (1,9 fills) i entre els homes alemanys (1,75 fills). En tots els països, el nombre mitjà de fills que es volen tenir (l'objectiu desitjat) supera la taxa de fecunditat observada, mesurada per l'índex sintètic de fecunditat. Aquest és especialment el cas d'Espanya, on el 2011 la diferència entre l'objectiu desitjat (1,9) i el nombre real de fills (1,36 segons l'ISF) era de 0,5 fills de mitjana, aproximadament.

La diferència entre el nombre desitjat de fills i el nombre de fills que realment es tenen tendeix a ser particularment gran entre les dones de més nivell educatiu, que solen manifestar un objectiu idèntic al de les dones amb menys educació, però al final acaben tenint menys fills (Testa, 2012b; Iacovou i Tavares, 2011), tot i que això no és així en tots els països. El gràfic 2.11 mostra, per exemple, que a Suècia les dones amb estudis universitaris es proposen tenir més fills que les que tenen un nivell educatiu més baix, i les dades empíriques sobre la seva fecunditat real –tot i que són incompletes, ja que moltes dones encara no han completat el seu cicle reproductiu– mostren que les diferències en les taxes de fecunditat segons el nivell educatiu són relativament petites. A Espanya, en canvi, el nombre desitjat de fills és molt semblant entre dones de diferents nivells educatius, però la taxa de fecunditat de les dones amb estudis universitaris se

situa força per sota de la de les dones amb estudis secundaris (primer cicle). Segons un estudi recent de Testa (2012b), l'efecte de l'educació sobre el dèficit de fecunditat també presenta diferències de gènere: per comparació a les menys educades, les dones amb estudis superiors s'enfronten a més dificultats a l'hora de fer realitat els seus ideals reproductius que no pas els homes amb estudis superiors.

GRÀFIC 2.11

Nombre ideal, nombre previst i nombre efectiu de fills (mitjanes) segons el nivell educatiu, dones i homes entre 20 i 49 anys, Espanya i Suècia (2011)

Font: Eurobaròmetre 75.4 (2011).

2.6. Factors socials, econòmics i relacionals que impulsen o inhibeixen la fecunditat

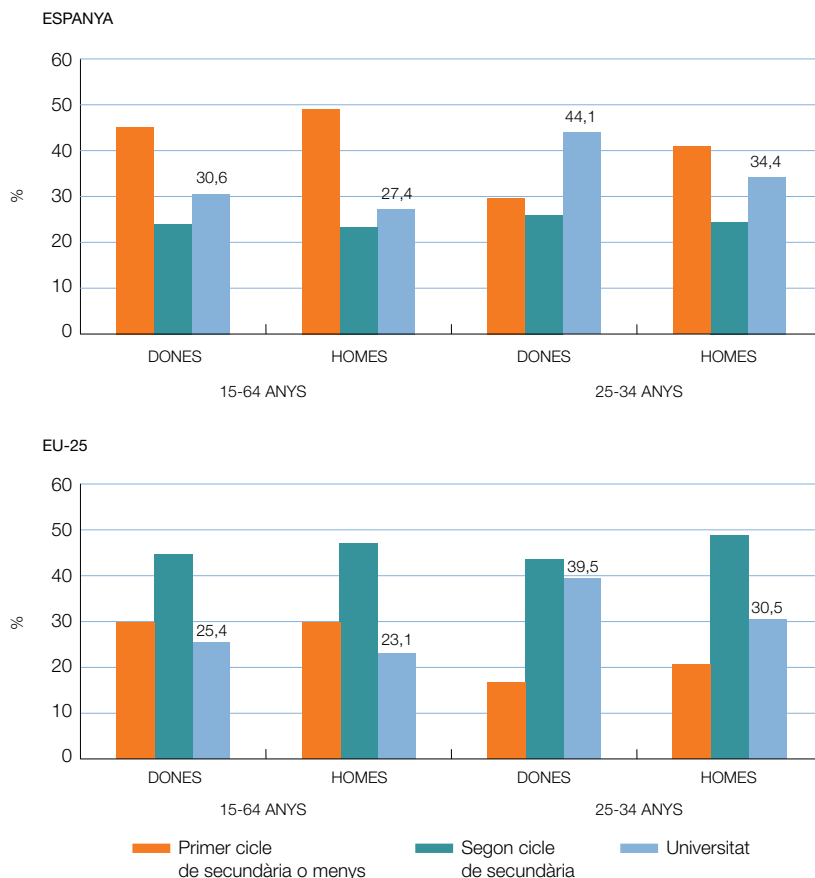
Examinem ara alguns dels principals factors socioeconòmics subjacents a les tendències observades. Centrem l'atenció sobretot en tres factors: l'expansió massiva de l'educació femenina, el ràpid augment en la incorporació de la dona al mercat de treball i la naturalesa canviant de les relacions de parella. Malgrat les diferències d'opinió sobre què impulsa en última instància el canvi en l'evolució de la fecunditat –factores estructurals o bé ideològics–, hi ha un ampli consens en el paper crucial que tenen les aspiracions i els assoliments educatius de la dona, el seu compromís més estret amb el mercat de treball, i les dinàmiques de la parella respecte a la família i els fills (Balbo, Billari i Mills, 2013). No obstant això, com veurem tot seguit, els seus efectes no són lineals ni uniformes en l'espai i en el temps.

El nivell educatiu de les dones i la maternitat: està minvant l'efecte negatiu de l'educació?

El progrés en l'educació de les dones és un dels canvis socials més impressionants que hi ha hagut a Espanya en les últimes dècades. Les dades del cens del 2001 ens informen que entre les espanyoles nascudes a finals dels anys trenta, menys del 5% van tenir accés a l'educació universitària; entre les nascudes al començament dels setanta, en canvi, gairebé un terç havien anat a la universitat i fins i tot superaven els homes en 10 punts percentuals. Segons dades de l'Eurostat, el 2011 el percentatge de dones espanyoles entre 25 i 34 anys amb un títol universitari no tan sols era més alt que el dels homes (44,1% enfront de 34,4%), sinó que també era més alt que la mitjana femenina per a aquest grup d'edat a la UE-25 (39,5%) (gràfic 2.12). La ràpida generalització de l'educació universitària entre les dones ha modificat les pautes tradicionals d'homogàmia/heterogàmia en la formació de parelles, ja que les dones amb més nivell educatiu cerquen parelles amb un nivell educatiu semblant (Esteve *et al.*, 2012). Hi ha qui sosté que el capgirament del desequilibri de gènere en educació dificulta l'aparellament i afecta la probabilitat, el calendari i l'estabilitat en la formació de parelles, amb conseqüències sobre la fecunditat (Van Bavel, 2012).

GRÀFIC 2.12

Distribució de la població de 15-64 anys i 25-34 anys per nivell educatiu, Espanya i UE-25 (2011)

Font: Eurostat (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/database>).

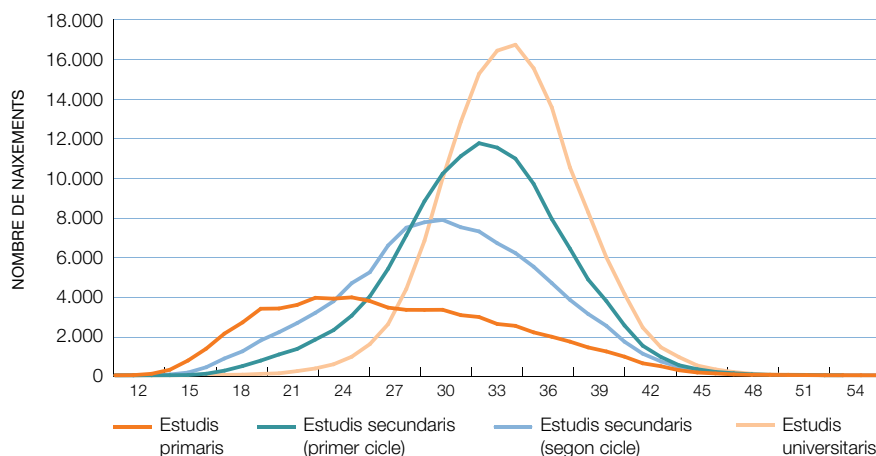
L'ajornament de la maternitat va ser un fenomen inicialment encapçalat per les dones d'alt nivell educatiu. A *New economics of the family*, Becker (1981) sosté que els costos d'oportunitat de la maternitat són més alts per a les dones amb més educació i millors perspectives professionals, ja que les interrupcions de les trajectòries laborals imposen penes més elevades pel que fa als ingressos i la devaluació del capital humà. No és estrany,

doncs, que les dones amb més potencial d'obtenció d'ingressos fossin capdavanteres a l'hora d'endarrerir la maternitat (Mills *et al.*, 2011).

Amb el temps l'ajornament s'ha estès a tots els grups socials, tot i que continua havent-hi diferències considerables pel que fa al moment d'esdevenir mares segons el nivell educatiu (Rendall *et al.*, 2010). A Espanya, però, l'ajornament de la maternitat és força generalitzat: el 2010 la mitjana d'edat al primer fill era de 32,9 anys per a les dones amb estudis universitaris, 30,8 per a les que tenien el segon cicle dels estudis secundaris i 28,2 per a les que tenien el primer cicle (gràfic 2.13).

GRÀFIC 2.13

Edat de les dones en el moment de tenir el primer fill per nivell educatiu, Espanya (2010)

Font: INEbase (www.ine.es).

Les diferències socials en l'edat de les mares en el moment de tenir el primer fill són més acusades als països amb règims de benestar «liberals», com el Regne Unit i els Estats Units. En aquests països les dones amb estudis universitaris solen tenir el primer fill després dels 30 anys, mentre que les dones amb un nivell educatiu més baix avancen aquesta edat i força sovint són mares adolescents (Sigle-Rushton, 2008). Això indica,

per tant, un risc de polarització social en la formació de la família. McLanahan (2004) sosté que la síndrome de la maternitat prematura i de les mares soles entre les dones amb menys nivell educatiu està relacionada amb una posició econòmica cada cop menys avantatjosa. En canvi, a França i els països nòrdics, les disparitats socials en l'edat de la maternitat són menys marcades (Rendall *et al.*, 2010).

Podem observar l'efecte de l'educació no només en l'edat a la qual les mares tenen el primer fill, sinó també en el nombre total de fills. Actualment, la relació entre nivell educatiu i nombre final de fills és negativa a la majoria de països europeus. Als països nòrdics, però, sembla que aquest efecte negatiu s'està afeblint o fins i tot està desapareixent. Un estudi recent (Kravdal i Rindfuss, 2008) mostra que si bé les dones noruegues amb estudis superiors tenen el primer fill a una edat més avançada, també són més propenses a posar-se al dia i tenir més fills més endavant, de manera que la maternitat tardana no té un impacte dissuasiu en el naixement del segon o el tercer fill. Andersson *et al.* (2009) també documenten una forta recuperació dels naixements en edats més avançades entre les dones amb un alt nivell educatiu a Dinamarca, Finlàndia, Noruega i Suècia, de manera que les diferències en el nombre final de fills per grups d'educació acaben sent reduïdes. A Espanya, les dades de l'Enquesta sobre fecunditat, família i valors del 2006 indiquen que l'efecte de l'educació en el nombre final de fills continua sent negatiu. Les dones de 40 a 49 anys amb estudis universitaris tenen una mitjana d'1,5 fills, mentre que la mitjana de les que tenen, com a molt, estudis secundaris de primer cicle és d'1,9 fills.

Als països amb menys desigualtats socials i de gènere, i més suport a les mares treballadores, és més freqüent que els efectes de l'educació sobre el nivell de fecunditat siguin neutres o fins i tot positius (Andersson *et al.*, 2009). De fet, la inversió d'aquest efecte de l'educació sobre la fecunditat als països escandinaus s'ha atribuït a les polítiques favorables a la família, com ara una xarxa universal i d'alta qualitat de llars d'infants (Kravdal i Rindfuss, 2008). Als països on les dones tenen dificultats per assolir un bon equilibri entre feina i família, com els del sud d'Europa, les

diferències de fecunditat per nivell educatiu són més grans (Solera i Bettio, 2013).

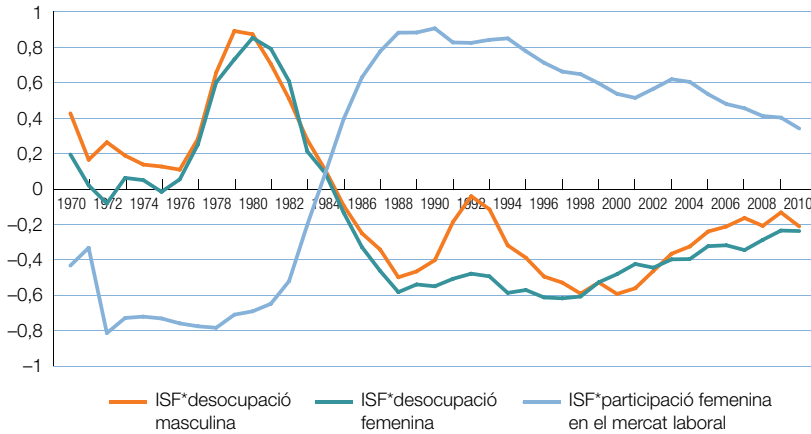
D'altra banda, s'ha constatat que el tipus d'educació també té una influència sobre el moment en què es tenen els fills i quants se'n tenen (Lappegård i Rønsen, 2005; Hoem, Neyer i Andersson, 2006; Van Bavel, 2010). A Espanya, Martín-García i Baizán (2006) troben que les disciplines relacionades amb la cura de les persones o que posen l'èmfasi en les aptituds interpersonals –on la presència de les dones és majoritària– tenen una influència positiva en el moment elegit per tenir el primer fill, independentment del nivell educatiu. Un dels factors que podria contribuir-hi és el de la selecció. Les dones fortament orientades a la maternitat podrien triar justament itineraris educatius que desemboquin en feines on els sigui més factible combinar la vida laboral amb la familiar. La dificultat de conciliar feina i fills, però, també pot variar segons el tipus de feina seleccionat (Mills *et al.*, 2011). D'altra banda, els efectes socialitzadors de l'educació poden influir a l'hora de reforçar o alterar les aspiracions reproductives inicials.

La participació de la dona en el mercat de treball: obstacle o requisit previ a l'hora de tenir fills?

La incorporació progressiva de la dona al mercat de treball ha anat acompanyada d'una davallada contínua de la fecunditat. Un cop més, però, trobem importants inversions de tendència tant a nivell micro com macro. L'estudi d'Ahn i Mira (2002) conclou que, a nivell macro, la relació tradicionalment negativa entre participació femenina en el mercat laboral i nivell de fecunditat ha passat a ser positiva des de mitjan anys vuitanta (gràfic 2.14). La tendència és justament l'oposada pel que fa a la desocupació femenina: la correlació entre països canvia de positiva a negativa. A nivell individual, però, l'associació entre participació femenina en el mercat de treball i fecunditat és negativa, tot i que hi ha importants variacions entre països i cohorts (Matysiak i Vignoli, 2008). L'impacte de l'ocupació de la dona sobre la fecunditat és positiu al nord d'Europa (Andersson, 2000), però és negatiu als països del sud del continent (Baizán, 2005).

GRÀFIC 2.14

Evolució de la correlació entre l'ISF i alguns indicadors laborals (1970-2010)

Nota: els països inclosos són Alemanya, França, el Japó, Espanya, Suècia, el Regne Unit i els Estats Units.
Font: OCDE (www.oecd.org/statistics).

Les aspiracions professionals de la dona i la seva participació en el mercat de treball han canviat dràsticament a Espanya. A partir dels anys vuitanta, la participació femenina en el mercat laboral augmenta ràpidament, tot i que encara és inferior a la de molts altres països europeus. Actualment el 52% de les dones espanyoles entre 15 i 64 anys treballen, per comparació al 60% a França, el 65% al Regne Unit, el 68% a Alemanya o el 72% a Suècia (Eurostat, 2013). Els indicadors generals, però, sovint indueixen a error, ja que no tenen en compte les grans diferències entre cohorts. Les generacions més joves mostren un índex de participació laboral semblant al dels altres països europeus. El 2007, la taxa d'ocupació femenina a Espanya del grup entre 25 i 39 anys (70%) se situava molt a prop de la d'Alemanya (71%), el Regne Unit (72%) o França (74%), i força per damunt de la d'Itàlia (60%) (Naldini i Jurado, 2013). Altrament dit, Espanya està deixant enrere el model de família d'«home proveïdor» i experimenta un canvi molt ràpid cap al model de «doble sou». La crisi econòmica iniciada el 2008, però, ha tingut com a resultat una sobtada caiguda en les taxes d'ocupació femenina, especialment entre les

dones més joves, i això pot retardar el canvi cap al model de dos sous i dues feines (León i Migliavacca, 2013).

L'alt nivell de desocupació és un problema endèmic a Espanya. L'atur mitjà va ser del 17% els anys vuitanta i del 19% els noranta; va baixar al 10% durant el període 2000-2007 i s'ha disparat els darrers anys (18% el 2008-2011, 26% el 2013). La desocupació ha estat sistemàticament molt més elevada entre les dones i els joves, i això afecta clarament la formació de les famílies. Per exemple, el 2011 el 42% de les dones i el 41% dels homes de menys de 30 anys estaven a l'atur. El risc de desocupació minva amb l'educació, però així i tot el 16% de les dones i el 14% dels homes de 25-39 anys amb un títol universitari no poden trobar feina. Diversos estudis mostren que el fet que un o tots dos membres d'una parella estigui a l'atur té un efecte particularment intens en la caiguda de la fecunditat a Espanya (Baizán, 2005; Gutiérrez-Domènech, 2008; Adsera, 2011).

A Espanya hi ha una marcada divisòria en el mercat de treball entre *integrats* i *exclosos*. D'una banda, els treballadors més vells gaudeixen de contractes indefinits amb garanties fermes en cas de desocupació; de l'altra, però, els treballadors joves o bé es troben a l'atur o bé tendeixen a tenir contractes a curt termini amb sous baixos, perspectives laborals minses i xarxes de seguretat limitades (Häusermann i Schwander, 2011). Des de mitjan anys vuitanta s'han posat en marxa diverses reformes per flexibilitzar el mercat de treball que no han fet sinó aprofundir aquest procés de dualització dels treballadors espanyols, i que afecten sobretot les dones i els joves (Polavieja, 2006). El 2011, el 27% de les dones i el 24% dels homes tenien feines amb contracte temporal a Espanya (el 15% i el 14% a la UE-25). Entre els joves, Espanya també ocupa una de les primeres posicions del rànquing europeu: el 2011, el 34% dels treballadors espanyols menors de 40 anys tenien un contracte temporal (el 22% a la UE-25). Segons alguns autors, la inseguretat laboral i d'ingressos és un dels motius principals que descoratgen la formació de famílies a Espanya (De la Rica i Iza, 2005; Vignoli, Drefahl i De Santis, 2012). Un dels requisits previs per emancipar-se i tenir fills és gaudir d'una estabilitat mínima (González i Jurado-Guerrero, 2006).

Se sol considerar que les feines a temps parcial tenen un efecte positiu sobre la fecunditat, ja que faciliten la reincorporació de la dona al mercat

laboral després del part. No obstant això, la regulació de les feines a temps parcial varia considerablement d'un país a l'altre. A Espanya, la incidència d'aquestes feines és baixa (el 14%⁽⁶⁾ enfront del 19% a la UE-25). A diferència d'altres països, com ara els escandinaus o els Països Baixos, a Espanya l'ocupació a temps parcial no representa una estratègia satisfactòria per conciliar la vida laboral i la cura dels fills. D'una banda, la majoria de feines a temps parcial contracten dones poc qualificades en el sector de serveis amb ingressos baixos, condicions laborals precàries, elevada temporalitat i oportunitats limitades de promoció (Lapuerta, 2012). D'altra banda, la majoria de feines a temps parcial responen a la demanda del sector de serveis més que no pas al desig de les dones per tenir una jornada laboral més curta que els permeti compatibilitzar-la amb el seu rol familiar. De fet, sovint els treballadors a temps parcial es veuen obligats a acceptar un horari laboral fora de l'habitual, cosa que dificulta encara més la conciliació de vida laboral i vida social i familiar (Ibáñez, 2011). La recerca que s'ha fet mostra que les feines a temps parcial només tenen un efecte positiu sobre la fecunditat en aquells països on la demanda és generalitzada i es poden escollir voluntàriament (Ariza, De la Rica i Ugidos, 2005).

Els llocs de treball al sector públic constitueixen una font excepcional d'ocupació segura i estable abans i després de la maternitat. En aquells països amb un alt índex d'ocupació femenina, l'ocupació al sector públic hi contribueix en bona mesura (Mandel i Semyonov, 2006). D'altra banda, el nivell de fecunditat sol ser més alt als països amb sectors públics més grans (Bernhardt, 1993), i les dones que treballen al sector públic tendeixen a tenir una fecunditat més elevada que les que ho fan al sector privat (Adsera, 2011; Esping-Andersen, 2007; Esping-Andersen *et al.*, 2002; Martín-García i Castro-Martín, 2013; Solera i Bettio, 2013). També són més propenses a continuar treballant després del part (Gutiérrez-Domènech, 2008). El fet que les condicions laborals siguin millors al sector públic també encoratgen els homes a reclamar els permisos de paternitat (Geisler i Kreyenfeld, 2011) i a involucrar-se més en les tasques de cura dels fills, la qual cosa, al seu torn, té un efecte positiu sobre la fecunditat (Esping-Andersen *et al.*, 2007).

(6) El 23,4% entre les dones i el 5,9% entre els homes.

A Espanya hi ha menys oportunitats laborals al sector públic que no pas als països nòrdics. L'ocupació al sector públic representa aproximadament el 12% del total, per sota de la mitjana del 15% de l'OCDE (OCDE, 2011). A Noruega, Dinamarca o Suècia aquest percentatge supera amb escreix el 25%. Les dones espanyoles estan més representades al sector públic que al conjunt de l'economia, però així i tot representen només el 54% de l'ocupació pública total, per comparació al 70% de Noruega (Rønsen i Skrede, 2010).

Alguns estudis apunten que a l'hora de tenir fills l'important no és tan sols tenir feina o no, la durada del contracte o la jornada laboral (Begall i Mills, 2011). Hi ha altres factors que cada vegada tenen més pes en la conciliació de vida familiar i laboral, com ara els horaris de treball i la flexibilitat horària, a més de característiques del lloc de treball com poden ser l'autonomia o la cultura de l'organització (Drobnič i Guillén Rodríguez, 2011). Un estudi recent documenta que hi ha diferències significatives en les taxes de fecunditat de les dones segons les seves opcions professionals. A Espanya les que treballen en els sectors sanitari i docent tenen avantatges a l'hora d'harmonitzar feina i maternitat (Martín-García, 2010). Les condicions de treball i els horaris poden ser factors particularment importants quan hi ha una manca de polítiques de suport a les mares treballadores, com és el cas d'Espanya.

En poques paraules, la recerca empírica demostra que la participació creixent de la dona en el mercat de treball no té per què desembocar necessàriament en una baixa fecunditat. La relació entre ocupació i fecunditat es troba en bona part condicionada per convenis i normatives institucionals, polítiques de benestar, relacions de gènere, el funcionament del mercat laboral i l'organització social del treball. Com hem anat veient, a Espanya cap d'aquestes dimensions és propícia a la fecunditat.

Fins a quin punt els canvis en les famílies i les relacions de parella afecten negativament la fecunditat?

En les dècades recents, la vida familiar i les dinàmiques de la parella han experimentat canvis profunds en totes les societats occidentals (Bumpass, 1990; Billari, 2005). Algunes de les transformacions clau han estat

l'augment de l'edat de les unions conjugals, la importància decreixent del matrimoni, la difusió de la cohabitació i de relacions en què els membres de la parella viuen separats, l'augment de separacions i divorcis, i l'increment de segones unions i famílies reconstituïdes (Seltzer, 2000; Kiernan, 2001).

El retrocés dels matrimonis i la inestabilitat creixent de les relacions de parella sovint s'han vinculat a una baixa taxa de fecunditat. De fet, té sentit pensar que els llargs períodes que passen els joves adults fora d'una unió conjugal poden contribuir al fet que tinguin menys fills o els tinguin més tard, o que la inestabilitat creixent de les parelles impedeixi que tinguin el nombre de fills al qual aspiraven inicialment. No obstant això, la relació entre la dinàmica de les relacions de parella i la fecunditat no és clara. Si analitzem les dades de diversos països, els resultats apunten en la direcció oposada: actualment la taxa de fecunditat és més elevada als països on els índexs de cohabitació, fills nascuts fora del matrimoni i separacions són també més alts (Billari i Kohler, 2004). Si bé algunes d'aquestes associacions a nivell macro podrien ser temporals i espúries, el que fan és posar de manifest que la importància decreixent del matrimoni, l'expansió de formes de viure alternatives i la inestabilitat creixent de la vida en parella no desemboquen necessàriament en taxes de fecunditat molt baixes.

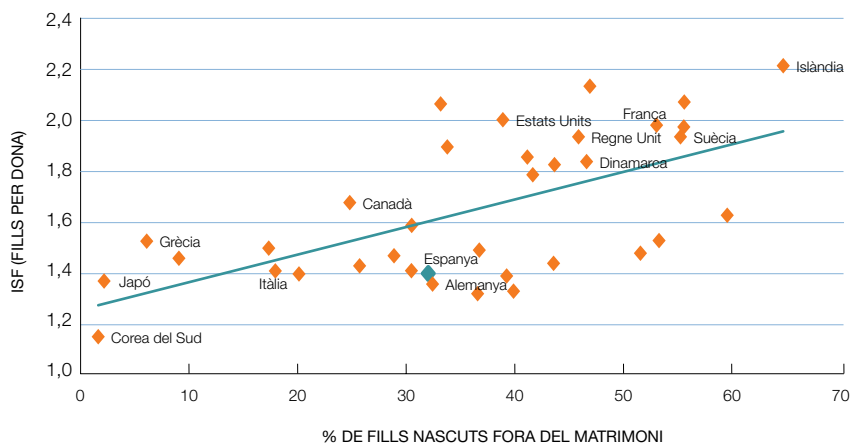
El gràfic 2.15 il·lustra la forta correlació actualment existent a nivell de país entre l'índex sintètic de fecunditat i la proporció de fills que neixen fora del matrimoni. A la majoria de països on la taxa de fecunditat s'acosta al nivell de reemplaçament, la proporció de naixements fora del matrimoni oscil·la entre el 40 i el 50%. La feble relació entre matrimoni i fecunditat està estretament vinculada a la ràpida extensió de la cohabitació. A la majoria de països europeus, la gran majoria de naixements fora del matrimoni estan planificats i tenen lloc en unions estables de cohabitació.

Espanya ha arribat tard al procés global de canvi familiar. A finals del segle xx, era el país d'Europa en què les parelles es casaven a edats més avançades. Inicialment, el declivi del matrimoni no es veia compensat per un augment paral·lel de la cohabitació, com havia estat la norma a la majoria de països europeus. Per tant, el percentatge de dones espanyoles

entre 20 i 34 anys (és a dir, a les edats més fèrtils) que encara no havien format la seva primera unió conjugal es trobava entre els més alts d'Europa l'any 2001: el 62% (Castro-Martín *et al.*, 2008).

GRÀFIC 2.15

Correlació entre el percentatge de fills nascuts fora del matrimoni i l'índex sintètic de fecunditat, països de l'OCDE, 2009

Font: base de dades de l'OCDE sobre la família (www.oecd.org/social/family/database).

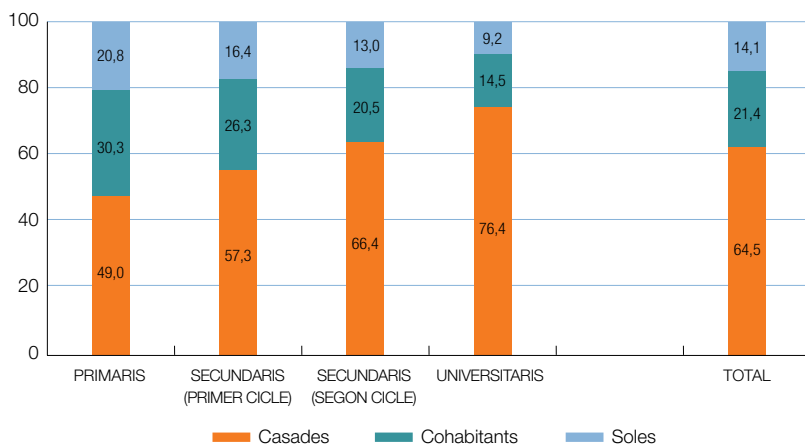
Com veurem també al capítol 4, però, els canvis han estat molt ràpids. La cohabitació ha esdevingut una opció d'aparellament cada vegada més comuna: a 35 anys, la primera unió conjugal del 39% de les dones nascudes els anys setanta havia començat amb la cohabitació, per comparació al 17% de les dones nascudes els anys seixanta i el 6% de les nascudes els cinquanta (Domínguez-Folgueras i Castro-Martín, 2013). Aquest estudi també mostra que, tot i que les dones amb estudis universitaris eren les clares precursoras de la cohabitació a mitjan anys noranta, les diferències per nivell educatiu ja no són estadísticament significatives. L'efecte decreixent de l'educació es pot interpretar com un indicador de la difusió de la cohabitació per tots els estrats socials. Com veurem també al capítol 4, les parelles de fet a Espanya són força estables.

Alguns estudis recents també mostren que la probabilitat de ruptura conjugal, tradicionalment baixa a Espanya, ha augmentat substancialment entre els matrimonis recents (Bernardi i Martínez-Pastor, 2011). L'augment de les separacions podria repercutir també en l'expansió de la cohabitació, ja que moltes persones divorciades que es tornen a aparellar opten per cohabitar en lloc de tornar-se a casar (Wu i Schimmele, 2005).

No obstant això, la transformació més sorprenent que ha viscut Espanya en l'àmbit de la família té a veure amb el context de parella a l'hora de tenir fills (Castro-Martín, 2010). El percentatge de naixements fora del matrimoni va passar del 4% el 1980 a l'11% el 1995, i des d'aleshores l'augment ha estat molt ràpid, fins arribar al 37% el 2011. Aquest increment s'explica sobretot pels fills de parelles que cohabitin, una pauta comuna a molts altres països (Raley, 2001) (gràfic 2.16). El 2011, la natalitat entre les famílies cohabitants representava el 23% de tots els naixements. Aquest nivell és semblant al documentat per Manlove *et al.* (2010) per als Estats Units i indica que la cohabitació a Espanya ha esdevingut un context socialment acceptat per tenir i criar els fills.

GRÀFIC 2.16

Percentatge de naixements de mares casades, cohabitants i soles segons el nivell educatiu de la mare, Espanya (2010)

Font: INE, microdades de naixements.

2.7. Possibles vies per augmentar la fecunditat

Hem observat que hi ha una àmplia variació en els nivells de fecunditat de les societats avançades. El 2010, l'índex sintètic de fecunditat anava de l'1,17 de Letònia al 2,2 d'Islàndia a Europa i de l'1,23 de Corea del Sud al 3,03 d'Israel entre els països de l'OCDE. Com ens recorden els demògrafs, les conseqüències a mitjà i a llarg termini d'una taxa de fecunditat per sota d'1,3 són radicalment diferents de les que pugui tenir una taxa per damunt d'1,7. Aquesta darrera, amb moderats nivells d'immigració, pot garantir l'estabilització de la població. En el primer cas, però, per contrarestar un ràpid envelliment i la reducció de la població, l'única alternativa és que els fluxos immigratoris siguin massius i sostinguts.

La divisòria nord-sud en matèria de fecunditat que va prevaler a Europa durant bona part dels segles XIX i XX s'ha capgirat des dels anys noranta (Castles, 2003), de manera que el mapa actual de la fecunditat mostra una configuració regional completament nova. Els països d'Europa del nord i l'oest, que havien estat els precursors de la primera i la segona transicions demogràfiques, ara presenten taxes de fecunditat properes al nivell de reemplaçament. Els països del sud i de l'est del continent, però, que havien arribat amb retard a totes dues transicions demogràfiques, presenten taxes de fecunditat molt baixes. Diversos factors socials, econòmics i institucionals poden explicar aquesta nova configuració regional. La natalitat tendeix a ser més elevada en aquelles societats on els fills són percebuts com un bé privat i públic alhora, on els costos i la cura dels infants es comparteixen entre la família i l'Estat, i on la igualtat de gènere contribueix a fer possible la conciliació de la vida laboral i familiar. No obstant això, des d'una perspectiva de polítiques socials, podem distingir dos grans grups de països amb fecunditat comparativament elevada (Sobotka, 2004).

El primer grup el formen els països escandinaus, França i altres països, com ara els Països Baixos, que ofereixen una abundant protecció laboral per a les mares treballadores, prestacions relativament generoses per als fills, llars d'infants subvencionades i polítiques socials universals que promouen la igualtat de gènere i ajuden les famílies en què tots dos pares treballen a assolir un equilibri entre feina, família i vida (Oláh i Bern-

hardt, 2008). En aquests països, les diferències en fecunditat i vida familiar entre els diferents estrats socials tendeixen a ser relativament petites (Toulemon, Pailhé i Rossier, 2008; Andersson *et al.*, 2009).

En un segon grup –compost per Irlanda, el Regne Unit i els Estats Units– trobem també taxes de fecunditat comparativament elevades. En aquests països, tant la regulació del mercat laboral com les polítiques familiars –que tendeixen a adreçar-se als més necessitats– són escasses (McDonald i Moyle, 2010). Malgrat que no hi ha gaire suport públic a les famílies i als fills, la taxa de fecunditat es manté relativament alta, en part perquè els grups socials desfavorits tendeixen a tenir fills més joves –sovint sense haver-los planificat–, i en part perquè la població immigrant i alguns grups ètnics mantenen taxes de fecunditat relativament elevades (Sigle-Rushton, 2008). Una conseqüència d'aquestes pautes diferenciades és que hi ha una polarització social creixent entorn de l'edat en què es té el primer fill, el nombre total de fills i el context familiar. Les dones amb més nivell educatiu tendeixen a no tenir fills o a tenir-ne pocs, i les dones amb menys nivell educatiu tendeixen a tenir-los abans –sovint fora del matrimoni– i a tenir-ne més (Kiernan *et al.*, 2011). En aquest context, una fecunditat elevada està vinculada a un alt nivell de desigualtat social. Al seu torn, el comportament reproductiu i conjugal contribueix a perpetuar les desigualtats socials existents.

En poques paraules, l'experiència de molts països avançats indica que la modernització econòmica, l'educació de la dona i la seva participació més activa en el mercat laboral no desemboquen necessàriament en una fecunditat molt baixa. Amb tot, sembla que hi ha dues vies perquè les taxes de fecunditat siguin moderadament elevades: el model nòrdic, basat en el suport públic a la família de doble sou i polítiques favorables a la família que facilitin la conciliació de feina i vida familiar per als progenitors, i el model anglosaxó, basat en la persistència de nínxols d'alta fecunditat.

2.8. Conclusions

Resumint els estudis demogràfics recents i presentant noves evidències empíriques, hem mirat de fer esvaïr diverses idees falses sobre la baixa

fecunditat que són força comunes, en particular la idea que una taxa de fecunditat molt baixa és el resultat inevitable del desenvolupament econòmic, de la incorporació massiva de la dona a l'educació superior i al mercat de treball, i del retrocés continuat del matrimoni. Les dades empíriques palesen que això no és necessàriament així. Diverses societats avançades amb una població femenina educada i econòmicament activa i amb vincles febles entre matrimoni i reproducció han aconseguit mantenir un nivell de fecunditat pròxim al de reemplaçament. En canvi, la taxa de fecunditat a Espanya s'ha mantingut per sota d'1,5 fills per dona durant més de dues dècades, encara que el nombre desitjat de fills se situa al voltant de 2. L'augment moderat que hi va haver al començament del nou segle no només va ser modest sinó que va durar ben poc.

Hem identificat tres obstacles clau que impedeixen la satisfacció de les preferències sobre el nombre de fills. En primer lloc, la importància de les condicions a nivell macro relacionades amb les estructures i les oportunitats del mercat de treball. Com que l'estabilitat laboral ha esdevingut un requisit previ per a la formació d'una família, l'elevada taxa de desocupació entre els joves i la precarietat de molts dels que treballen són clarament obstacles de primer ordre que inhibeixen la procreació.

En segon lloc, el marc institucional i polític també és important. A Espanya el suport públic a dones i homes perquè puguin conciliar la vida laboral i les responsabilitats familiars mai no ha estat una prioritat. La majoria de polítiques no han anat més enllà de compromisos abstractes, molta retòrica i intervencions poc sistemàtiques. La crisi econòmica actual, amb la desocupació i la inseguretat laboral en augment i la implantació de programes d'austeritat, encara fa més difícil la possibilitat que en el futur immediat s'incrementi el suport a les famílies.

Finalment, cada vegada són més els estudis que estableixen una correlació sòlida entre (des)igualtat de gènere i taxa de fecunditat (Esping-Andersen, 2009; McDonald, 2000; Goldscheider, 2000; Neyer, Lappegård i Vignoli, 2011). El canvi en les relacions de gènere ha estat asimètric, ja que la vida de la dona ha canviat molt més que no pas la de l'home. A més, el canvi ha estat molt més ràpid en algunes esferes, com ara l'educació i l'ocupació, que no en altres, com les pràctiques familiars o l'adapta-

ció de l'Estat del benestar (England, 2010). No hem d'oblidar que les (des) igualtats de gènere són rellevants en les decisions reproductives.

Quin serà l'esdevenidor de la taxa de fecunditat a Espanya? Si no s'aborden amb èxit els problemes de la precarietat laboral, les desigualtats de gènere i els desequilibris feina-família, el pronòstic és simple: la taxa de fecunditat molt baixa es mantindrà indefinidament. Només si els costos i la cura dels fills són compartits entre la família i l'Estat i també equitativament entre tots dos progenitors, és probable que la diferència entre el nombre de fills desitjats i els reals vagi minvant (Folbre, 2008). Mentrestant, però, la pregunta clau que plantejaven England i Folbre (1999), «qui ha de pagar pels fills?» –tant en temps com en diners– continua sense resposta.

III. Educació, ocupació i fecunditat

Daniela Bellani i Gøsta Esping-Andersen

3.1. Introducció

Un nivell educatiu més alt pot exercir una doble influència sobre la fecunditat: a més a més de promoure l'ajornament del primer naixement (efecte *tempo*), també fa probable que, en conjunt, es tinguin menys fills (efecte *quantum*). Els estudis que centren l'atenció en el primer fenomen solen concloure que hi ha un clar efecte d'ajornament (Rindfuss *et al.*, 1996; Martin, 2000; Lappegaard i Rønsen, 2005). Això també passa a Espanya (Noguera *et al.*, 2002), tot i que les dades més recents indiquen que les espanyoles amb un nivell educatiu més baix també estan endarrerint cada vegada més l'entrada en la maternitat (vegeu el capítol 1).

L'ajornament del primer fill, naturalment, escurça el període fèrtil de la vida d'una dona. Així i tot, hi ha dos motius pels quals l'efecte de l'ajornament sobre la quantitat total de fills no és clar. El primer és que els qui comencen a tenir fills més tard poden posar-se al dia accelerant els naixements posteriors. De fet, aquesta pràctica és molt comuna als països escandinaus. I el segon és que la influència causal del nivell educatiu pot ser espúria o bé dependre de la situació laboral de la dona. Alguns estudis centrats en l'àmbit educatiu, per exemple, demostren que les dones que tenen molt clar que volen tenir fills trien especialitzacions educatives i trajectòries professionals més favorables a la maternitat (Lappegaard i Rønsen, 2005; Martín-García i Baizán, 2006).

L'efecte de l'educació en el nombre total de fills està relacionat amb els costos d'oportunitat econòmica més alts als quals s'enfronten les dones

amb més nivell educatiu en el moment en què han d'interrompre les seves carreres professionals. La recerca històrica, però, planteja alguns dubtes sobre aquesta explicació. Jones i Tertilt (2008), en examinar les taxes de fecunditat dels Estats Units des de principis del segle XIX, observen que l'efecte (negatiu) de l'educació sobre la fecunditat s'ha mantingut bàsicament estable durant més d'un segle, encara que l'ocupació femenina hagi estat un fenomen marginal durant bona part d'aquest període.

En conjunt, l'evidència que tenim sobre la qüestió és força ambigua. D'una banda, les dades indiquen que les dones amb més nivell educatiu tenen menys fills (Skirbekk, 2008); de l'altra, però, els estudis que analitzen les generacions femenines més recents no hi troben cap correlació clara i, en alguns casos, suggereixen que l'efecte de l'educació es podria haver invertit (Kravdal i Rindfuss, 2008; Mencarini i Tanturri, 2006; Mills *et al.*, 2008; Sobotka, 2004). En tot cas, com hem vist al capítol primer, no hi ha diferències apreciables per estrats educatius pel que fa a les preferències de les dones sobre els fills que voldrien tenir.

Al llarg de bona part de la història moderna, el nivell educatiu de la dona ha anat molt per darrere del que ha pogut assolir l'home. Actualment, però, en la majoria de països avançats aquest desequilibri s'ha corregit i fins i tot, des dels anys vuitanta, el nombre de dones amb estudis superiors ultrapassa el dels homes (Unesco, 2010).

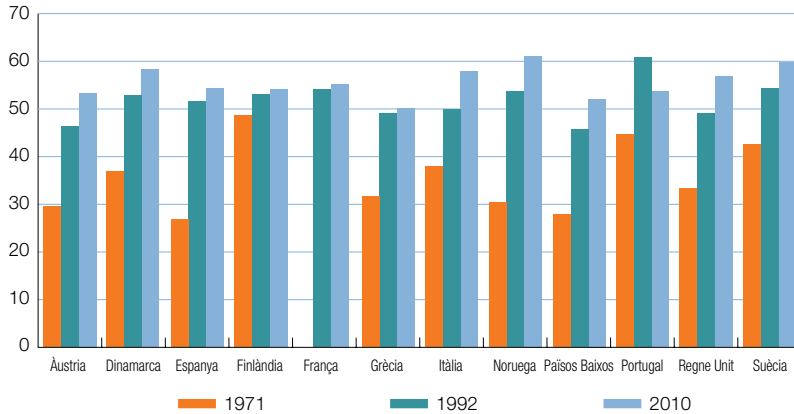
El gràfic 3.1 presenta el percentatge de dones matriculades en educació superior a diversos països europeus els anys 1971, 1992 i 2010. Podem veure-hi que el 2010 les dones són majoritàries en estudis superiors a tots els països, amb els nòrdics al capdavant.

Les dones també han superat els homes en els índexs de finalització d'estudis. Així i tot, continuen havent-hi grans diferències de gènere en l'elecció de disciplines.⁽¹⁾

(1) Les dones i els homes continuen estudiant disciplines diferents, amb la qual cosa es perpetua la segregació de gèneres per camps d'estudi (Mills *et al.*, 2012).

GRÀFIC 3.1

Percentatge del total d'alumnes matriculats en estudis superiors (CINE 5-6) corresponent a les dones, 1971, 1992 i 2010

Nota: dades per a França el 1971 no disponibles.
Font: Unesco.

Tot seguit explorarem la relació canviant entre el nivell educatiu i la fecunditat. El primer pas consistirà a fer una metaanàlisi per tal de sistematitzar el gran nombre d'estudis que investiguen aquesta relació en diversos països europeus i diferents períodes de l'últim segle.

En segon lloc, examinarem les interaccions micro-macro per tal d'analitzar com l'efecte (a nivell micro) de l'educació repercuteix en la intenció de tenir un altre fill en diferents escenaris a nivell macro. En aquest sentit, aquest capítol representa una contribució addicional a l'anàlisi de la relació entre educació i fecunditat, en introduir mesures empíriques de factors institucionals que poden influir en els nivells de fecunditat.

A la primera part del capítol posarem a prova la validesa d'una hipotètica relació en forma de U entre nivell educatiu i taxa de fecunditat a nivell agregat en diversos països. Per a investigar aquesta associació, començem amb un repàs bibliogràfic estructurat sobre l'evidència empírica

existent entorn d'aquesta qüestió. Paral·lelament, analitzem les dades de l'Enquesta social europea 2004-2005 (ESE, 2a onada) i de l'Enquesta mundial de valors (1981-2008) per explorar de quina manera el nivell educatiu pot influir sobre la fecunditat.⁽²⁾ Posteriorment presentarem i debatem els resultats de l'anàlisi (la metaanàlisi esmentada): en aquest tema és crucial l'adopció d'una perspectiva comparada, ja que els estudis fets fins ara suggereixen que els països d'Europa són molt heterogenis pel que fa a les tendències de fecunditat.

Anticipant les nostres conclusions, el que observem és una inversió de l'efecte de l'educació en el nivell de fecunditat precisament en aquells països que no només han estat capdavanters en la transició demogràfica, sinó també en la transformació dels rols econòmics de la dona.

La incògnita, en aquest context, és: per què en alguns països (els escandinaus) està augmentant la fecunditat entre les dones amb estudis superiors i minvant entre les dones amb menys nivell educatiu, mentre que en altres països (els del sud d'Europa) no? Un bon nombre d'estudis indiquen que les polítiques laborals i de benestar –particularment les mesures de suport a les mares treballadores– tenen un paper cabdal en aquest sentit. Les recerques que s'han fet recentment en aquesta matèria demostren que la propensió de les dones a tenir fills no depèn tant de la capacitat adquisitiva de les seves parelles com de les percepcions del propi cost d'oportunitat. Els permisos de maternitat i els serveis d'atenció als infants, per tant, poden exercir una influència decisiva en la intenció de tenir fills. De la mateixa manera, les característiques del mercat de treball que contribueixin a facilitar la conciliació entre vida familiar i laboral poden ajudar a reduir els costos d'oportunitat de la maternitat.

Per veure fins a quin punt els factors esmentats afecten la taxa de fecunditat, sobretot entre les dones amb més nivell educatiu, analitzarem la intenció de tenir un altre fill tenint en compte aspectes com ara la possibilitat de treballar a temps parcial, la disponibilitat de llocs de treball en

(2) Aquestes dades presenten algunes restriccions: les mostres són relativament petites, la informació sobre el nivell educatiu no és gaire precisa i no podem seguir l'evolució dels enquestats en el temps.

el sector públic i la incidència dels contractes temporals. Partint de les dades de l'Enquesta social europea de 2004-2005, examinem la connexió entre el nivell educatiu i les intencions reproductives en diversos escenaris del mercat laboral. Com veurem, les polítiques laborals favorables a la família poden incidir en la intenció de tenir un altre fill. Als països amb una gran proporció de llocs de treball en el sector públic, la intenció de tenir fills és significativament més elevada entre les parelles amb estudis superiors.

3.2. Metaanàlisi de les recerques prèvies

Molts estudis han analitzat la relació entre el nivell educatiu i la fecunditat, però la majoria s'han centrat només en un sol país i en un període determinat. Les conclusions sobre patrons i tendències en aquest àmbit, doncs, no són prou fermes. Una via per treure'n l'entrellat és recórrer a la metaanàlisi, un instrument que ofereix una manera clara i sistemàtica de comparar, sintetitzar i harmonitzar l'evidència empírica obtinguda per diferents estudis previs.

Per dur a terme la metaanàlisi, s'ha recollit una àmplia mostra de contribucions científiques centrades a examinar la relació entre educació i fecunditat. A continuació s'ha elaborat una base de dades amb resultats comparables en el temps i per països. Com veurem a la propera secció, d'aquesta anàlisi es desprèn molt clarament que el signe de la relació entre el nivell educatiu i la probabilitat de tenir un segon fill ha canviat en les últimes dècades.

3.2.1. Disseny de la recerca

El primer pas ha estat identificar estudis (a partir de revistes científiques, llibres, documents de treball i informes internacionals) que analitzin explícitament la relació entre educació i fecunditat a Europa occidental al llarg del segle passat. Hem centrat l'atenció en aquelles recerques en què les variables clau es poguessin operacionalitzar com segueix:

- El nivell educatiu de la dona es mesura com una variable dicotòmica (amb CINE 1-2 enfront de CINE 5-6) o bé com una variable categòrica (amb CINE 1-2, CINE 3-4 i CINE 5-6).
- Les dades sobre fecunditat es mesuren com dues variables dicotòmiques: tenir o no tenir un segon fill, i tenir fills o no tenir-ne (aquesta darrera és simètrica respecte a la variable tenir com a mínim un fill o no tenir-ne).

Els estudis pertinents es van identificar mitjançant tres webs (Web of Knowledge, Google Scholar i Google), introduint a les bases de dades una sèrie de paraules clau: «educació», «educació superior», «nivell educatiu» (i similars), combinades amb «no tenir fills» o «infecunditat», «transició al primer (segon/tercer) fill», «tenir el primer (segon/tercer) fill», «procreació», «fecunditat», «maternitat», «*quantum*», «germans», «paritat» o «nombre mitjà de fills», «augment del nombre de fills», «probabilitat de tenir un fill més», «ordre de naixement» i similars, en tres llengües: anglès, italià i castellà. A més a més, vam fer un seguiment de tots els estudis d'interès esmentats als articles que també s'ajustaven als nostres criteris de cerca. En total es van acabar recopilant més de 90 contribucions. Bona part d'aquests estudis, però, no es van poder incloure a la metaanàlisi perquè no s'ajustaven als nostres criteris de selecció: les estimacions no estaven disponibles de manera separada per sexes; les cohorts d'edat considerades eren massa àmplies (més de 10 anys); els resultats disponibles no eren comparables perquè les mesures d'operacionalització de les nostres variables clau diferien (per exemple, en alguns estudis el nivell educatiu es tractava com una variable contínua), o s'inclouïen dones de menys de 38 anys. Sí que es van tenir en compte els resultats descriptius dels països occidentals que formen part de l'Enquesta mundial de valors i l'Enquesta social europea.

Finalment vam elaborar una base de dades composta de 113 estimacions (corresponents a les dones exclusivament), distribuïdes com segueix: 47 coeficients es refereixen a la probabilitat de tenir un segon fill i 66 a la probabilitat de no tenir fills.⁽³⁾

(3) No tots els estudis seleccionats tenien com a objectiu analitzar l'efecte del nivell educatiu de la dona sobre la fecunditat; alguns incloïen el nivell educatiu com a variable de control.

Pel que fa als estudis que centaven l'atenció en el segon fill, dos coeficients corresponen a les cohorts de naixement del període 1935-1939, dotze a les del període 1940-1944, cinc a 1945-1949, sis a 1955-1959, dinou a 1960-1964, catorze a 1965-1969 i onze a les generacions nascudes entre el 1970 i els anys vuitanta. Quant als estudis sobre la infecunditat, tres estimacions corresponen a les cohorts de naixement del període 1935-1939, dues a 1940-1944, nou a 1945-1949, deu a 1950-1954, onze a 1955-1959, sis a 1960-1964, dues a 1965-1969 i dues a les generacions nascudes els anys setanta i vuitanta. La taula 3.1 en presenta la distribució per països i a la bibliografia consten totes les referències utilitzades en la metaanàlisi.

TAULA 3.1

Composició de la metaanàlisi: nombre de coeficients recollits

	SENSE FILLS	SEGON FILL
Països nòrdics		
Dinamarca	3	1
Noruega	15	15
Suècia	9	3
Finlàndia	6	5
Països continentals		
Països Baixos	4	3
Alemanya occidental	2	3
França	8	3
Països mediterranis		
Itàlia	5	6
Grècia	1	–
Espanya	4	4
Països liberals		
Regne Unit	4	4
Total	66	47

Font: elaboració pròpia.

Es van estandarditzar tots els coeficients recollits⁽⁴⁾ transformant-los en quocients de raons de probabilitat (*odds ratios*); és a dir, en el risc relatiu de tenir un segon fill o de no tenir-ne comparant les dones amb un alt nivell educatiu amb les de baix nivell (la categoria de referència).⁽⁵⁾ La base de dades generada conté la informació de cada contribució segons aquest ordre: autor(s), títol, país, cohorts de naixement de les dones, font de dades, mostra, metodologia, variables de control i coeficients d'interès.

Per tal d'identificar l'associació entre educació i fecunditat en el temps, fem una estimació amb una funció lineal i una altra amb una funció quadràtica. Aquesta darrera encaixa millor amb la hipòtesi en forma de U relativa a la probabilitat de tenir un segon fill (i amb la hipòtesi en forma de U invertida pel que fa a la manca de fills).⁽⁶⁾

3.2.2. Canvis en l'efecte de l'educació sobre els nivells de fecunditat als països europeus: una visió de conjunt

En aquesta secció presentem la magnitud dels efectes analitzats. Si comencem amb la probabilitat de no tenir fills, podem observar a l'eix vertical del gràfic 3.2 el quocient de raons de probabilitat (*odds ratio*) de no tenir cap fill per a les dones amb un nivell educatiu alt en relació amb les de baix nivell educatiu (a tall d'il·lustració, un valor de 2 significa que les dones amb un nivell educatiu elevat tenen el doble de probabilitat de no tenir fills que les dones amb un nivell educatiu baix). L'ajust lineal del model presentat al gràfic 3.2 indica que no hi ha hagut cap canvi substancial en l'associació entre el nivell educatiu i la manca de fills al llarg del segle passat.

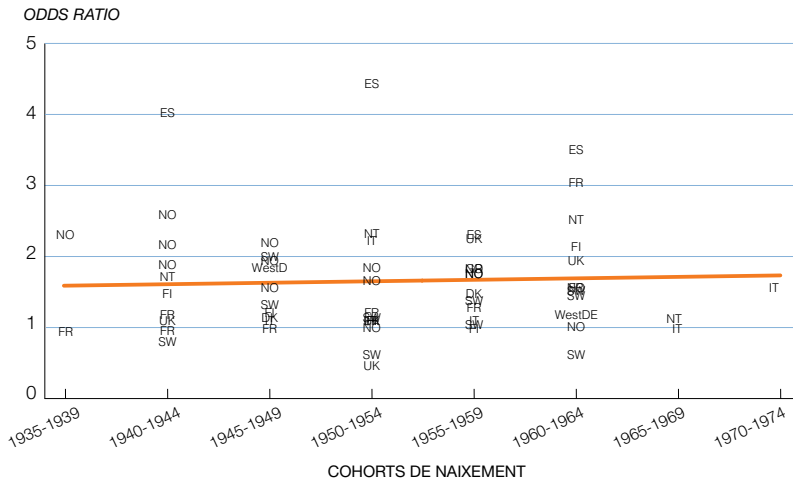
(4) En la majoria de casos són el resultat d'una anàlisi de regressió.

(5) Molts estudis recullen més de dues categories educatives; nosaltres en vam considerar només dues: sense estudis secundaris i amb estudis universitaris.

(6) En la nostra anàlisi no tenim en compte les variables explicatives usades en els estudis originals.

GRÀFIC 3.2

Probabilitat de no tenir fills, tots els països, cohorts de naixement corresponents al període 1935-1974

Nota: per al significat de les sigles dels països, vegeu la taula 3.2. de la pàgina 102.
 Font: elaboració pròpia.

Quan considerem els països nòrdics per separat, però, hi observem una pauta diferent. L'absència d'efectes reflectida al gràfic 3.2 sembla el resultat de dos escenaris diferents. En el cas dels països nòrdics hi ha una correlació negativa entre el nivell educatiu i la manca de fills al llarg del temps, però per als altres països europeus, les dades ens indiquen que l'associació és positiva (gràfic 3.3).

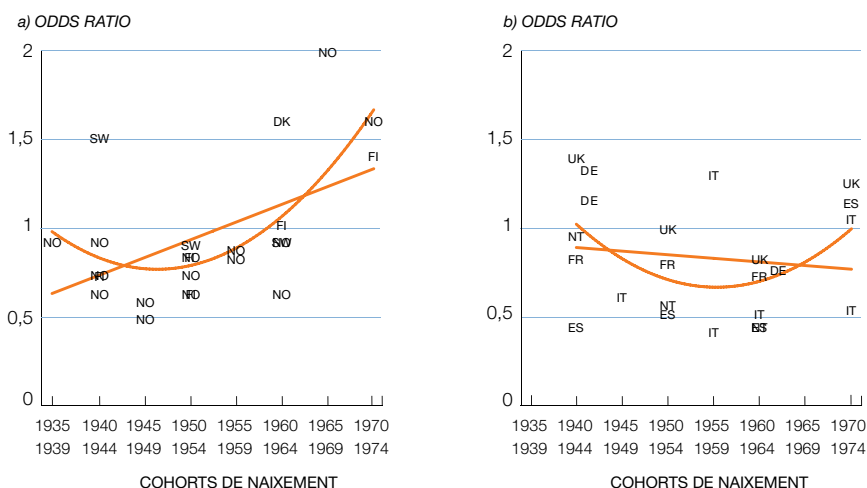
Altrament dit, l'efecte del nivell educatiu sobre la probabilitat de no tenir fills s'està esvaint als països escandinaus, mentre que s'està reforçant a la resta d'Europa.

El gràfic 3.4 presenta l'associació entre el nivell educatiu i la probabilitat de tenir un segon fill. En aquest cas, la relació tampoc és inequívoca. Un cop més, quan separem els països nòrdics dels altres, observem que l'associació lleugerament positiva que s'aprecia en conjunt s'explica per dues relacions oposades.

En particular, l'ajust amb una funció quadràtica presentat al gràfic 3.5a (països nòrdics) revela que hi ha hagut un canvi d'una associació educació-fecunditat negativa per a les generacions nascudes a partir dels anys trenta a una associació positiva per a les nascudes a partir dels anys cinquanta. Als altres països europeus (gràfic 3.5b), l'efecte del nivell educatiu sobre la fecunditat sembla que en general és (lleugerament) negatiu.

GRÀFIC 3.5

Probabilitat tenir un segon fill, països nòrdics (a) i altres països europeus (b), cohorts de naixement corresponents al període 1935-1974

Nota: per al significat de les sigles dels països, vegeu la taula 3.2. de la pàgina 102.
 Font: elaboració pròpia.

3.3. Context nacional i fecunditat: un model jeràrquic

El marc institucional determina l'associació entre el nivell educatiu de la dona i la fecunditat. Les polítiques laborals tenen un paper important a aquest respecte: algunes poden agreujar l'anomenada «doble jornada» de la dona; d'altres, en canvi, poden contribuir a la conciliació de la vida familiar i laboral. En la nostra anàlisi partim del supòsit que els efectes d'aquestes polítiques variaran segons el nivell educatiu de les dones.

Altrament dit, l'heterogeneïtat entre països que observàvem a la secció anterior en analitzar la relació entre educació i fecunditat pot estar vinculada a factors a nivell macro com ara la disponibilitat de feines a temps parcial, la incidència de l'ocupació en el sector públic i la proliferació de llocs de treball temporals. Com explicarem més endavant, una feina en el sector públic ofereix una seguretat i una flexibilitat més grans per a la dona que no pas una feina a temps parcial. En canvi, l'augment de la contractació temporal pot ser percebut com un impediment per a la maternitat.

La secció següent es proposa trobar una resposta a aquestes preguntes: la disponibilitat de feines a temps parcial o en el sector públic, influeix positivament sobre les intencions reproductives? I de quina manera varien aquests efectes segons el nivell educatiu?

Basant-nos en la segona onada de l'Enquesta social europea, duem a terme una anàlisi multinivell que té en compte tant les variables individuals com les nacionals. D'aquesta anàlisi es desprèn que les condicions a nivell macro exerceixen una influència positiva sobre la fecunditat. Més concretament, observem que la probabilitat de tenir més d'un fill augmenta als països on hi ha abundants oportunitats d'ocupació en el sector públic, un accés fàcil a llocs de treball a temps parcial i baixos nivells d'inseguretat laboral. L'efecte de la disponibilitat de llocs de treball en el sector públic és particularment evident en el cas de les dones amb un nivell educatiu més alt.

Els contractes temporals

Recerques anteriors han demostrat que la inseguretat laboral implica una baixada de la taxa de fecunditat. Els contractes temporals tenen costos ocults que poden afectar negativament la fecunditat (sobre el cas espanyol, vegeu Bonet *et al.*, 2013 i Adsera, 2006; per a Itàlia, Modena *et al.*, 2011). En primer lloc, el fet de tenir un fill quan s'està treballant amb un contracte temporal pot ser interpretat com un senyal de compromís feble per l'ocupador, i això, al seu torn, pot reduir les probabilitats d'obtenir un contracte indefinit. I en segon lloc, els contractes temporals poden no oferir el grau d'estabilitat econòmica que es requereix quan es fan plans per tenir fills (Baizán, 2005).

La incidència dels contractes temporals varia considerablement segons els països. Com podem veure a la taula 3.2, l'any 2005 el 37,4% de les espanyoles ocupades entre 15 i 45 anys tenien un contracte temporal (sense que hi puguem apreciar diferències significatives per nivell educatiu). En canvi, a Irlanda aquest percentatge era de només el 3%. Aquestes enormes diferències poden tenir un impacte important en el comportament reproductiu, en particular entre les dones amb més nivell educatiu, ja que després d'haver invertit molt en la seva educació, tenen més probabilitats d'enfrontar-se a un greu conflicte entre feina i família si la seva situació laboral és precària.

Les feines a temps parcial

L'ocupació a temps parcial pot constituir una estratègia viable per conciliar les responsabilitats familiars amb les aspiracions professionals (Schmitt, 2012). L'oferta de feines a temps parcial, però, varia molt d'un país a l'altre: és molt escassa als països mediterranis, a Eslovàquia i a Hongria (menys del 5%), mentre que als països escandinaus i d'Europa occidental és més generalitzada (taula 3.2). Als Països Baixos les feines a temps parcial representen prop del 42% de l'ocupació femenina entre les dones de 15 a 45 anys. En el grup de països on són freqüents, els contractes a temps parcial estan regulats per generosos drets de reincorporació i una àmplia protecció jurídica. Allà on no són gaire comuns, en canvi, sovint les dones es veuen obligades a triar entre quedar-se a casa o una feina a temps complet, però aquesta darrera opció pot resultar difícilment compatible amb la maternitat. De fet, als països on l'accés a feines a temps parcial és generalitzat, és més probable que les mares continuïn al mercat laboral després de tenir fills (Del Boca *et al.*, 2005).

Les feines al sector públic

Generalment l'ocupació al sector públic ofereix millors condicions per conciliar la maternitat amb la feina (Martín García i Castro-Martín, 2013). Els treballadors públics estan més ben protegits davant la desocupació, i tendeixen a tenir horaris més flexibles i menys pressions a l'hora d'acollir-se a permisos de maternitat o paternitat llargs (Rønsen i Skre-

de, 2010). D'altra banda, al sector públic sol haver-hi menys discriminació salarial (Cavalli, 2012).

TAULA 3.2

Ocupació pública, ocupació a temps parcial i ocupació temporal (en percentatge) (2005)

	INCIDÈNCIA DE L'OCUPACIÓ PÚBLICA	INCIDÈNCIA DE L'OCUPACIÓ A TEMPS PARCIAL	INCIDÈNCIA DE L'OCUPACIÓ TEMPORAL
AT (Àustria)	13,7	12,1	6,5
BE (Bèlgica)	30,6	17,2	10,4
CH (Suïssa)	18,6	29,0	7,0
CZ (Rep. Txeca)	25,0	26,0	8,1
DE (Alemanya)	15,6	12,0	15,6
DK (Dinamarca)	49,1	17,3	12,0
EE (Estònia)	32,5	5,7	3,1
ES (Espanya)	19,3	11,1	37,4
FI (Finlàndia)	39,7	10,0	19,5
FR (França)	30,0	16,2	15,9
GB (Regne Unit)	24,6	16,4	5,3
GR (Grècia)	23,9	4,6	14,0
HU (Hongria)	36,3	2,5	8,8
IE (Irlanda)	21,9	14,5	3,0
IS (Islàndia)	–	19,7	8,7
LU (Luxemburg)	13,6	10,2	5,9
NL (Països Baixos)	24,4	41,6	14,2
NO (Noruega)	37,7	26,2	11,7
PL (Polònia)	37,7	7,7	30,7
PT (Portugal)	–	10,6	27,5
SE (Suècia)	48,0	17,1	18,2
SI (Eslovènia)	39,0	7,5	22,8
SK (Eslovàquia)	27,9	1,7	5,0
TR (Turquia)	11,9	6,5	8,8
UA (Ucraïna)	26,4	–	–

Font: microdades de l'Enquesta de població activa de la UE, ILO Laborstat, OCDE, Eurostat, UNECE (Comissió Econòmica de les Nacions Unides per a Europa).

Les variacions existents entre els diferents països en matèria d'ocupació pública són considerables (taula 3.2). En destaquen els països nòrdics, no només pel que fa a les dimensions relatives del seu sector públic, sinó també per la notable presència femenina en aquest sector (que s'observa per a tots els nivells educatius).

3.3.1. Hipòtesis

Com que les feines a temps parcial i en el sector públic contribueixen a reduir el conflicte entre feina i família, el fet que n'hi hagi una oferta abundant hauria de tenir una influència positiva sobre la taxa de fecunditat. I a l'inrevés, com que els contractes temporals intensifiquen els conflictes entre feina i família, la seva proliferació hauria de tenir un efecte negatiu sobre la fecunditat.

Tenint en compte que les dones amb més nivell educatiu en general tenen un compromís més estret amb el mercat de treball, les polítiques favorables a la família poden tenir un impacte positiu més fort per a aquest grup. Per aquest motiu suposem que si hi ha abundants llocs de treball en el sector públic, el cost d'oportunitat de tenir més fills serà més baix, especialment per a les dones amb més nivell educatiu.

Per tant, la nostra hipòtesi principal és aquesta: *les polítiques laborals favorables a la família tindran una influència positiva sobre la intenció de tenir més d'un fill*. D'altra banda, també plantegem aquesta altra hipòtesi: *les dones amb un nivell educatiu elevat acusaran especialment l'impacte de les polítiques laborals favorables a la família*.

3.3.2. Dades, variables i metodologia

Les nostres anàlisis empíriques es basen en la segona onada de l'Enquesta social europea (2004-2005). L'ESE és una enquesta social biennal que mesura els valors i el comportament dels ciutadans europeus i com canvien amb el temps. El qüestionari corresponent a cada onada conté un mòdul bàsic, que sempre és idèntic, a més de mòduls rotatoris addicionals. El mòdul bàsic fa un seguiment de la continuïtat i els canvis relatius a una sèrie de variables socioeconòmiques, polítiques i demogràfiques.

La segona onada de l'ESE resulta útil per al nostre objectiu, ja que conté informació sobre la família, la feina i el benestar, i inclou una pregunta específica sobre l'equilibri entre feina i família, com també preguntes generals sobre la família i les opcions de fecunditat.

La nostra selecció inclou tots els països enquestats. Hem restringit les anàlisis a una submostra de dones entre 18 i 41 anys amb almenys un fill però menys de tres, i a una altra d'homes amb parelles que encaixin amb aquestes característiques (n=6.448).

Per posar a prova les nostres hipòtesis hem fet una estimació a partir d'un model multinivell. La base de dades de l'ESE té una estructura jeràrquica amb dos nivells: les unitats del nivell 1 són individus que formen part de les unitats del nivell 2, que són els països. Les tècniques d'anàlisi multinivell que fem són adequades per a una estructura jeràrquica de dades; a més, presenten molts avantatges per comparació a l'anàlisi de regressió estàndard. En particular, permeten explorar l'heterogeneïtat que hi ha entre diversos països respecte a probabilitat de la intenció de tenir un altre fill, i investigar fins a quin punt aquesta variació s'explica pels factors contextuals.

La variable dependent és la intenció per part de l'enquestat de tenir un altre fill en els propers tres anys (enfront de la intenció de no tenir-lo). La pregunta exacta formulada al qüestionari és la següent: «Teniu la intenció tenir un fill en els propers tres anys?» Els enquestats podien triar entre quatre respostes: «segur que sí», «probablement sí», «probablement no», «segur que no», o bé podien no respondre o respondre que no ho sabien. Hem creat dues categories fusionant les dues primeres respostes i les dues següents.⁽⁷⁾ És a dir, la nostra variable dependent assumeix el valor 1 si les parelles amb un fill tenen la intenció de tenir-ne un altre o si les parelles amb dos fills tenen la intenció de tenir el tercer, i assumeix el valor 0 si les parelles amb un fill o les parelles amb dos fills no tenen la intenció de tenir-ne cap altre.⁽⁸⁾

(7) En la submostra seleccionada cap dels enquestats va optar per no respondre o per respondre que no ho sabia. Els valors perduts representen el 8,4% de la nostra submostra.

(8) Com fan Vitali *et al.* (2009) i Mills *et al.* (2008), fem una sola anàlisi per a les parelles que tenen un fill o bé dos.

En el primer conjunt de models (1 i 2), incloem com a variables explicatives les característiques sociodemogràfiques de les dones: l'edat, l'edat al quadrat, si tenen un o dos fills, la religiositat, l'edat del fill més jove, el sexe de la persona enquestada, la matriculació a centres d'ensenyament i els anys d'escolarització. En els models 3 i 4 incloem mesures del nivell 2: la regulació del mercat de treball, el percentatge de dones amb contractes temporals, el percentatge de dones que treballen en el sector públic, i el percentatge de dones amb feines a temps parcial. Aquests factors són cabdals per identificar fins a quin punt la regulació del mercat laboral pot contribuir a reduir o augmentar el cost d'oportunitat potencial d'un nou naixement. Les variables esmentades s'han mesurat emprant altres fonts (microdades de l'Enquesta de població activa de la UE, com també estadístiques laborals de l'OIT, l'OCDE, Eurostat i UNECE), incloent-hi només les dones entre 15 i 45 anys. Per a alguns països, les dades sobre el percentatge de dones que treballen en el sector públic no estan disponibles. En aquests casos, hem assignat els valors corresponents al percentatge total de l'ocupació pública. Hem exclòs Islàndia, Portugal i Ucraïna de la nostra anàlisi a causa de la manca de dades sobre un o diversos dels indicadors relacionats amb el mercat de treball.

Com que els individus estan classificats per països, hem estimat un model de regressió amb dos nivells: això ens ha permès controlar (parcialment) la correlació de les respostes d'individus que pertanyen a un mateix país. Com que la variable dependent és binària, hem fet servir una regressió logística multinivell.

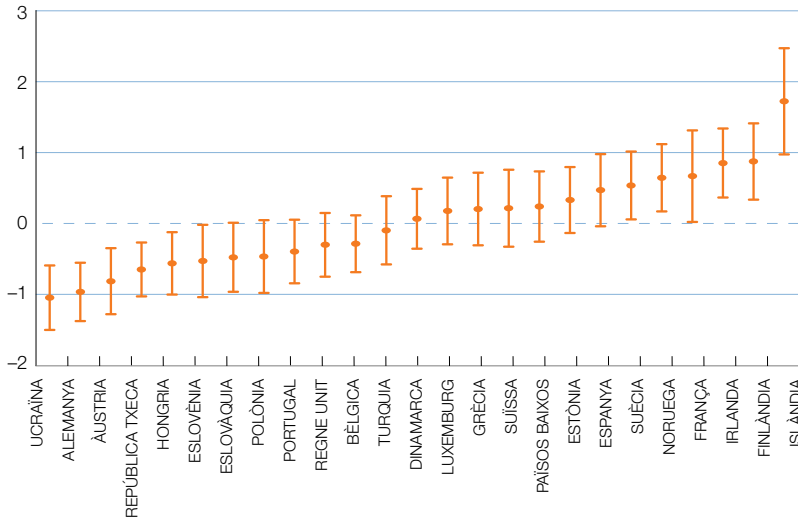
3.3.3. Resultats

El gràfic 3.6 presenta els resultats del model multinivell amb l'estimació corresponent a les intencions de fecunditat, mostrant l'efecte de l'educació als diversos països amb un interval de confiança del 95%. Podem veure-hi que a la part superior dreta del gràfic apareixen els països nòrdics (amb l'excepció de Dinamarca) juntament amb França i Irlanda. En aquests casos, l'interval de confiança no creua la línia del zero; això vol dir una probabilitat més alta de planificar un nou naixement durant els propers tres anys. Com podíem preveure, les intencions reproductives

són més baixes a Alemanya i Àustria (com també a Ucraïna i la República Txeca). Els països mediterranis no mostren una tendència clara.

GRÀFIC 3.6

L'efecte de l'educació varia segons els països

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'ESE.

Aquests resultats reflecteixen els «efectes nacionals» i no tenen en compte les variables explicatives a nivell individual. Per examinar de quina manera el context nacional influeix en els diferents grups de dones, primer afegim les variables individuals següents al nostre model: edat de la dona, edat al quadrat, nombre de fills (un o dos), religiositat, edat del fill més jove, sexe de l'enqustat que respon a la pregunta sobre la intenció de tenir un altre fill i nivell educatiu. Els resultats es presenten en forma de quocient de raons de probabilitat (*odds ratios*) en el model 1 de la taula 3.2.

Com s'ha constatat sovint, trobem que la religiositat s'associa positivament amb les intencions reproductives. Passa el mateix amb l'edat de la dona, quan s'introdueix al model en la seva forma lineal. Però l'edat al

quadrat, el fet de tenir ja dos fills i l'edat del fill més jove redueixen la probabilitat relativa de tenir més fills.

El model 2 de la taula 3.2 hi incorpora els anys d'educació de la mare com una variable contínua i centrada al voltant de la seva mitjana. Podem observar-hi que l'efecte és positiu i significatiu, cosa que vol dir que les dones amb un nivell educatiu més elevat presenten més probabilitats de voler un altre fill.

El model 3 afegeix les tres mesures d'ocupació definides a nivell de país: el percentatge de dones entre 15 i 45 anys amb contractes temporals, el percentatge de dones entre 15 i 45 anys ocupades en el sector públic, i el percentatge de dones entre 15 i 45 anys que treballen a temps parcial. Totes aquestes variables estan centrades per facilitar la interpretació dels seus coeficients.

Com podem veure, la proporció de dones ocupades a temps parcial mostra una associació positiva i significativa amb les intencions reproductives. Els altres dos indicadors laborals segueixen la direcció causal que havíem plantejat com a hipòtesi: la variable de contractes temporals presenta un efecte negatiu, mentre que l'impacte de l'ocupació en el sector públic és positiu, però els coeficients no són estadísticament significatius.

TAULA 3.3

Resultats de l'anàlisi multinivell

	MODEL 1	MODEL 2	MODEL 3	MODEL 4
Edat	2,175*** (0,159)	2,064*** (0,152)	1,999*** (0,154)	1,996*** (0,154)
Edat al quadrat	0,986*** (0,001)	0,987*** (0,001)	0,987*** (0,001)	0,987*** (0,001)
Dos fills (enfrent d'un)	0,149*** (0,011)	0,155*** (0,012)	0,152*** (0,012)	0,152*** (0,011)
Religiositat	1,264*** (0,102)	1,281*** (0,103)	1,280*** (0,108)	1,265*** (0,107)
Edat del fill més jove	0,883*** (0,008)	0,896*** (0,009)	0,891*** (0,008)	0,893*** (0,008)

	MODEL 1	MODEL 2	MODEL 3	MODEL 4
Sexe de l'enquestat sobre les intencions de tenir un altre fill	0,842 (0,059)**	0,828 (0,059)**	0,846 (0,063)**	0,844 (0,063)**
Encara estudia	1,028 (0,183)	0,959 (0,172)	0,857 (0,161)	0,850 (0,160)
Anys d'educació (centrats)		1,080*** (0,013)	1,080*** (0,014)	1,005 (0,038)
Percentatge d'ocupació pública (centrat)			1,788 (1,367)	0,058 (4,102)
Percentatge de contractes temporals (centrat)			0,672 (0,613)	5,791 (10,88)
Percentatge de feines a temps parcial (centrat)			5,297** (4,283)	0,207 (0,412)
Interacció percentatge d'ocupació pública * anys d'educació				1,292 (0,156)**
Interacció percentatge de contractes temporals * anys d'educació				0,853 (0,107)
Interacció percentatge de feines a temps parcial * anys d'educació				1,281* (0,180)
Constant	0,000 (0,000)	0,001 (0,001)	0,002 (0,002)	0,001 (0,001)
Variància del país	0,470 (0,082)	0,437 (0,072)	0,308 (0,061)	0,308 (0,061)
N	6448	6339	5785	5785
Països	25	25	22	22

Font: elaboració pròpia, dades de l'ESE, microdades de l'EPA-UE, OIT Laborstat, OCDE, Eurostat, UNECE.

El model 4 inclou la interacció entre els anys d'educació i les variables relatives al mercat de treball. En aquest cas, trobem que una incidència (relativament) alta d'ocupació pública augmenta de manera significativa les intencions reproductives de les dones amb més nivell educatiu. Si analitzem la interacció entre el percentatge de dones ocupades a temps parcial i els anys d'educació, comprovem que la generalització dels contractes a temps parcial influeix positivament en les intencions reproductives de les dones amb un nivell educatiu més alt. Resulta sorprenent, en canvi, que la interacció de la incidència de l'ocupació temporal amb el nivell educatiu de les dones no sigui significativa.

En conclusió, les condicions que regeixen en els mercats laborals tenen una influència important en les intencions reproductives de les dones, tant en general com específicament entre les dones amb més nivell educatiu. Els països amb polítiques laborals més favorables a la família també sembla que presentin més probabilitats de tenir nivells de fecunditat comparativament més elevats.

3.4. Conclusions

En general, en demografia no s'ha qüestionat mai l'associació negativa entre el nivell educatiu de les dones i la taxa de fecunditat. Ha estat una bona sorpresa, doncs, constatar que aquesta tendència s'ha capgirat, tant als països escandinaus com en altres societats. De fet, aquest resultat produeix una certa perplexitat, ja que els motius pels quals hauríem de pressuposar una correlació negativa són evidents: les dones amb un nivell educatiu més alt tendeixen a tenir fills més tard i això vol dir que el seu cicle fèrtil s'escurça. Si bé és cert que poden recuperar el temps perdut i posar-se al dia, les dones amb un alt nivell educatiu també s'enfronten a costos d'oportunitat molt més elevats a l'hora de tenir fills, en particular quan es plantegen tenir un segon o tercer fill.

En aquest capítol hem tornat a analitzar aquest fenomen amb atenció. El primer pas ha estat fer una metaanàlisi basant-nos en l'evidència econòmica que tenim a l'abast. Hem trobat que els països de l'Europa mediterrània i continental continuen encara amb el patró clàssic: les dones amb més nivell educatiu tenen menys probabilitats de tenir un segon fill i més probabilitats de romandre sense fills per comparació a les dones amb menys nivell educatiu. Les nostres anàlisis, però, també semblen confirmar que als països nòrdics ha tingut lloc un capgirament (parcial) en l'efecte de l'educació sobre la taxa de fecunditat, ja que en aquestes societats les dones amb més nivell educatiu semblen més propenses a tenir un segon fill i a tenir menys probabilitats de romandre sense fills que no pas les dones amb menys nivell educatiu. Resulta interessant comprovar que aquests països (juntament amb França) no només són aquells en què les dones amb un alt nivell educatiu tenen més probabilitats de tenir un

fill més, sinó que són societats on l'índex sintètic de fecunditat tendeix a ser relativament alt.

Aquesta coincidència suggereix que les decisions reproductives de les dones amb més nivell educatiu poden resultar crucials per al nivell de fecunditat global d'un país. De fet, l'expansió tan formidable que ha experimentat l'educació femenina en les últimes dècades fa que les dones de les generacions més joves amb títol universitari representin aproximadament una tercera part de la població femenina total.

Per continuar aprofundint amb la recerca d'aquest fenomen, hem explorat mecanismes socioeconòmics clau relacionats amb el vincle entre educació i fecunditat, centrant especialment l'atenció en tres aspectes dels mercats de treball que haurien de tenir una influència important en la capacitat de la dona per conciliar la maternitat amb la seva trajectòria professional: l'accés a les feines a temps parcial, la incidència dels contractes temporals i la disponibilitat de llocs de treball en el sector públic.

Els resultats que hem trobat indiquen que una elevada incidència de les feines a temps parcial està associada positivament i significativament amb la intenció de tenir més fills.

La disponibilitat de llocs de treball al sector públic sembla un factor clau que afavoreix la maternitat entre les dones amb més nivell educatiu. Als països on hi ha un sector públic ampli, com són ara els escandinaus, les dones amb més nivell educatiu tenen una probabilitat més alta de voler un altre fill. El sector públic sol oferir jornades laborals més curtes, horaris més flexibles i més tolerància amb els permisos de maternitat o paternitat llargs que no pas el sector privat en general, i que els sectors amb una forta competència masculina en particular (Rønsen i Skrede, 2010).

Som conscients que aquest estudi presenta limitacions importants. En primer lloc, no hem tingut en consideració el paper de l'educació de la parella masculina. Una idea molt arrelada és que els homes amb més nivell educatiu són molt més propensos a participar activament en les feines de casa i la cura dels fills, i això hauria de promoure la conciliació laboral i familiar. Podríem dir el mateix de les polítiques socials en general i les llars d'infants en particular, una qüestió que explorarem al capítol 7.

Una altra limitació d'aquesta recerca és que no hem explorat el comportament reproductiu de les dones amb un nivell educatiu baix. De fet, hi ha indicis que les dones amb menys nivell educatiu estan reduint el seu nivell de fecunditat. Als Estats Units hi ha dades que apunten a una dràstica davallada dels homes «casadors» amb menys nivell educatiu, especialment entre la comunitat negra (Wilson, 1987). Potser als països europeus hi ha una tendència semblant, tenint en compte l'empitjorament de l'estatus econòmic dels homes amb un nivell de formació menor. Malgrat tot, el nostre estudi posa en relleu la pertinència de la reforma del mercat laboral si es pretén millorar significativament la taxa de fecunditat.

IV. Influeix la inestabilitat de la parella en la fecunditat?

Mathew Creighton, Gøsta Esping-Andersen, Roberta Rutigliano i Maïke van Damme

4.1. Introducció

Com hem vist al capítol 1, són dos els marcs teòrics que han predominat en la recerca sobre el canvi familiar: l'enfocament econòmic neoclàssic de Gary Becker i la tesi de la segona transició demogràfica. Per motius ben diferents, tots dos marcs teòrics preveuen que la convergència entre dones i homes pel que fa a ocupació i trajectòries professionals farà augmentar la inestabilitat de les parelles, afeblirà els compromisos conjugals i desembocarà en una caiguda de la fecunditat.

Aquests arguments sembla que s'han demostrat a bastament, però només fins a un cert punt. En les últimes dècades alguns països han experimentat un capgirament radical en la relació entre estabilitat conjugal i fecunditat. És precisament en aquests països on ha avançat més la igualtat de gènere respecte al nivell d'ingressos i la taxa d'ocupació. Aquest canvi en el signe de la relació ens està dient que hem de replantejar els enfocaments teòrics sobre les tendències a llarg termini.

En qualsevol cas, una cosa és prou evident, i és que la formació d'unions i el comportament reproductiu estan estretament relacionats. El que no és tan evident, però, és la naturalesa d'aquesta relació. L'increment de divorcis implica necessàriament que hi hagi menys naixements? I l'augment de la cohabitació no matrimonial fa que la fecunditat disminueixi?

Aquestes preguntes han inspirat una gran quantitat de recerca empírica, però així i tot no tenim conclusions clares i definitives. El problema principal és la dificultat a l'hora d'establir connexions causals inequívokes.

Com veurem més endavant, la suposició lògica és que les parelles estables haurien de ser més propenses a tenir fills. Però també és possible fer el raonament invers: la inestabilitat en la parella pot propiciar la decisió de tenir fills com una manera d'apuntalar la relació.

En aquesta mateixa línia, les noves formes de viure en parella –com ara la cohabitació– poden influir o no en la fecunditat, segons el paper que representin en el sistema familiar. És la cohabitació un veritable equivalent del matrimoni, o reflecteix més aviat els dubtes de la parella a l'hora de comprometre's? En el primer cas, no hauria d'haver-hi cap diferència significativa en la fecunditat de les parelles casades i les parelles de fet. En el segon cas, podríem suposar que les parelles de fet no tindran fills, si més no fins que decideixin formalitzar la seva unió en un matrimoni.

Com en la majoria de capítols d'aquest llibre, centrarem l'atenció en el cas d'Espanya, tot i que fent-ne una comparació amb altres països. Durant les últimes dècades Espanya ha presentat una combinació força excepcional pel que fa a les dinàmiques familiars. Des dels anys setanta ha experimentat una de les caigudes més espectaculars de la taxa de fecunditat. I des que es va legalitzar el divorci el 1981, la taxa de divorcis ha augmentat extraordinàriament. Espanya ja no representa el model convencional que girava entorn del matrimoni; la cohabitació ha ampliat considerablement el ventall d'opcions de vida en parella. Tot i que som lluny d'un model en què predominin les unions de fet, com passa en alguns països del nord d'Europa, la tendència ascendent de la cohabitació apunta a una diversitat creixent de les opcions acceptables de viure en parella i formar una família.

4.2. Teories sobre la fecunditat i l'estabilitat conjugal

Les teories que troben un vincle entre l'estabilitat a les relacions de parella i la fecunditat es poden dividir, en línies generals, en dues grans perspectives: la primera considera la (in)estabilitat de la relació conjugal com un factor determinant del comportament reproductiu. Altrament dit, les relacions estables influeixen en la decisió de tenir fills. Cal remarcar,

però, que l'efecte pot ser positiu o negatiu; tot depèn de si la intenció és establir la relació o bé acabar-la. La segona perspectiva defensa una causalitat inversa: la decisió de tenir fills afecta l'estabilitat posterior de la relació. Això vol dir que el naixement d'un fill consolida l'estabilitat de la parella, independentment de si la decisió de procrear està relacionada amb la visió que tenen els membres de la parella de la seva relació.

Tant una perspectiva com l'altra compten amb suport empíric. Les dades de l'Eurobaròmetre semblen corroborar el primer punt de vista (és a dir, que l'estabilitat afavoreix la fecunditat), ja que mostren sistemàticament que l'estabilitat de la relació és un factor crucial en la decisió de procrear (Comissió Europea, 1997; Malpas i Lambert, 1993; Testa, 2006). Un estudi sobre la qualitat de les relacions conjugals i la intenció de tenir el primer fill a Alemanya (Berninger *et al.*, 2011) arriba a conclusions semblants. Amb anterioritat, Thornton (1978) va trobar que als Estats Units la discòrdia conjugal inhibeix la reproducció entre les parelles. Així mateix, les parelles estables tendeixen a tenir més fills a França (Thomson *et al.*, 2012) i als Països Baixos (Rijken i Thomson, 2011), mentre que un risc més alt de ruptura de la relació fa minvar la probabilitat de tenir fills als Estats Units (Lillard i Waite, 1993; Myers, 1997), Itàlia i Espanya (Coppola i Cesare, 2008).

Al començament dels anys noranta va sorgir una tesi contraposada que es basava en la teoria de l'elecció racional, amb l'argument que la inestabilitat creixent en la parella podia desembocar en una taxa de fecunditat més alta. El raonament clau és que tenir fills pot ser una estratègia per a reduir la incertesa en una relació (Friedman *et al.*, 1994). Malgrat que la lògica és persuasiva –ja que pot explicar la fecunditat més elevada de les parelles que passen per circumstàncies socials i econòmiques adverses–, la seva articulació original era purament teòrica, i les poques dades disponibles no ofereixen gaire suport empíric per a aquesta tesi (Myers, 1997).

La segona perspectiva (la fecunditat afecta l'estabilitat) és molt semblant a la tesi que les parelles tenen fills amb la idea de reduir la incertesa. L'argument central és que els fills, en ser un fet irreversible i compartit, reforcen els vincles de la relació. Segons Lillard i Waite (1993), tenir un fill

indica un compromís a llarg termini i augmenta la satisfacció conjugal, cosa que al seu torn facilita l'estabilitat. El càlcul econòmic té un paper important en aquest plantejament: els progenitors, independentment de si són casats o cohabituen, han d'afrontar costos més alts si trenquen la seva relació per comparació a les parelles que no tenen fills. Hi ha alguns estudis empírics que donen suport a aquest argument: als Estats Units l'estabilitat de la relació està positivament associada amb el naixement del primer o el segon fill (Waite i Lillard, 1991); les recerques fetes a Itàlia i Espanya també conclouen que els fills redueixen el risc de dissolució de les unions (Coppola i Cesare, 2008).

Al capdavant, no hi ha consens sobre quin d'aquests arguments causals s'ajusta millor a la realitat. Els estudis empírics donen suport a totes dues perspectives (és a dir, que l'estabilitat afavoreix els naixements i que els naixements afavoreixen l'estabilitat). Per exemple, l'estudi de Coppola i Cesare (2008) sobre Itàlia i Espanya conclou simultàniament que una probabilitat més alta de trencament de la parella fa decreïxer la fecunditat i que els fills fan augmentar l'estabilitat de les parelles.

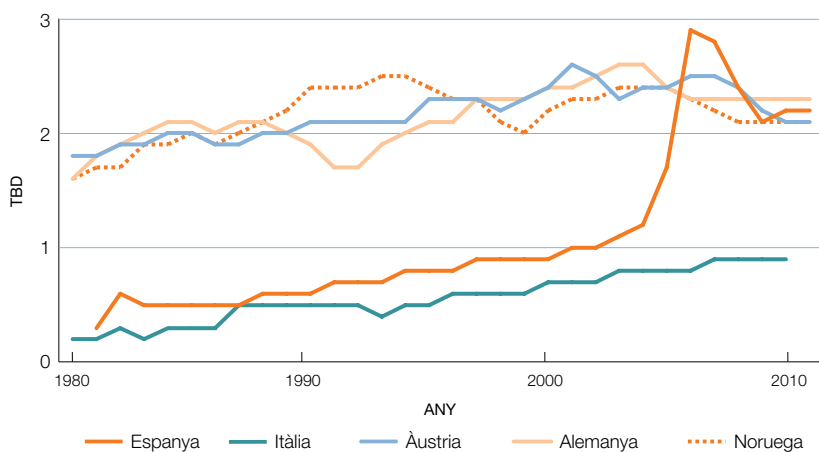
Aquesta ambigüitat té repercussions importants: si la primera perspectiva és correcta –és a dir, que un canvi en l'estabilitat de les unions precedeix un canvi en la fecunditat–, en resulta que els esforços per influir en les tendències de fecunditat s'haurien de centrar en la qualitat de les relacions. Kneip i Bauer (2007) es fan ressò d'aquest raonament en concloure que «els canvis en les pautes de divorci han contribuït al declivi de la fecunditat a Europa». No obstant això, si la segona perspectiva és encertada –és a dir, que la fecunditat afecta l'estabilitat–, llavors les tendències observades en la formació de parelles i en l'estabilitat de les relacions serien, en part, el resultat de canvis en el comportament reproductiu. Des d'aquesta perspectiva, seria un error intentar comprendre la fecunditat a partir de les tendències en l'estabilitat de les relacions. Al contrari, a l'hora de dissenyar polítiques seria millor examinar altres factors, com ara les normes reproductives, més que no pas atribuir un rol causal als tipus d'unió emergents (com ara la cohabitació) o a les taxes creixents de divorci.

4.3. Evolució del divorci i la fecunditat a Espanya

Durant les últimes dècades Espanya ha experimentat tendències ben definides pel que fa a les taxes de divorci i fecunditat. La taxa bruta de divorcis (TBD) mostra una trajectòria ascendent continuada.⁽¹⁾ El 1990, Espanya i Itàlia no es diferenciaven gaire a escala internacional, amb una TBD baixa típica del model familiar mediterrani. El 2010, la TBD d'Espanya era força més alta que la d'Itàlia⁽²⁾ –a causa sobretot d'un ràpid augment a partir de l'any 2000– i se situava entre Àustria i Alemanya. Pel que fa als nivells de divorci, doncs, Espanya s'ha allunyat clarament del model del sud d'Europa i sembla que convergeix amb l'Europa del nord (gràfic 4.1).

GRÀFIC 4.1

Evolució de la taxa bruta de divorcis (TBD) (1980-2010)

Font: Eurostat.

(1) La TBD mesura el nombre de divorcis per cada 1.000 parelles casades.

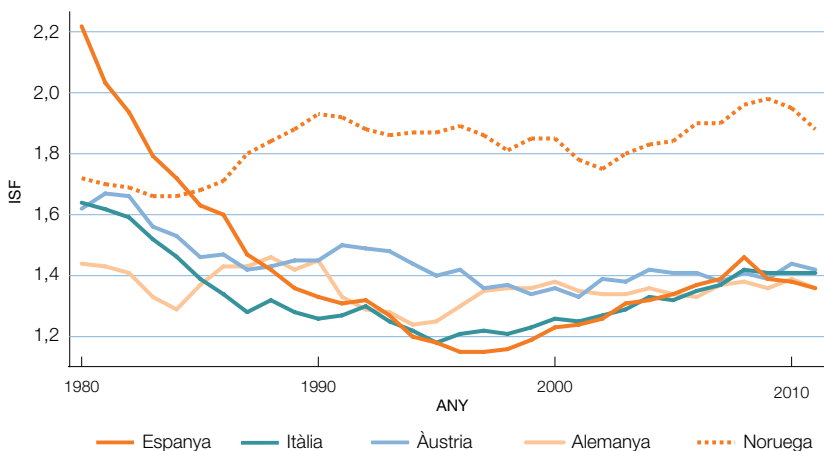
(2) La gran distància entre tots dos països podria explicar-se per les diferències en les lleis de divorci respectives. El 2005, una reforma de la llei a Espanya va suprimir l'obligatorietat de la separació abans del divorci formal.

Com hem vist en capítols anteriors, Espanya ha experimentat una de les caigudes més ràpides i sobtades en la taxa de fecunditat, que va tocar fons cap al final dels anys noranta. La primera dècada d'aquest segle, però, hi va haver una recuperació significativa. A diferència del divorci, aquí trobem trajectòries semblants per a Espanya i Itàlia: tots dos presenten ISF molt baixos a escala internacional (~1,2) i el 2010 s'han «recuperat» fins a assolir un ISF lleugerament més alt, al voltant d'1,4 (gràfic 4.2).

Vistes en conjunt, aquestes tendències plantegen més preguntes que no pas respostes, particularment en el cas d'Espanya. Si Espanya s'allunya clarament del patró d'Itàlia pel que fa als divorcis, per què no se n'allunya igualment en matèria de fecunditat? Altrament dit: per què la taxa de divorcis d'Espanya és tan semblant a la dels seus veïns europeus i, en canvi, la taxa de fecunditat és tan diferent? Els tres objectius específics que es proposa abordar aquest capítol giren entorn d'aquests interrogants.

GRÀFIC 4.2

Evolució de l'índex sintètic de fecunditat (ISF) (1980-2010)

Font: Banc Mundial.

4.4. Objectius de la recerca

Per tal d'examinar un vincle entre estabilitat conjugal i fecunditat, el primer pas consisteix a explorar les tendències recents en l'estabilitat de les parelles a Espanya, Alemanya, Noruega, Àustria i Itàlia. Distingim entre parelles casades i cohabitants i fem les preguntes següents: és més alta la probabilitat de separació entre les parelles de fet que entre les casades? Difereixen les pautes observades a Espanya de les que trobem a Escandinàvia (Noruega), l'Europa continental (Alemanya i Àustria) i el sud del continent (Itàlia)?

El segon pas consisteix a avaluar les diferències en matèria de fecunditat entre les parelles casades i les parelles de fet, sobre la base d'aquesta mateixa comparació entre països. L'anàlisi considera separatament el naixement del primer fill i del segon per plantejar les preguntes següents: tenen les parelles de fet menys probabilitats de tenir un primer o segon fill que les parelles casades? I és semblant el patró observat a Espanya al dels altres països europeus?

El tercer i darrer pas és analitzar els vincles entre la propensió al divorci i la fecunditat. En lloc de considerar tots dos indicadors com mútuament independents, ens proposem considerar-los conjuntament. La pregunta és clara i senzilla: les parelles que presenten un risc més elevat de separar-se, tenen més o menys probabilitats de tenir fills?

Dades i mètodes

Per a aquestes anàlisis fem servir dos conjunts de dades diferents: per a Alemanya, Itàlia, Àustria i Noruega usem l'Enquesta de generacions i gènere (*Generations and Gender Survey* o GGS) 2007/8; per a Espanya analitzem l'Enquesta de fecunditat i família (*Fertility and Family Survey* o FFS) del 2006. L'enquesta GGS centra l'atenció en la fecunditat, la relació de parella, la transició a la vida adulta i l'activitat econòmica. Conté informació retrospectiva que permet fer-ne anàlisis intergeneracionals i longitudinals. Tot i que la GGS inclou dades de 19 països, hem decidit limitar les nostres comparacions a Europa occidental. Alguns països s'han hagut d'excloure a causa d'informació incompleta sobre les trajec-

tòries conjugals i reproductives. L'enquesta FFS conté informació retrospectiva sobre fecunditat i família; és la millor font de dades sobre les tendències recents de la fecunditat a Espanya.

Per motius de comparabilitat i seguint el principi de parsimònia, hem seleccionat només les dones que van formar una unió a partir dels 21 anys i abans dels 46 (el final del període reproductiu de la dona). Descartem les unions formades a edats inferiors perquè podrien ser molt inestables i esbiaixar els resultats. Limitem les anàlisis a la primera relació i n'excloem les parelles formades per persones que ja havien format alguna parella anteriorment (que també han demostrat ser menys estables). Tores les parelles que passen de la cohabitació al matrimoni (amb la mateixa parella) es consideren casades.⁽³⁾ Restringim el període d'anàlisi del 1980 al 2007-2008 (2006 per a Espanya). Tot i que aquest interval de temps és relativament breu, inclou el període central en què es produeix la davallada i la recuperació de la taxa de fecunditat, com també el ràpid augment de la cohabitació.

Duem a terme dos tipus d'anàlisi per investigar la connexió entre l'estabilitat conjugal i la fecunditat. En primer lloc, amb les corbes de supervivència de Kaplan-Meier explorem les diferències entre països en l'estabilitat de les parelles, comparant les unions matrimonials i cohabitants, i posteriorment examinem les diferències en el seu comportament reproductiu (transicions al primer i al segon fill). En segon lloc, analitzem la relació entre la inestabilitat de les parelles i la fecunditat amb models multivariables d'anàlisi d'esdeveniments amb temps discret. En aquests models fem una estimació de la relació entre les separacions (la nostra mesura de la inestabilitat de la parella) i la probabilitat de tenir el primer i el segon fill. Ens centrem en el moment de la concepció i no en el del naixement del fill per dos motius: algunes parelles poden decidir tenir un fill abans de viure plegats i, d'altra banda, n'hi ha d'altres que es poden acabar separant en el període de nou mesos entre la concepció i el

(3) S'han fet altres anàlisis que consideraven els cohabitants prematrimonials com un grup a part. No obstant això, ni les seves corbes de supervivència ni la prova de rang logarítmic mostren diferències significatives per comparació a les parelles casades, de manera que les hem fusionat en un sol grup.

part. Altrament dit, centrem l'atenció en la *decisió* de tenir un fill més que no pas en el moment real en què neix.

4.5. Diferències en l'estabilitat de les parelles de fet i les casades

Durant el període 1980-2006, el 17% de les dones espanyoles havien cohabitats en un moment o altre, molt per sota del 43% d'Àustria i Noruega. La cohabitació ha experimentat un augment important a Espanya i actualment representa més del 15% de totes les unions. Per a una visió general, vegeu el gràfic 4.3.

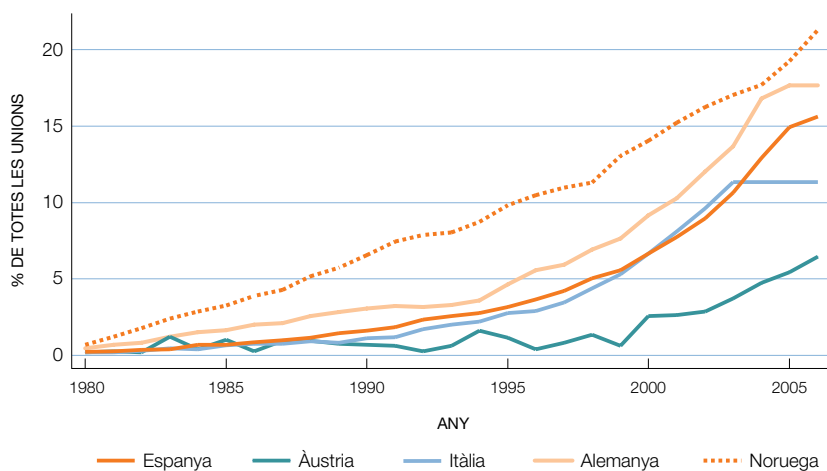
En interpretar la fecunditat de les parelles de fet, hem de tenir en compte les diferències nacionals en el significat de la cohabitació i la selecció dels cohabitants. A Noruega, la cohabitació s'ha institucionalitzat i a la pràctica no es diferencia del matrimoni. Això implica que no hi ha una selecció social evident que determini qui cohabita. Kiernan (2002) sosté que la cohabitació als països mediterranis es troba encara en una fase inicial i que, per tant, les parelles que cohabitaven probablement pertanyen a una reduïda avantguarda. En aquesta fase inicial, segons Kiernan, no és gaire probable que les parelles que cohabitaven tinguin fills. Com veurem més endavant, l'argument de Kiernan sembla que no és vàlid per a Espanya, ja que, en primer lloc, la cohabitació és força estable, i, en segon lloc, està associada amb una fecunditat relativament elevada, si més no pel que fa als primers fills. De fet, sembla que la cohabitació espanyola està convergint amb el matrimoni.

Quant als fills, observem un nombre lleugerament més gran de concepcions a Espanya que en altres països: el 60% de les parelles tenien almenys un fill, i el 44% almenys dos. L'edat mitjana de la mostra espanyola és de 33 anys i la durada mitjana de les unions és de 7,8 anys. En el 7% dels casos hi va haver una separació, un percentatge inferior al d'Alemanya, Àustria o Noruega (on la taxa de separacions va ser del 18%, el 26% i el 30%, respectivament).

Observem en primer lloc les diferències en la inestabilitat de les parelles segons si són casades o cohabitants, d'acord amb les estimacions de les corbes de supervivència de Kaplan-Meier.⁽⁴⁾ Seguim les parelles durant un període màxim de 15 anys (mesurats en mesos). Deixem d'observar les dones quan arriben als 45 anys, ja que després d'aquesta edat pràcticament no s'observen casos d'un primer o un segon fill.

GRÀFIC 4.3

Comparació de l'evolució de la cohabitació (com a percentatge del total d'unions) (1980-2005)

(4) Com que en alguns països el període analitzat s'ha caracteritzat per importants canvis socials i econòmics, d'entrada l'hem dividit en dos: del 1980 al 1990 i a partir del 1990. Vam aplicar un model per a cada període i una prova de rang logarítmic (*log rank test*) per avaluar si hi ha diferències significatives en el risc estimat dins de cada país i per a cada tipus de relació (cohabitants enfront de casats). Per a les parelles casades i a tots els països, trobem que no hi ha diferències significatives entre els dos períodes. L'excepció és Itàlia, que mostra una davallada més ràpida de la corba de supervivència després del 1990. No obstant això, Itàlia és un cas peculiar a Europa pel que fa als divorcis. Una possible explicació del valor del rang logarítmic d'Itàlia és la reforma de la llei del divorci aprovada el 1987, que va reduir el termini dels procediments per a divorciar-se de cinc a tres anys. Això pot haver causat un augment sobtat dels divorcis, que es reflectiria en la ràpida davallada de la corba Kaplan-Meier immediatament després del 1990. Per a les parelles de fet, la tendència de divorcis no difereix entre tots dos períodes a Àustria, Noruega i Espanya, mentre que sí que ho fa a Alemanya i Itàlia (els valors de la prova de rang logarítmic són significatius). Si ignorem el cas d'Itàlia, on la incidència de la cohabitació és molt baixa, trobem una gran diferència entre el 1980 i el 1990 per a les parelles de fet alemanyes (valor de rang logarítmic 24,16***). És raonable pensar que això és una conseqüència de la reunificació d'Alemanya. El 1990 les cultures de l'est i l'oest van començar a barrejar-se, i això pot haver resultat en un efecte imitatiu pel que fa a la difusió dels hàbits de cohabitació entre les parelles. Malgrat aquesta discontinuïtat a Alemanya, vam decidir examinar tots dos períodes conjuntament per a tots els països.

El gràfic 4.4 mostra que a tots els països el matrimoni és clarament més estable que la cohabitació, tot i que a Itàlia i Espanya les diferències entre tots dos tipus d'unió són menys accentuades. Entre les parelles de fet hi ha una certa convergència a Alemanya, Àustria i Noruega: després de 15 anys (180 mesos), quasi el 65% de les unions s'han dissolt. A Noruega la cohabitació és molt generalitzada, però també força inestable.

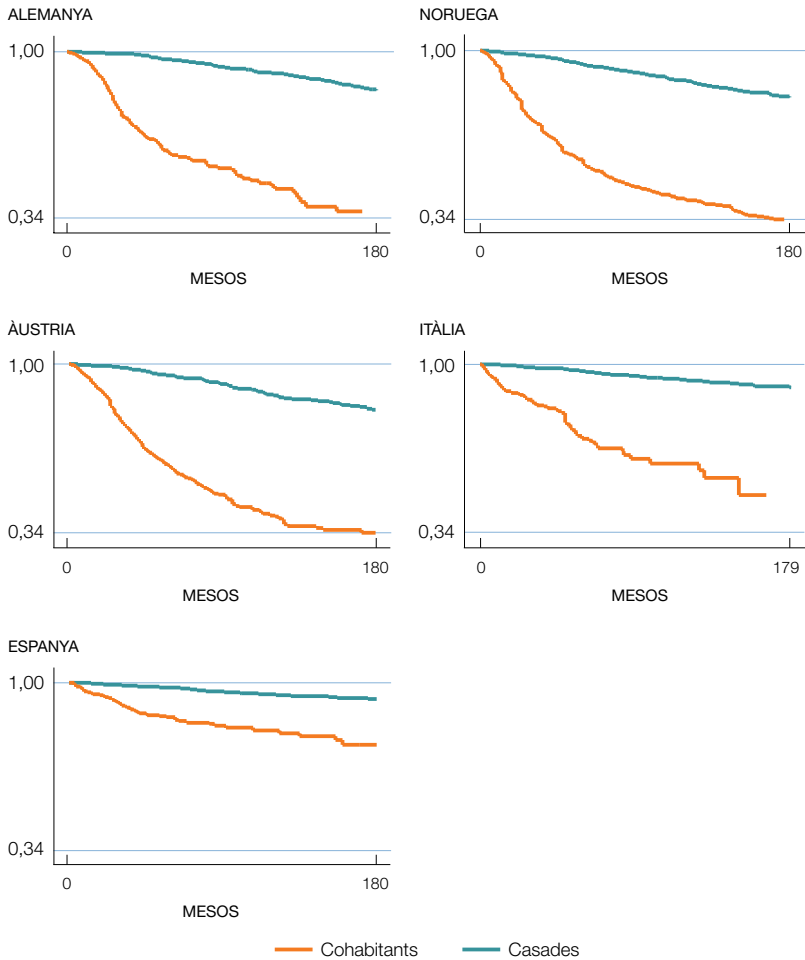
En aquest primer grup de països observem un declivi continuat de parelles intactes que comença immediatament després del tercer any de la relació. A Itàlia i Espanya hi ha més estabilitat; després de 15 anys *només* el 24% (Espanya) i el 50% (Itàlia) de les parelles de fet s'havien separat. A més, tenint en compte la minva de la mostra a l'última part de la corba, observem taxes de separació encara més baixes (després de 100 mesos, el 40% de les parelles de fet italianes i el 18% de les espanyoles s'havien separat). Per a les parelles italianes, el risc és més alt entre el segon i el tercer any i, un cop més, al voltant del cinquè any. La corba de supervivència per a Espanya és gradual fins al desè any. Crida l'atenció que Espanya destaqui en termes d'estabilitat entre les parelles de fet. Una prova de rang logarítmic ho confirma: Itàlia i Espanya són significativament diferents (21,6***).

Per comparació, els matrimonis són clarament molt més estables. Aquí trobem dos grups de països diferenciats: el primer el formen Alemanya, Noruega i Àustria, amb taxes de divorci que voregen el 15-18%, i en el segon trobem Espanya i Itàlia, amb taxes molt més baixes (8-9%) (gràfic 4.4).⁽⁵⁾

(5) Les proves de rang logarítmic ens indiquen que, pel que fa a la cohabitació, Espanya i Itàlia difereixen sistemàticament dels altres països. Àustria és diferent d'Itàlia i Espanya, però convergeix amb Alemanya i Noruega. Finalment, Àustria i Noruega no mostren una diferència significativa en el risc de divorci. Per a les parelles casades, no trobem diferències substancials entre els països. En conclusió, el matrimoni és clarament més estable que la cohabitació, amb l'excepció d'Espanya, on tots dos tipus d'unió semblen força estables.

GRÀFIC 4.4

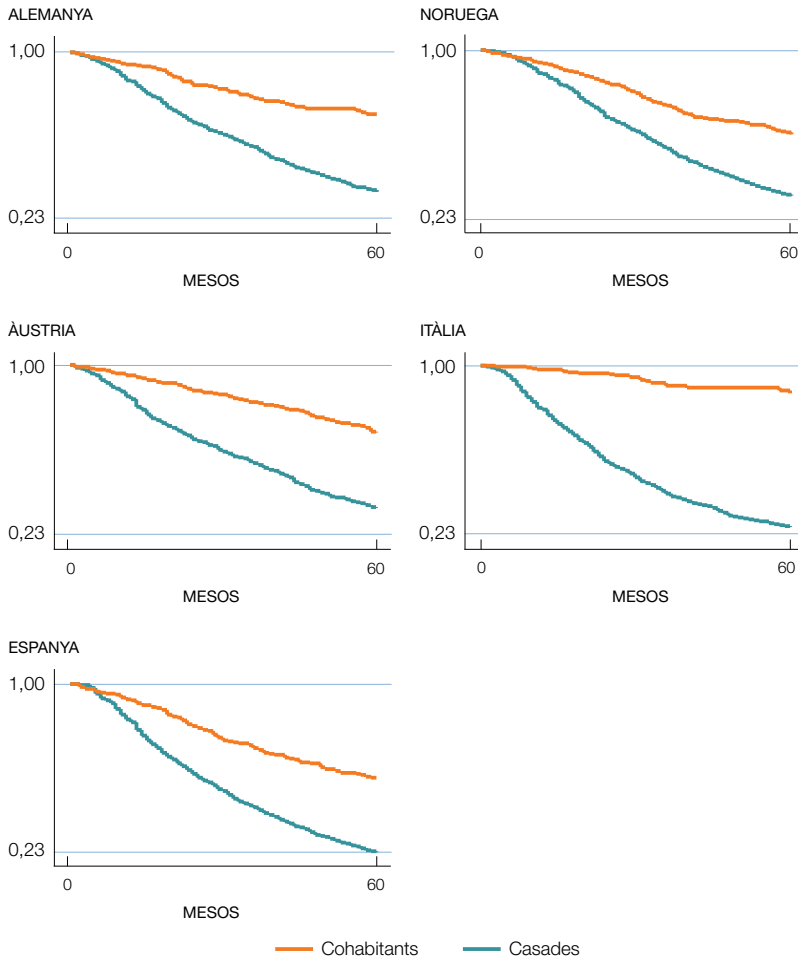
Corbes de supervivència Kaplan-Meier per a les parelles casades i cohabitants (divorci/separació)

4.6. El primer fill

Fem un seguiment de les parelles durant els primers cinc anys de relació. Hi incloem també les parelles que van començar a viure plegades després de saber que ella estava embarassada. El gràfic 4.5 centra l'atenció en la probabilitat de tenir el primer fill.

Probabilitat de tenir el primer fill. Corbes de supervivència Kaplan-Meier per a les parelles sense fills

Les parelles que cohabitaven a Espanya i a Noruega segueixen una trajectòria molt semblant pel que fa al primer fill. Al final del cinquè any, gairebé el 40% de les dones havien estat mares en tots dos països. Alemanya i Àustria també mostren un patró similar: cap al final del període de 60 mesos, aproximadament el 30% de les dones de tots dos països havien

tingut el primer fill. A Itàlia, en canvi, les dones que cohabituen presenten taxes de fecunditat excepcionalment baixes: el 87% de les dones contínuen sense tenir fills cinc anys després de viure en parella. Una característica comuna a tots els països és la clara davallada de les dones sense fills després de 20 mesos de viure en parella. Com que el nostre «reloger» comença 8 mesos abans del part, això vol dir que un gran nombre de parelles conceben el primer fill aproximadament un any després de l'inici de la cohabitació. Un cop més, observem que Espanya es desvia clarament del seu veí mediterrani i en canvi convergeix amb Noruega.

Pel que fa a les parelles casades, trobem probabilitats força més elevades de tenir fills a tots els països. Itàlia i Espanya mostren taxes de fecunditat comparativament més altes entre les parelles casades: al final del cinquè any, gairebé el 77% de les dones casades han esdevingut mares. La probabilitat de tenir el primer fill és especialment elevada cap al segon any de matrimoni. Alemanya, Noruega i Àustria presenten dinàmiques semblants: el 65% de dones casades han tingut el primer fill en el període de 5 anys, amb el nivell de fecunditat més elevat al voltant del primer any.⁽⁶⁾

4.7. El segon fill

L'anàlisi que fem del segon fill implica un canvi de calendari. Ara examinem les parelles 24 mesos després de la primera concepció i en fem un seguiment durant 5 anys. Com és pràctica habitual en aquestes recerques, definim un període infèrtil de 24 mesos. L'esdeveniment d'interès és si neix o no un segon fill (gràfic 4.6).

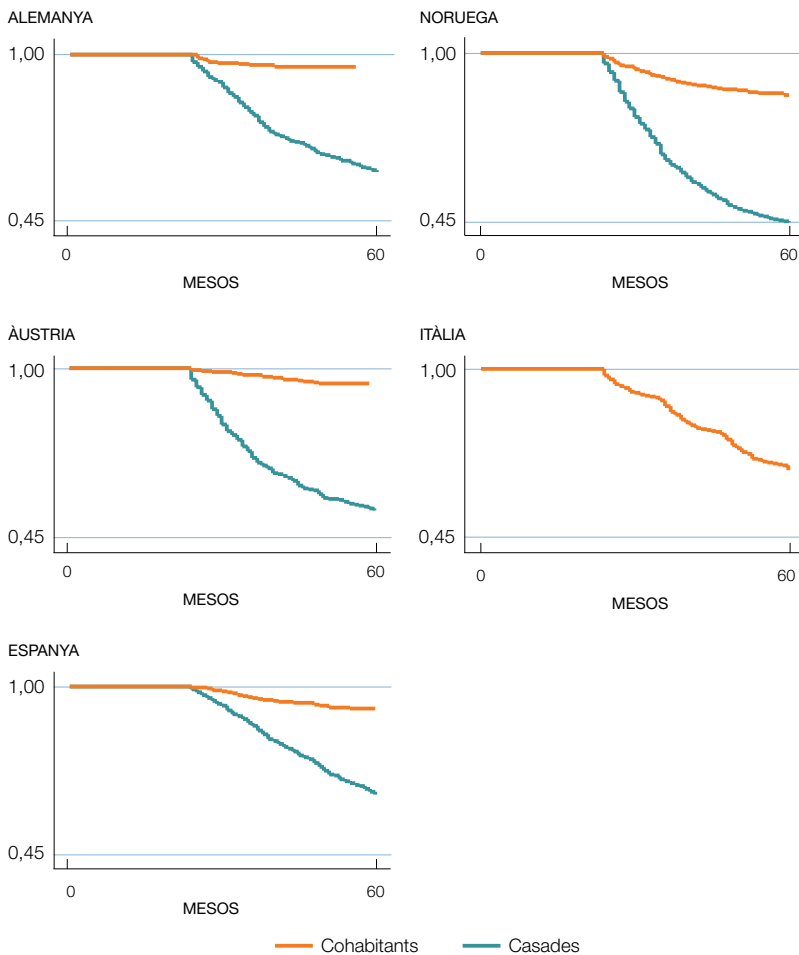
En examinar el segon fill trobem una pauta molt diferent. Comencem un cop més amb les parelles que cohabituen. La primera cosa que hi observem és que les parelles noruegues tenen una probabilitat molt més alta (16%) de tenir un segon fill que no pas les parelles de qualsevol dels altres

(6) Un cop més, per determinar si les diferències que trobem són significatives, duem a terme proves de rang logarítmic. Observem diferències significatives entre les parelles de fet segons els països. Alemanya i Àustria presenten perfils semblants, i Espanya i Noruega també (rang logarítmic = 10,22; $p = 0,22$). Pel que fa a les parelles casades, Itàlia i Espanya són significativament diferents dels altres països. Espanya és semblant a Noruega quant a les parelles de fet, però forma part del mateix grup que Itàlia quant a les parelles casades.

països examinats. Els gràfics suggereixen que la transició al segon fill té lloc a un ritme força constant. Per als altres països, la pauta és molt semblant: ben poques dones que cohabitin (el 4%, aproximadament) tenen un segon fill.

GRÀFIC 4.6

Probabilitat de tenir un segon fill. Corbes de supervivència Kaplan-Meier per a les parelles amb un fill

La probabilitat de tenir un segon fill és evidentment molt més alta entre les parelles casades. Aquí, un cop més, Noruega destaca dels altres països per les taxes de fecunditat molt més elevades: aproximadament el 55% de les dones tenen un segon fill en un període de 5 anys des de la concepció del primer fill. Àustria i Alemanya ocupen una posició intermèdia: el 46% i el 49%, respectivament, de les dones casades d'aquests països tenen un segon fill en 5 anys des de la concepció del segon fill. Espanya i Itàlia es comporten d'una manera molt semblant en aquest cas i presenten totes dues una taxa de fecunditat molt baixa; només un terç de les dones casades passen a tenir un segon fill.⁽⁷⁾

4.8. El risc de divorci i la probabilitat de tenir fills

Per tal d'identificar el grau d'estabilitat en les relacions, fem servir una tècnica estadística que prediu el risc de divorci de les parelles. Estimem un model d'anàlisi d'esdeveniments amb temps discret en què pronostiquem el risc de separació o divorci en funció d'una sèrie de variables que sabem associades a aquest risc gràcies a estudis anteriors. Hem seleccionat aquestes variables basant-nos en dues revisions de l'estat de la qüestió, una centrada en els anys vuitanta (White, 1990) i l'altra en els anys noranta i 2000 (Lyngstad i Jalovaara, 2010). Hem estandarditzat la mesura del risc de divorci pronosticada (per a cada país) i l'hem utilitzada com a variable independent en els models que estimen les probabilitats de tenir fills. Per motius d'identificació, és important incloure algunes variables en el model de separació que no estiguin associades a la probabilitat de tenir fills. A aquest respecte, hem inclòs l'experiència d'un divorci dels pares abans dels 18 anys d'edat i la taxa de divorcis (que varia en el temps) al país. Altres variables importants com la classe social, la religiositat i l'homogàmia d'edat no s'han pogut incloure perquè no disposem d'aquesta informació per als cònjuges.

(7) Per a les parelles que cohabitaven hi ha diferències significatives segons els països. Espanya, que era semblant a Noruega en el primer fill, ara presenta una forta desviació (rang logarítmic = 19,66***). Així i tot, això no vol dir que s'ajusti a la «lògica mediterrània»; sorprenentment, les dades d'Espanya ara són força semblants a les d'Alemanya i Àustria. Per a les parelles casades també trobem diferències significatives entre els diversos països.

Concepció del primer fill

Comencem amb una estimació de la probabilitat de tenir el primer fill. A la taula 4.1 observem que la inestabilitat de la parella té una influència global negativa sobre la fecunditat; aquest efecte, però, només és estadísticament significatiu a Espanya. L'increment d'una desviació estàndard en el risc de separació estimat redueix la probabilitat de tenir un primer fill en un 20% aproximadament. En el cas d'Espanya, representem la relació entre el risc de separació i el naixement del primer fill per a cada edat a la part esquerra del gràfic 4.7. Seguim les dones entre 22 i 45 anys per analitzar la probabilitat que concebin el primer fill. La probabilitat anual varia entre 0,008 i 0,016. Les dones que s'enfronten a un risc de divorci menor tenen sistemàticament més probabilitats de tenir un fill a qualsevol edat que no pas les dones que viuen relacions que presenten un risc de separació més alt. També observem que aquesta probabilitat decreix proporcionalment a mesura que les dones es fan més grans.

TAULA 4.1

Probabilitat de tenir el primer fill. Anàlisi d'esdeveniments en temps discret

	ESPANYA	ITÀLIA	ALEMANYA	ÀUSTRIA	NORUEGA
Risc de divorci estimat	-0,211***	-0,061	-0,017	-0,050	-0,024
Cohabitants	-0,470***		-0,813***	-0,805***	-0,817***
Durada de la unió	-0,008***	-0,011***	-0,007***	-0,006***	-0,005***
Edat (varia en el temps)	-0,017*	-0,009	-0,010	-0,003	-0,024**
<i>Chi</i> ² (df)	310,710*** (13)	192,184*** (12)	225,195*** (14)	316,281*** (14)	276,917*** (14)
<i>Pseudo-R</i> ²	0,023	0,021	0,030	0,047	0,023
<i>N de dones-mesos</i>	81.542	53.714	55.039	55.906	82.209
<i>N de dones</i>	2.082	1.695	1.095	1.150	1.776
<i>N d'esdeveniments</i>	1.347	988	697	616	1.133

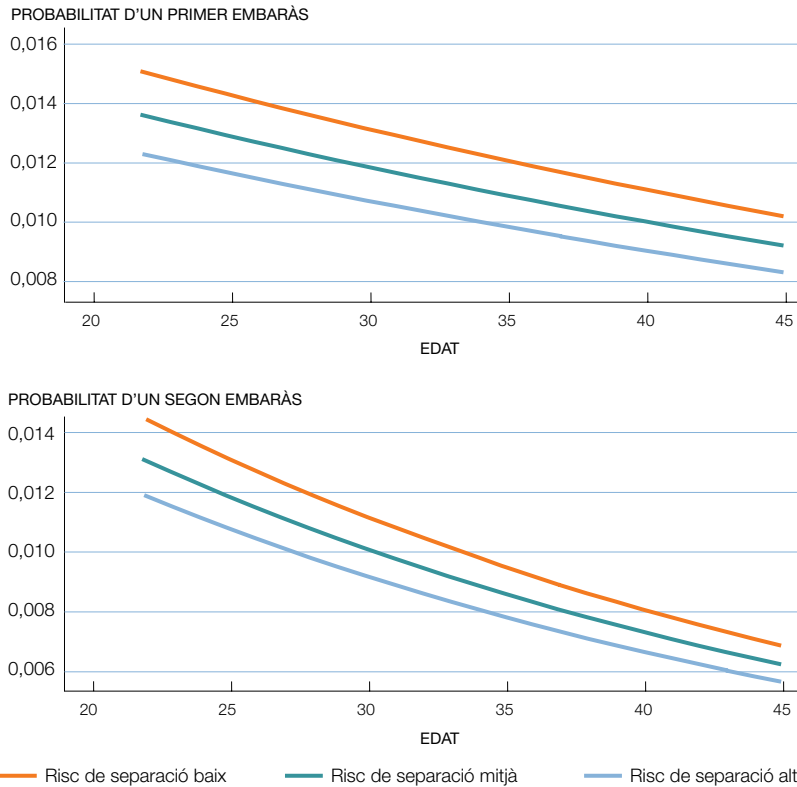
Nota: els models controlen la situació laboral de la dona en el moment de l'entrevista, el nivell educatiu, si és nascuda al país, el grau d'urbanització del lloc de residència i el nombre de germans que té.

Un cop més, veiem que les dones que cohabitaven tenen menys probabilitats de tenir fills en tots cinc països. A Espanya, per exemple, la probabi-

litat de tenir un primer fill és un 37% més baixa per a les dones que cohabitaven per comparació a les dones casades. Aquesta associació encara és més pronunciada en els altres quatre països.

GRÀFIC 4.7

Probabilitats de tenir el primer i el segon fill en funció de l'edat a Espanya

Nota: probabilitat d'un primer i un segon embaràs per a les dones (de 22 a 45 anys) segons el risc de separació (baix = -0,50 desviació estàndard; mitjà; alt = 0,50 desviació estàndard), segons els models de les taules 4.1 i 4.2, FFS 2006, Espanya, 1980-2006. Estimació per a dones que treballen a temps complet, amb un nivell educatiu mitjà, autòctones, que viuen a la capital i amb pares no divorciats quan tenien 18 anys.

Les nostres anàlisis també tenen en compte la durada de la unió i l'edat de les dones. En sintonia amb altres estudis, trobem que la probabilitat

de tenir un fill decreix segons la durada de la relació. Per il·lustrar-ho, l'increment d'un any en la relació està associat amb una disminució del 9% en la probabilitat de tenir el primer fill. A més a més, com podíem esperar, també trobem que les dones més grans tenen menys probabilitats de tenir el primer fill que no pas les dones més joves; un increment d'un any d'edat està associat amb un 2% de disminució en la probabilitat d'embaràs. Per tant, una dona de 45 anys té un 32% menys de probabilitat de tenir el primer fill que una altra de 22 anys.

Concepció del segon fill

Si examinem els segons naixements a la taula 4.2, observem que els efectes del risc de divorci sobre la probabilitat de tenir un segon fill ara són més febles. A Espanya, un increment d'una desviació estàndard en l'escala de risc de separació suposa una reducció del 18% en la probabilitat de tenir un segon fill. L'efecte és més petit que en el cas del primer fill, com podem apreciar-ho al gràfic 4.7 (part dreta): les línies que representen les dones amb diferents riscos de divorci són molt més properes entre elles que en el cas del primer fill.

La taula 4.2 posa en relleu diferències remarcables entre els diversos països. A Espanya i Àustria trobem l'efecte negatiu del risc de divorci sobre els segons fills que havíem anticipat. A Itàlia i Alemanya, però, hi trobem l'efecte contrari: la inestabilitat de la parella té un efecte positiu en la fecunditat. Aquest efecte podria donar crèdit a la tesi que les parelles tenen fills com una manera d'afermar una relació inestable. Per què això seria així en el cas del segon fill, però no del primer, no és una cosa que sigui òbvia a primer cop d'ull. Una explicació possible pot tenir a veure senzillament amb la durada de les relacions: a mesura que el temps transcorre, el risc de divorci augmenta (si més no fins a un cert punt). Una segona explicació podria ser que les parelles perceben la necessitat que el primer fill tingui un germà. Així i tot, el fet que aquesta lògica sigui bona per a Itàlia i Alemanya, però en canvi no per als altres països, no deixa de ser desconcertant.

També trobem que les parelles que cohabituen a Alemanya i Noruega són menys propenses a concebre un segon fill que no pas les parelles casades, però a Espanya i Àustria no hi ha diferències significatives. Així

mateix, com hem vist al model anterior, la durada de la relació i l'edat de la dona continuen estant negativament associades amb la concepció d'un segon fill.

TAULA 4.2

Probabilitat de tenir el segon fill segons models d'esdeveniments en temps discret

	ESPANYA	ITÀLIA	ALEMANYA	ÀUSTRIA	NORUEGA
Risc de divorci estimat	-0,198*	0,111*	0,214*	-0,346*	-0,061
Cohabitació	-0,001		-0,692***	-0,279	-0,317*
Durada de la unió	-0,005***	-0,003**	-0,007***	-0,004**	-0,001
Edat (varia en el temps)	-0,032***	-0,029**	-0,052***	-0,067***	-0,061***
Constant	-3.493***	-4.189***	-3.693***	-2.892***	-2.363***
χ^2 (df)	139,034*** (13)	99,261*** (11)	281,142*** (14)	209,817*** (13)	158,088*** (14)
Pseudo-R ²	0,012	0,011	0,043	0,035	0,014
N de dones-mesos	102.222	84.276	59.798	43.754	64.538
N de dones	1.667	1.377	976	914	1.505
N d'esdeveniments	993	814	581	565	1.100

Nota: els models controlen la situació laboral de la dona en el moment de l'entrevista, el nivell educatiu, si és nascuda al país, el grau d'urbanització del lloc de residència i la mida de la família. Només es tenen en consideració les dones que tenen la probabilitat de tenir un segon fill en un moment donat.

4.9. Conclusions

Aquest capítol presenta diversos resultats que en bona part coincideixen amb altres estudis fets prèviament. D'altra banda, però, altres resultats revelen aspectes sorprenents de la vida familiar a Espanya.

Comencem resumint els resultats que confirmen els d'estudis previs. D'entrada, hem trobat –com era d'esperar– que les parelles que presenten un risc de divorci més alt tenen menys probabilitats de tenir fills. Aquest efecte és evident per al primer fill, però per al segon sembla que operen lògiques diferents segons el país. A Àustria i Espanya es confirma la relació prevista: com més alt és el risc de divorci, més baixa la probabilitat de tenir un segon fill. Però a Alemanya i Itàlia, per motius que no som capa-

ços d'explicar-nos, un risc de divorci més alt augmenta la probabilitat de tenir un segon fill. Això podria reflectir una estratègia orientada a estabilitzar les relacions fràgils per mitjà dels fills, com sostenen algunes hipòtesis teòriques. Però el motiu pel qual això és així en alguns països i en altres no continua sent una incògnita.

Cal tenir en compte, d'altra banda, que el mesurament que fem del risc de divorci és indirecte, basat en prediccions més que no pas en observacions verificables, i que per tant hem d'interpretar els resultats amb cautela.

En els estudis sobre demografia i comportament de la família, Espanya sol ser classificada de manera rutinària com una societat que encaixa de ple en el grup mediterrani, amb un alt índex de familisme, relacions de gènere més aviat tradicionals i, naturalment, una taxa de fecunditat molt baixa. De fet, com ho ha expressat Livi-Bacci (2001), aquests països semblen haver caigut en una síndrome en què, paradoxalment, l'excés de família resulta contraproductiu per a la natalitat.

El nostre estudi, en canvi, posa de manifest que Espanya es desvia significativament del suposat model mediterrani. A Espanya, la cohabitació és una institució encara relativament nova, però hem constatat que les parelles espanyoles que cohabitaven tendeixen a ser sorprenentment estables. A més a més, el seu comportament pel que fa al primer fill s'assembla molt més al model escandinau, representat aquí per Noruega. Quan analitzem les dades sobre el segon fill, però, aquesta convergència amb el model escandinau s'esvaeix i Espanya, un cop més, torna a encaixar en el model mediterrani.

V. La fecunditat i la difusió dels valors d'igualtat de gènere

Bruno Arpino, Gøsta Esping-Andersen i Léa Pessin

5.1. Introducció

Com hem vist al capítol 1, en l'últim mig segle la tendència general ha estat avançar cap a «menys família». Tots els països desenvolupats han experimentat una davallada en els matrimonis, acompanyada per un augment dels divorcis i de la cohabitació, i les taxes de fecunditat han caigut a nivells històricament baixos. Tot i que els països nòrdics i anglosaxons han experimentat una recuperació d'aquestes taxes en les últimes dècades, no ha estat així als països mediterranis i d'Europa de l'est, on persisteix una situació de fecunditat molt baixa, és a dir, de menys d'1,3 fills per dona (Kohler i Ortega, 2002; Billari i Kohler, 2004). A l'hora d'explicar les diferències en les tendències de la fecunditat entre els diversos països, convé centrar l'atenció en alguns factors a nivell macro, en particular els factors estructurals, les institucions i els canvis de valors.

Alguns estudis se centren sobretot en les condicions macroeconòmiques. Com Balbo *et al.* (2013) indiquen, no hi ha una associació clara entre el PIB i l'índex sintètic de fecunditat (ISF), però si fem servir un indicador més ampli de benestar i desenvolupament socioeconòmic, com és ara l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH), la situació canvia considerablement. Myrskylä *et al.* (2009) documenten un fenomen interessant: per a la gran majoria de països, la relació entre l'IDH i l'ISF s'inverteix (de negativa a positiva) a mesura que els països arriben a nivells d'IDH molt alts. Altres estudis han analitzat algunes dimensions econòmiques específiques, especialment l'impacte de la desocupació i de la taxa d'ocupació

femenina. L'efecte negatiu de la desocupació en la taxa de fecunditat és inequívoca i sistemàtica (per exemple, Örsal i Goldstein, 2010). De la mateixa manera que l'IDH, però, la participació de la dona en el mercat de treball mostra una relació en forma de U amb la taxa de fecunditat; és a dir, que trobem un nivell de fecunditat elevat a països que presenten taxes molt altes o bé molt baixes d'ocupació femenina (Ahn i Mira, 2002; Luci i Thévenon, 2010).

Les diferències institucionals i les característiques de l'Estat del benestar en particular també sembla que tinguin una influència en les taxes de fecunditat. Una qüestió clau aquí és fins a quin punt les polítiques laborals i familiars faciliten la conciliació entre maternitat i feina i, més en general, fins a quin punt les polítiques contribueixen a «desfamiliaritzar» les responsabilitats de benestar (Esping-Andersen, 2009; Sleebos, 2003). En línies generals, els països del sud i de l'est d'Europa presenten els nivells més baixos de *desfamiliarització* i Dinamarca, el més alt (Saraceno, 2010).

Aquest capítol se centra en l'impacte del canvi de valors sobre l'evolució de la fecunditat. Com hem vist al capítol primer, la majoria d'explicacions basades en els valors han optat per una interpretació postmoderna i argumenten que l'individualisme creixent i la prioritització dels ideals de realització personal tenen com a resultat un afebliment del compromís amb la família (Lesthaeghe, 1995). No obstant això, aquesta tesi no té gaire suport empíric i en realitat s'oposa a les tendències recents cap a «més família» observades en alguns països.

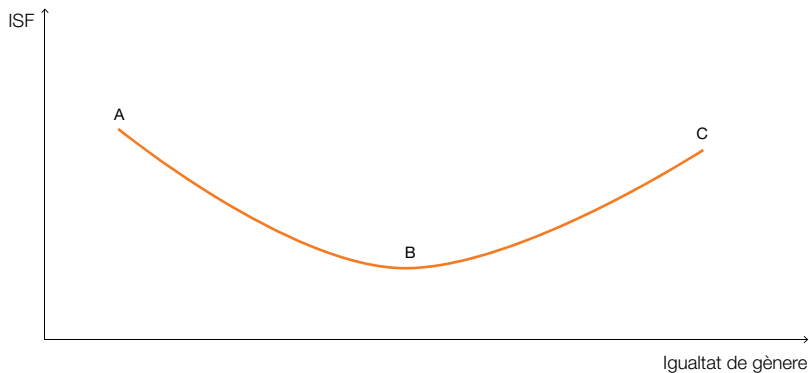
Aquí ens volem centrar en l'impacte dels valors d'igualtat de gènere. En un estudi anterior, Arpino i Tavares (2013) van concloure que els augments més notables de la fecunditat a Europa han tingut lloc als països on han coincidit, d'una banda, un augment de l'individualisme pel que fa a les relacions i a l'autonomia individual i, de l'altra, una disminució de l'individualisme pel que fa als infants. Els seus resultats confirmen la teoria de McDonald (2004) segons la qual la igualtat de gènere a les institucions socials (és a dir, a l'educació formal i al mercat de treball) i a les relacions de parella és una condició necessària perquè augmenti la taxa

de fecunditat. Quan només preval la primera, és probable que la fecunditat es mantingui baixa. En aquesta mateixa línia, Myrskylä *et al.* (2011) mostren que la igualtat de gènere⁽¹⁾ és una condició necessària perquè es produeixi una relació positiva entre taxa de fecunditat i alts nivells de desenvolupament econòmic. Aquests resultats són coherents amb la idea que les societats poden arribar a un equilibri més alt en matèria de fecunditat un cop aconsegueixen conciliar amb eficàcia la maternitat amb la participació de la dona al mercat de treball.

Mentre que altres treballs anteriors s'han centrat en la relació entre igualtat de gènere i fecunditat a escala nacional o individual, el que ens interessa aquí és investigar si la taxa de fecunditat està relacionada amb la difusió dels valors igualitaris de gènere dins els països. Com il·lustra el gràfic 5.1, anticipem que la taxa de fecunditat serà més baixa allà on la família tradicional s'estigui afeblint i no hagi aparegut encara amb força un nou model igualitari. Però quan s'hagi completat aquesta transició, anticipem una recuperació de les taxes de fecunditat (Aassve *et al.*, 2012; Esping-Andersen i Billari, 2012).

GRÀFIC 5.1

Fecunditat i igualtat de gènere

(1) A Myrskylä *et al.* (2009), la igualtat de gènere es mesura recorrent a l'Índex Mundial de Disparitat entre Gèneres, un indicador de la (des)igualtat de gènere estructural.

El primer pas, doncs, és posar a prova aquesta hipòtesi. Hi afegim, però, una segona hipòtesi, segons la qual no tan sols importen els valors igualitaris de gènere a escala global, sinó també com estan distribuïts aquests valors entre els diversos grups socials (segons el nivell educatiu) i entre homes i dones. La idea és que nivells semblants de valors igualitaris de gènere poden tenir una rellevància diferent (i, per tant, un impacte diferent en la fecunditat) segons la dispersió que presentin entre els grups. Si, per exemple, el canvi d'actituds respecte a la igualtat de gènere l'impulsen sobretot les dones, això podria reflectir fortes tensions entre sexes que, al seu torn, desembocarien probablement en una disminució de la taxa de fecunditat.

D'altra banda, també és pertinent analitzar els valors de gènere segons el nivell educatiu, ja que l'educació ha esdevingut un factor clau en els mercats matrimonials (Blossfeld i Timm, 2003; Schwartz i Mare, 2005). Les dades indiquen que actualment les dones estan assolint nivells educatius superiors als dels homes als països desenvolupats (Esteve *et al.*, 2012). Per tant, les dones amb estudis superiors poden tenir dificultats per trobar parelles amb un nivell educatiu similar. Si l'educació està relacionada positivament amb els valors igualitaris de gènere, les dones amb estudis superiors poden estimar-se més no casar-se, o si es casen amb homes amb un nivell educatiu més baix, això pot augmentar la proporció de parelles amb valors de gènere diferents.

El nostre argument central és que no tan sols hi ha una relació no lineal entre els valors d'igualtat de gènere i el nivell de fecunditat –la relació seria positiva o negativa depenent de l'etapa en què es trobi el país en la transició d'un model tradicional a un altre d'igualitari–, sinó que el grau d'harmonia entre els valors de gènere d'homes i dones, i entre els valors de gènere dels diversos nivells educatius, poden reforçar o atenuar aquesta relació.

En la secció següent, explorarem d'entrada si els valors d'igualtat de gènere han anat convergint al llarg del temps a diverses societats avançades i com han evolucionat les diferències per sexe i nivell educatiu. En segon lloc, analitzarem de quina manera les diferents dinàmiques dels valors igualitaris de gènere –pel que fa a nivells i dispersió entre els grups– estan associades amb els nivells de fecunditat.

5.2. Dades i mètodes

La nostra anàlisi es basa en dades de l'Enquesta mundial de valors i l'Estudi europeu de valors. Es tracta d'enquestes transversals repetides que es duen a terme aproximadament cada 10 anys (5 anys en alguns països). La primera onada es va fer el 1981 i l'última el 2008/2009. Els països participants, com també algunes parts del qüestionari, han anat canviant amb els anys. Ens centrem en els països desenvolupats i n'excloem la primera onada a causa d'informació incompleta sobre el nostre indicador d'igualtat de gènere. A fi d'obtenir un conjunt de dades equilibrat, fem servir informació de 27 països per a tres onades: 1990-1993, 1999-2000 i 2006-2009 (vegeu la taula 5.1 per a la llista de països).

TAULA 5.1

Índex de gènere i disparitat per sexe disparitat educativa i ISF

PAÏSOS	ABR.	ONADA 1990-1993				ONADA 1999-2000				ONADA 2006-2009			
		ÍNDEX DE GÈNERE	DISPARITAT DE GÈNERE	DISPARITAT EDUCATIVA	ISF	ÍNDEX DE GÈNERE	DISPARITAT DE GÈNERE	DISPARITAT EDUCATIVA	ISF	ÍNDEX DE GÈNERE	DISPARITAT DE GÈNERE	DISPARITAT EDUCATIVA	ISF
Alemanya Occ.	DW	68,14	0,25	0,27	1,43	63,18	0,06	0,28	1,42	63,41	0,16	0,16	1,37
Alemanya Or.	DE	65,61	0,19	0,15	1,36	59,70	0,20	0,12	1,17	72,17	0,27	0,03	1,40
Àustria	AT	50,76	0,14	0,37	1,47	64,39	0,07	0,27	1,36	73,30	0,14	0,15	1,39
Bèlgica	BE	59,13	0,05	0,27	1,59	78,50	0,03	0,19	1,63	86,79	-0,01	0,12	1,85
Bulgària	BG	50,39	0,26	0,01	1,79	52,56	0,24	0,15	1,20	63,17	0,10	0,29	1,49
Canadà	CA	79,40	0,04	0,14	1,77	84,66	0,03	0,19	1,50	85,19	0,04	0,09	1,60
Dinamarca	DK	94,16	-0,03	0,07	1,66	93,51	0,06	0,03	1,74	97,57	0,00	0,03	1,86
Eslovàquia	SK	43,47	0,03	0,27	2,02	58,25	0,24	0,27	1,33	58,51	0,11	0,14	1,33
Eslovènia	SI	67,68	0,15	0,19	1,36	72,31	0,13	0,43	1,23	88,68	0,07	0,13	1,48
Espanya	ES	70,04	0,13	0,15	1,33	71,32	0,13	0,17	1,19	81,78	0,19	0,06	1,42
EUA	US	77,91	0,05	0,11	2,05	84,25	0,06	0,17	2,02	71,24	0,20	0,11	2,09
Estònia	EE	50,71	0,01	0,09	2,01	76,47	0,16	0,26	1,33	74,51	0,16	0,20	1,63
Finlàndia	FI	71,62	0,06	0,03	1,76	88,47	0,13	0,13	1,73	89,26	0,13	0,06	1,86
França	FR	65,07	0,03	0,27	1,77	72,99	0,04	0,24	1,83	92,23	-0,04	0,08	2,00
Hongria	HU	60,39	-0,02	0,32	1,82	73,76	0,11	0,22	1,31	86,02	0,08	0,20	1,33
Irlanda	IE	69,43	0,07	0,25	2,10	84,46	0,06	0,13	1,91	75,86	0,20	0,13	2,06
Islàndia	IS	93,06	0,04	0,05	2,23	95,14	0,05	0,07	2,04	98,02	-0,00	0,01	2,19

PAÏSOS	ABR.	ONADA 1990-1993				ONADA 1999-2000				ONADA 2006-2009			
		ÍNDEX DE GÈNERE	DISPARITAT DE GÈNERE	DISPARITAT EDUCATIVA	ISF	ÍNDEX DE GÈNERE	DISPARITAT DE GÈNERE	DISPARITAT EDUCATIVA	ISF	ÍNDEX DE GÈNERE	DISPARITAT DE GÈNERE	DISPARITAT EDUCATIVA	ISF
Itàlia	IT	55,92	0,17	0,27	1,27	67,42	0,07	0,33	1,23	75,79	0,09	0,20	1,41
Letònia	LV	51,86	0,11	0,09	1,98	74,51	0,06	0,25	1,16	72,75	0,20	0,16	1,39
Lituània	LT	25,96	0,09	0,00	1,99	68,28	0,28	0,18	1,44	63,93	0,36	0,31	1,46
Països													
Baixos	NL	78,00	0,02	0,16	1,59	89,53	0,01	0,20	1,67	94,38	0,02	0,13	1,76
Polònia	PL	39,02	0,12	0,27	2,06	52,53	0,18	0,23	1,39	66,36	0,12	0,17	1,37
Portugal	PT	62,52	0,09	0,22	1,44	68,96	0,07	0,24	1,51	69,48	0,16	0,17	1,34
Regne Unit	GB	71,87	0,02	0,08	1,82	74,06	0,09	0,24	1,68	86,93	0,03	0,06	1,95
Rep.Txeca	CZ	48,81	-0,02	0,15	1,82	72,59	0,07	0,20	1,14	60,62	0,21	0,18	1,48
Romania	RO	46,53	0,17	0,24	1,46	52,83	0,17	0,35	1,31	56,45	0,01	0,20	1,34
Suècia	SE	91,10	0,03	0,14	2,09	94,88	0,08	-0,02	1,51	97,19	0,03	0,32	1,94

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta mundial de valors, l'Estudi europeu de valors, indicadors del Banc Mundial i The Human Fertility Database.

Centrem l'atenció en una de les dimensions de la igualtat de gènere: les actituds cap al paper de la dona en el mercat laboral. L'objectiu és captar el context normatiu en relació amb els rols esperats d'homes i dones. Els valors tradicionals cap als rols de gènere són representats pel model de l'«home proveïdor» (*male breadwinner*); les idees igualitàries impliquen que homes i dones tenen els mateixos drets a participar en el mercat de treball.

Seguint recerques anteriors fetes per Azmat *et al.* (2004) i Fortin (2005), el nostre indicador de la igualtat de gènere es basa en la pregunta següent: «Esteu d'acord o en desacord amb l'afirmació següent? Quan els llocs de treball escassegen, els homes haurien de tenir més dret que les dones a un lloc de treball». Hi ha tres respostes possibles: 1 «d'acord»; 2 «en desacord» i 3 «ni d'acord ni en desacord». Hem recodificat la variable en una resposta binària: 0 és «d'acord» o «ni d'acord ni en desacord» i 1 és «en desacord». D'aquesta manera, considerem que els individus que responen «1» mantenen valors no discriminatoris respecte a les dones treballadores.

Limitem la mostra als enquestats entre 14 i 50 anys. El motiu d'aquesta limitació és centrar-nos en les persones que és més probable que puguin

estar prenent decisions relatives a la fecunditat. D'ara endavant, ens referirem a aquesta mesura com l'índex d'*igualtat de gènere*.⁽²⁾

L'índex d'*igualtat de gènere* mesura el percentatge de persones enquestades amb valors igualitaris per països i onades de l'enquesta. Com que la nostra variable és binària, el percentatge és també una mesura de dispersió o concentració: com més proper és al 0 o a l'1, més similars són els valors dins un país en qualsevol moment donat. Si els valors són diferents de 0 i 1, però, un mateix nivell d'igualtat de gènere en dos països pot ocultar diferents pautes de distribució entre els grups. Per tant, per analitzar millor la difusió dels valors, també calculem el percentatge d'enquestats amb valors igualitaris per sexe i computem la diferència per obtenir l'índex de *disparitat entre sexes*.

L'índex de *disparitat entre sexes* reflecteix si els valors de gènere s'han estès d'una manera semblant entre homes i dones. Així mateix, a partir del percentatge d'enquestats amb valors igualitaris segons el nivell educatiu,⁽³⁾ calculem la diferència entre el nivell educatiu més alt i el més baix. Podem interpretar l'índex de *disparitat educativa* com una mesura de difusió dels valors de gènere entre estrats educatius.

A fi de controlar les diferències de composició, hem substituït el percentatge real d'enquestats amb valors igualitaris per sexe/onada i educació/onada per les probabilitats pronosticades de tenir valors igualitaris, emprant un model pròbit. Per a la disparitat entre sexes controlem l'edat i el nivell educatiu, i per a la disparitat educativa hi incloem l'edat i el sexe. Emprem les estimacions d'aquests models per obtenir mesures d'igualtat de gènere específiques per a cada onada i país, que no estiguin esbiaixades per diferències en les distribucions de sexe, edat i educació. Ens referim als nivells i les disparitats resultants com a «ajustats».

(2) Hem decidit emprar només una pregunta en lloc d'un conjunt de preguntes, ja que aquesta és l'única pregunta disponible (en tres onades de l'enquesta i una àmplia mostra de països) que mesura clarament l'opinió sobre els rols de gènere en el mercat de treball.

(3) La variable de l'educació conté informació sobre l'edat a la qual la persona enquestada completa la seva educació. Recodifiquem aquesta variable en una variable de tres categories: baixa (fins a 16 anys); mitjana (entre 17 i 20 anys); alta (més de 21 anys).

Per mesurar el nivell de fecunditat de cada país i per a cada onada, usem l'índex sintètic de fecunditat (ISF).⁽⁴⁾ Com que l'ISF és subjecte a importants fluctuacions anuals, calculem la mitjana de tres anys de l'ISF al voltant de l'any de l'enquesta corresponent en lloc del valor anual individual.⁽⁵⁾ Hem agafat els ISF dels indicadors mundials del Banc Mundial⁽⁶⁾ per a tots els països llevat d'Alemanya Occidental i Oriental, per a les quals usem les dades de The Human Fertility Database.

5.3. Evolució de la igualtat de gènere

Comencem comparant els nivells i les dinàmiques de la igualtat de gènere als països considerats durant el període 1990-2009. El gràfic 5.2 mostra la mitjana (de diverses onades) de l'índex d'igualtat de gènere per països. Com era d'esperar, els països nòrdics són els més igualitaris, amb valors mitjans per damunt del 80%, seguits pels anglosaxons i alguns països de l'Europa continental. Just per sota d'aquests països trobem Espanya, que ocupa una posició relativament alta (74%). Altres països del sud d'Europa mostren valors molt més baixos, i en la part inferior de la distribució trobem la majoria de països d'Europa de l'est, amb valors mitjans per sota del 60%.

Els països seleccionats representen diferents patrons d'evolució en els valors de gènere al llarg del període considerat. No tan sols varien els nivells d'igualtat de gènere entre països, sinó també la modalitat de transició cap a un model igualitari.

A Suècia, els valors igualitaris ja estaven àmpliament estesos l'any 1990 (90%), amb l'afegit que la difusió entre homes i dones era gairebé igual. Juntament amb Islàndia i Dinamarca, podem considerar que la transició cap a una societat igualitària ha arribat més o menys a terme. Al Canadà tampoc no hi ha una disparitat significativa entre sexes, i el nivell d'igual-

(4) L'ISF expressa el nombre de fills que tindria una dona hipotètica al final de la seva vida fecunda, si durant aquesta vida el seu comportament correspongués, a cada edat, amb el que reflecteix la sèrie de taxes específiques de fecunditat per edat observades en un any natural.

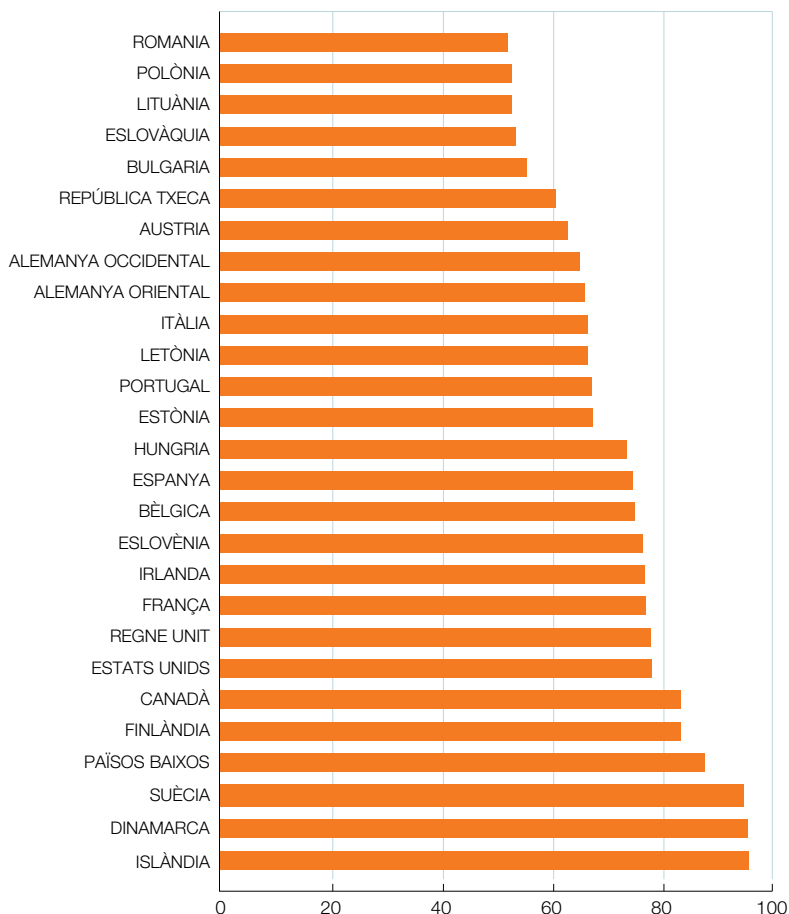
(5) Per exemple, a la primera onada l'enquesta d'Àustria es va fer el 1990, de manera que hem fet servir la mitjana dels ISF per als anys 1989, 1990 i 1991.

(6) Les dades dels ISF provenen dels indicadors del Banc Mundial a través del mòdul STATA *wbopendata* (Azevedo, 2011).

tat de gènere no ha canviat gaire amb el temps, ja que sembla estancat al voltant del 80%. Com suggereix el cas canadenc, alguns països poden no arribar a completar mai la «revolució dels rols de gènere», potser a causa de la presència de minories que s'aferren amb persistència al tradicionalisme.

GRÀFIC 5.2

Nivell mitjà de l'índex d'igualtat de gènere per país

Als Països Baixos trobem un segon escenari. Començant amb un nivell molt més baix que el de Suècia, a la tercera onada assoleix un grau d'igualitarisme semblant. Resulta interessant comprovar que els valors de gènere s'hi han estès d'una manera molt semblant entre dones i homes (la diferència sempre és propera a 0). A França i Bèlgica observem una dinàmica molt similar, tot i que Bèlgica mostra un valor mitjà més baix per a l'índex d'igualtat en la tercera onada.

El 1990, Finlàndia mostra un nivell mitjà més baix que el dels altres països nòrdics. En els últims 20 anys, l'índex d'igualtat de gènere ha augmentat, però molt més entre les dones (que arriben al 94%, una mitjana semblant a la de Suècia), i per tant la disparitat entre sexes ha passat de gairebé el 0% al 13%. A Estònia aquest procés ha estat semblant, tot i que aquí el nivell mitjà es manté més baix.

Bulgària, Romania i Eslovènia es caracteritzen per una pauta inversa: en aquests països, inicialment les dones estaven per davant en l'índex d'igualtat de gènere, però els homes les van atrapar el 2008. Així i tot, aquests països encara es caracteritzen per nivells mitjans molt baixos d'igualtat de gènere si els comparem amb els països nòrdics i centreeuropeus. El 2008 els països mediterranis presentaven nivells intermedis d'igualtat de gènere, encapçalats per Espanya, on especialment l'última dècada ha tingut lloc un procés de difusió sostingut dels valors d'igualtat de gènere, amb les dones al capdavant.

Evolució de la igualtat de gènere per nivell educatiu

Els resultats posen de manifest que les diferències per nivell educatiu solen ser estadísticament significatives quan comparem els grups amb estudis superiors amb els que tenen el nivell educatiu més baix, mentre que en general no és així si contrastem altres grups.

La taula 5.1 mostra que en molts països la disparitat educativa és més gran que la disparitat entre sexes, sobretot en la primera onada. Alguns països en aquesta primera onada tenien una disparitat educativa de més de 25 punts percentuals (Àustria, Bèlgica, Hongria, França, Itàlia, Polònia, Eslovàquia, Alemanya Occidental). Tot i que aquesta disparitat s'ha

reduït considerablement a molts països, a la darrera onada encara podem observar importants diferències entre el nivell educatiu més alt i el més baix. De fet, la disparitat educativa en tots aquests països continua per damunt dels 10 punts percentuals, i en el cas d'Itàlia arriba als 22 punts. És curiós observar que hi ha un petit grup de països (Bulgària, Estònia i Lituània) que han experimentat un augment en la disparitat educativa. La taula 5.1 mostra que en la primera onada els valors de gènere d'aquests països estaven distribuïts homogèniament entre els diversos grups educatius. A partir d'aleshores, els valors igualitaris de gènere s'estenen sobretot entre el grup amb més nivell educatiu, i a la tercera onada aquests països mostren un índex de disparitat educativa que oscil·la entre 20 i 32 punts percentuals (les diferències són estadísticament significatives).

Bulgària és un cas particularment interessant perquè ha experimentat tendències oposades en les disparitats per sexe i per nivell educatiu: hi ha hagut una convergència de valors de gènere entre homes i dones, però només els individus amb educació secundària i superior han experimentat un augment de valors igualitaris. A Espanya ha passat exactament el contrari: la disparitat entre sexes ha augmentat, mentre que la disparitat educativa ha disminuït. Així, a Bulgària podem suposar que l'heterogènia educativa anirà associada amb valors de gènere divergents en la parella, mentre que aquest no és el cas d'Espanya. Altres països mostren un índex de disparitat educativa relativament estable. Aquest és el cas, per exemple, dels Països Baixos, on els valors igualitaris de gènere estan escampats de manera gairebé uniforme en tots els estrats educatius.

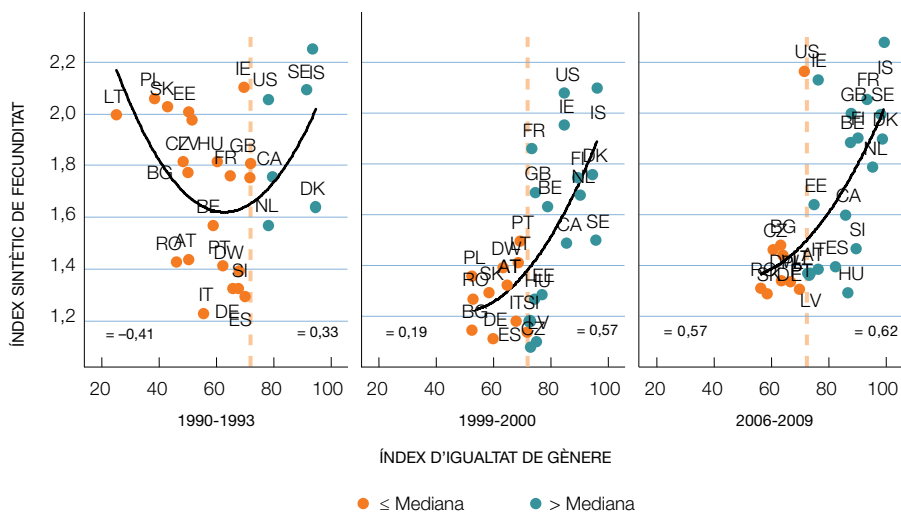
5.4. Associació entre els valors de gènere i l'índex sintètic de fecunditat

En aquesta secció avaluem l'associació entre l'índex sintètic de fecunditat (ISF) i els nivells i disparitats en els valors de gènere. El gràfic 5.5 recull l'ISF i l'índex d'igualtat de gènere per cada país i per onades. Podem identificar així diverses tendències de fecunditat: com van assenyalar Myrskylä *et al.* (2009), els països nòrdics i anglosaxons van experimentar

un augment de la fecunditat entre el 2000 i el 2010; els països mediterranis i de l'Europa continental (llevat de França) van romandre a nivells molt baixos de fecunditat, i d'ençà els anys noranta els països exsoviètics van experimentar una sobtada caiguda de la fecunditat. Al mateix temps, podem observar que tots els països s'han desplaçat cap a la dreta en l'eix de les x , cosa que vol dir que hi ha hagut un canvi general en l'àmbit dels valors cap a més igualtat de gènere.

GRÀFIC 5.3

Índex sintètic de fecunditat i índex d'igualtat de gènere a tres onades de l'enquesta

Estimem una regressió parabòlica per avaluar si la hipòtesi d'una relació en forma de U entre l'ISF i els valors de gènere és vàlida. En la primera onada sembla que és així. A mesura que ens desplaçem dels països amb els nivells més baixos d'igualtat de gènere als països més propers al nivell de la mediana (calculada per al conjunt de dades i representada per la línia discontinua vertical) observem, de mitjana, una reducció de l'ISF. Això es veu reflectit en el coeficient de correlació negativa (-0,41) que obtenim de la submostra de països amb valors d'índex d'igualtat de gènere

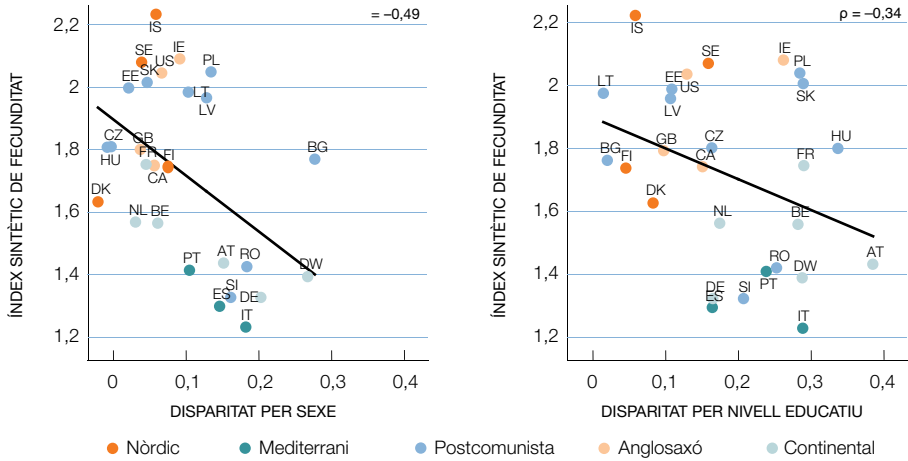
re per sota de la mediana. Per als països més propers al nou equilibri d'igualtat de gènere, els nivells creixents d'igualtat s'associen amb nivells creixents en l'ISF (correlació = +0,33).

En la primera onada, Espanya ocupa una posició intermèdia respecte a la igualtat de gènere (el nivell d'Espanya se situa molt a la vora de la mediana), mentre que el seu ISF és un dels més baixos. En les onades segona i tercera, la relació parabòlica entre ISF i valors de gènere es confirma, però no podem observar-hi el pendent descendent de la paràbola perquè tots els països han augmentat els seus nivells d'igualtat de gènere. Podem veure-hi que, per als països que es troben per damunt de la mediana, la igualtat de gènere creixent manté una forta associació amb l'ISF, amb correlacions al voltant de 0,6. Espanya segueix aquesta tendència, ja que augmenten tant els nivells d'igualtat de gènere com l'ISF.

Als gràfics 5.4, 5.5 i 5.6 examinem si les disparitats d'igualtat de gènere per sexe i educació estan correlacionades amb l'ISF. En totes les onades, aquestes disparitats estan associades negativament amb l'ISF: en aquells països on els valors d'igualtat de gènere són més homogenis entre dones i homes i entre grups educatius, trobem taxes de fecunditat més elevades. És interessant comprovar que en la primera onada, la correlació entre la disparitat per sexe i l'ISF era més elevada que no pas la correlació entre la disparitat educativa i l'ISF. A les onades més recents, però, totes dues disparitats estan associades de manera semblant amb l'ISF. Cal remarcar que els valors de les disparitats són independents del nivell general d'igualtat de gènere en qualsevol país. Per exemple, al gràfic 5.5 veiem que en la primera onada Espanya, Finlàndia i el Regne Unit mostren nivells d'igualtat de gènere molt semblants (aproximadament del 70%, és a dir, prop de la mediana general), però Espanya mostra disparitats molt més grans per sexe i nivell educatiu. Això podria ajudar a explicar les diferències en els ISF de països amb nivells similars d'igualtat de gènere. La conclusió és que perquè la taxa de fecunditat augmenti no només és important el nivell global d'igualtat de gènere, sinó el fet que aquests valors siguin compartits per homes i dones.

GRÀFIC 5.4

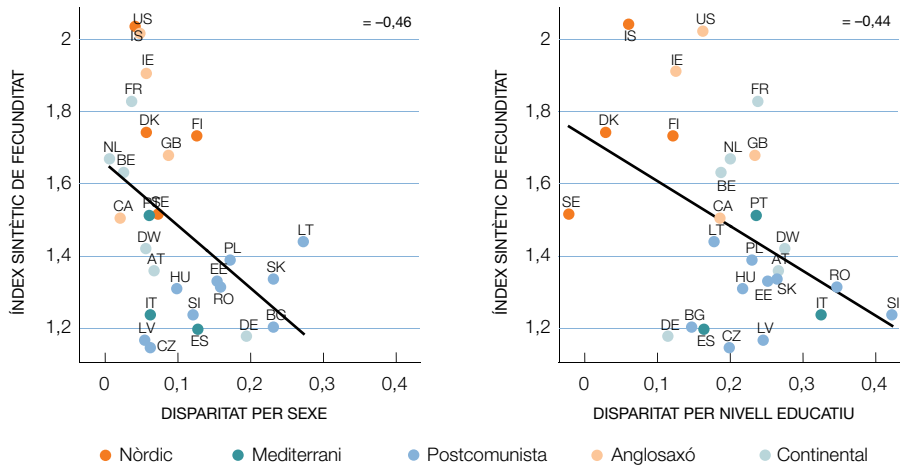
Índex sintètic de fecunditat i disparitats en valors de gènere per sexe i nivell educatiu a l'onada 1990-1993

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta mundial de valors, l'Estudi europeu de valors, indicadors del Banc Mundial i The Human Fertility Database.

GRÀFIC 5.5

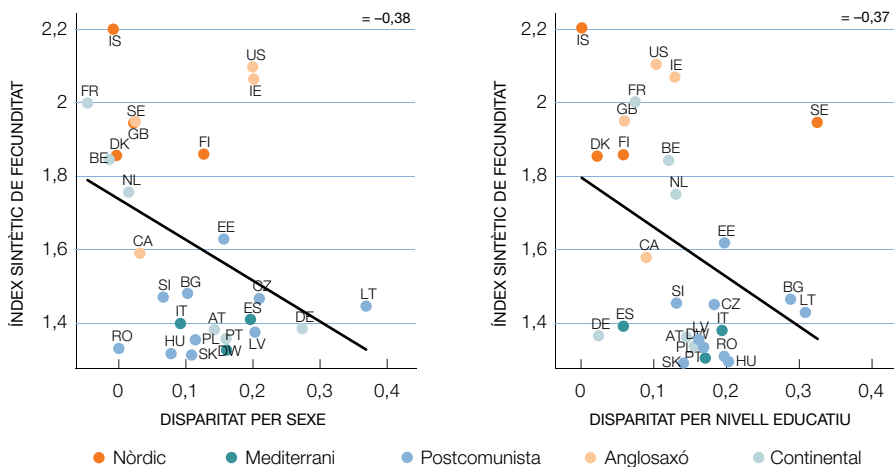
Índex sintètic de fecunditat i disparitats en valors de gènere per sexe i nivell educatiu a l'onada 1999-2000

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta mundial de valors, l'Estudi europeu de valors, indicadors del Banc Mundial i The Human Fertility Database.

GRÀFIC 5.6

Índex sintètic de fecunditat i disparitats en valors de gènere per sexe i nivell educatiu a l'onada 2006-2009

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta mundial de valors, l'Estudi europeu de valors, indicadors del Banc Mundial i The Human Fertility Database.

5.5. Conclusions

En aquest capítol hem adoptat un enfocament senzill sobre la qüestió de si la igualtat de gènere influeix o no en la taxa de fecunditat. Més que no pas centrar-nos en el comportament individual o les institucions, hem optat per examinar com la difusió dels valors d'igualtat de gènere influeix en el nivell de fecunditat, tot comparant diversos països en el temps. Naturalment, no podem suposar que els valors per si sols puguin explicar completament els canvis en les taxes de fecunditat o les variacions entre països. La nostra anàlisi no inclou altres factors explicatius, com ara el nivell de desenvolupament, la participació de la dona en el mercat de treball o les polítiques de suport a la família. Així i tot, el nostre estudi ofereix suport empíric per a les hipòtesis que havíem plantejat.

En primer lloc, les dades confirmen la hipòtesi d'una relació en forma de U entre valors d'igualtat de gènere i ISF. A mesura que els països comencen la transició que els allunya del model tradicional de família de l'«home proveïdor», la difusió dels valors d'igualtat de gènere presenta una asso-

ciació negativa amb la fecunditat. Més endavant, quan aquest procés està més avançat i els nous valors igualitaris esdevenen predominants en la societat, registrem un canvi cap a un impacte positiu. Espanya sembla haver seguit aquesta dinàmica en l'última dècada: hi observem una difusió sostinguda dels valors d'igualtat de gènere, amb les dones encapçalant la tendència, i veiem també com aquesta difusió s'ha vist acompanyada per un augment –tot i que modest– de la taxa de fecunditat.

En segon lloc, els resultats de l'anàlisi semblen indicar que una disparitat important en els valors d'igualtat de gènere, tant si és motivada per l'educació com pel sexe, fan baixar la taxa de fecunditat. Altrament dit, sembla més probable que la fecunditat experimenti una forta recuperació on i quan la difusió dels valors sigui homogènia. En el cas d'Espanya, hem observat que la disparitat per sexes ha augmentat perquè l'adopció dels valors igualitaris entre els homes s'ha quedat enrere respecte a la de les dones. Al mateix temps, però, la disparitat per nivells educatius ha disminuït. Per tant, no podem preveure una divergència de valors important entre els membres d'una parella amb diferent nivell educatiu.

VI. Expectatives dels homes davant la paternitat a Espanya

M. José González, Marta Domínguez i Francesca Luppi

6.1. Introducció

La majoria de recerques sobre la fecunditat se centren fonamentalment en les dones. Com hem vist al capítol 1, hi ha diversos arguments que competeixen per explicar per què la taxa de fecunditat de les dones ha caigut de manera tan notòria els darrers anys. Una explicació és que l'aparició dels valors postmaterialistes impliquen que s'atorgui més prioritat a l'autonomia individual i la realització personal (Lesthaeghe, 1995; Van de Kaa, 1987, 1988). Una altra és la importància creixent que assumeix la qualitat de les relacions enfront de la maternitat (Oppenheimer, 1988). Un tercer punt de vista sosté que les dones s'enfronten a costos d'oportunitat creixents a l'hora de tenir fills a causa de la inversió més elevada que han fet en capital humà i del seu compromís amb el mercat laboral (Becker, 1993); això, al seu torn, és probable que desemboqui en l'ajornament de la maternitat o fins i tot en la renúncia a tenir fills (Blossfeld *et al.*, 2005). Una altra explicació associa la baixa fecunditat amb la incertesa econòmica creixent entre les dones amb més nivell educatiu (Kreyenfeld, 2010), mentre que una cinquena suggereix que la fecunditat disminueix si hi ha un desequilibri entre les aspiracions d'igualtat de la dona i la persistència de les desigualtats de gènere a la família i a les institucions públiques (McDonald, 2000). Finalment, una explicació addicional sosté que el declivi de la fecunditat s'explica per les dificultats de les dones per trobar bons candidats en el *mercat matrimonial* a causa de l'empitjorament de les condicions laborals dels homes (Oppenheimer, 1988).

Les recerques sobre la fecunditat, en canvi, tendeixen a negligir els homes, com si les seves opinions, expectatives, incerteses o desitjos no tinguessin cap influència sobre les decisions de la parella a l'hora de tenir fills (Kravdal i Rindfuss, 2008). Sovint es dona per fet que les preferències dels homes amb prou feines canvien amb el temps, que el cost creixent que representen els fills no influeix en les intencions de l'home per reproduir-se i que els nous rols de gènere no alteren la manera d'afrontar la paternitat. Aquestes suposicions, però, actualment ja no són vàlides. Cada vegada és més evident que a les societats occidentals s'està estenent una *nova paternitat* consistent en pares més compromesos i que tenen més cura dels fills, mentre que la imatge del pare passiu o distant emocionalment –sovint associada al model tradicional de l'home proveïdor– està desapareixent gradualment (Clarke i Roberts, 2002; Hobson i Morgan, 2002). Aquesta nova paternitat té una gran rellevància social, ja que un pare compromès amb la cura dels fills és un factor altament beneficiós tant per consolidar relacions més estretes com per estimular resultats positius en els fills pel que fa a les competències cognitives i els estereotips de gènere (Marsiglio *et al.*, 2000).

Aquest capítol pretén omplir un buit en la recerca actual explorant el paper de l'home en les decisions relatives a la paternitat i en la manera en què construeixen el seu ideal per ser un «bon pare». L'estudi qualitatiu es basa en una mostra de 68 homes que esperen ser pares per primer cop (la seva parella estava embarassada en el moment de l'entrevista) en un context de parelles de «doble sou» (tots dos treballen) a Espanya el 2011.⁽¹⁾ Recorrem a les narracions dels homes per identificar la importància dels fills en la seva vida, el significat de «ser un bon pare» i les seves expectatives sobre la participació a l'hora de tenir cura del fill i de fer els ajustos laborals que siguin necessaris. En algunes de les anàlisis també es prenen en consideració els valors i les característiques de les seves parelles. Finalment, aquest estudi pretén contribuir a millorar la comprensió de les circumstàncies que afecten els homes a l'hora de decidir i planificar nous models de paternitat, i aportar noves dades a les recerques sobre l'ajornament i la caiguda de la fecunditat a Espanya.

(1) Aquesta recerca ha rebut el suport del Ministeri de Ciència i Innovació (projecte CSO2010-17811), l'Institut de la Dona (referència 43/09) i el Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS).

6.2. Perspectives teòriques: pares, paternitat i cura paternal

Ser pare adquireix significats diferents segons el punt de vista cultural. Com sostenen Hobson i Morgan, un dels significats del terme *paternitat* [*fatherhood*] és la «codificació cultural dels homes com a pares», cosa que inclou els drets, els deures, les responsabilitats i l'estatus associats a la paternitat, com també les nocions del que representa ser pares «bons» i «dolents» (Hobson i Morgan, 2002; Lupton i Barclay, 1997). Relacionada amb la paternitat, la *cura paternal* [*fathering*] és el conjunt de pràctiques que duen a terme els pares, equivalent a la cura maternal o bé de tots dos progenitors (Quesnel-Vallee i Morgan, 2003). No obstant això, en bona part de la literatura científica contemporània, tots dos conceptes –paternitat i cura paternal– s'usen indistintament per incloure tots els rols, activitats, deures i responsabilitats que s'espera que els pares satisfacin en relació amb la criança dels fills (Tanfer i Mott, 1997). En la seva anàlisi sobre la definició de les dimensions relacionades amb el concepte de «pare», Gregory i Milner (2004) desenvolupen la idea d'un «règim de paternitat», que inclou els drets i les obligacions específiques que l'Estat, la família, les polítiques d'ocupació i de temps (jornada laboral) confeixen als pares (Gregory i Milner, 2005). Segons aquests autors, la família i les polítiques d'ocupació són les dimensions que més s'han estudiat. A països com ara el Regne Unit s'han fet recerques que analitzen les tensions entorn dels drets dels pares (especialment després d'una separació) amb el discurs normatiu de la paternitat compromesa o nova paternitat (Collier i Sheldon, 2008; Featherstone 2009; Smart i Neale, 1999).

Els significats de la nova paternitat

La majoria de recerques centrades en la masculinitat en les dècades recents han subratllat i desenvolupat el concepte d'un *nou pare* o la *paternitat* activa per referir-se a la construcció social i psicològica de la identitat de l'home a les societats occidentals des dels anys setanta (Lupton i Barclay, 1997; Henwood i Procter, 2003; Connel, 1995; Nentwich, 2008; Deave i Johnson, 2008; Gillis, 2000). L'aparició d'aquest concepte està vinculada al declivi percebut del model de l'home proveïdor. La vida laboral i familiar dels homes i les dones ha anat convergint progressivament (Collier, 1999; McDowell, 1997), i els canvis socials –com ara les taxes

creixents de divorci i la reestructuració de les famílies– hi han contribuït decisivament. La «nova paternitat participativa» es defineix per contrast amb el «tradicional pare absent» (Finn i Henwood, 2009). En particular, la recerca ha remarcat el compromís emocional dels homes en la cura dels fills i el desig de compartir-la amb la seva parella, com també el desig de compartir les feines de casa i la vida de família en general (Craig, 2006; Lupton i Barclay, 1997; O'Brien, 2005). Al mateix temps, el rol de «paternitat marginalitzada» s'identifica com una font de patiment entre els homes que voldrien exercir un rol paternal més actiu (Gillis, 2000).

Malgrat l'atenció creixent que rep entre els acadèmics l'estudi de la *nova paternitat*, encara no s'ha arribat a una definició consensuada del concepte. Alguns estudis, la majoria qualitius, centren l'atenció en aquest aspecte. Diversos autors, per exemple, fan servir entrevistes semiestructurades abans i després del part per estudiar la paternitat i presenten una complexa trama de conceptes i comportaments per identificar el retrat ideal i real dels nous pares (Deave i Johnson, 2008; Anderson, 1996; Lupton i Barclay, 1999; Hall, 1994). Aquests estudis se centren en la gran discrepància que hi ha entre la paternitat ideal i la seva concreció posterior. Com sostenen Cowan i Cowan (1992), la paternitat tendeix a ser més un procés que no pas un estatus. Allò que els homes defineixen com la paternitat ideal, doncs, pot estar ben lluny dels comportaments reals. El marc de relacions (amb la parella, els col·legues, parents, amics) i els contextos en què actuen (mercat de treball, polítiques socials i familiars, rols culturals, etc.) modelen finalment les possibilitats de la seva posada en pràctica.

Recentment han aparegut mesures per afavorir nous models de paternitat, que s'emmarquen en el context general de les polítiques per la igualtat de gèneres. En particular, la necessitat d'encoratjar el compromís paternal s'ha vist motivada per la «inadequació del rol» masculí davant la caiguda de les taxes de natalitat, com també els riscos creixents de divorci i separació. Aquesta perspectiva reconeix la centralitat del rol de l'home en les decisions de la parella a l'hora de tenir fills. Per exemple, s'ha demostrat a bastament que la decisió de tenir un fill la prenen conjuntament tots dos membres de la parella (Morgan, 1985; Thomson *et al.*, 1990; Thomson i Hoem, 1998), i que el desacord entre ells en aquesta matèria és probable que desemboqui en l'ajornament (Miller, Severy i Pasta, 2004). Al mateix

temps, el rol històric de la dona com la «cuidadora natural» significa que les intencions de l'home han tendit tradicionalment a acomodar-se a les preferències de la seva parella més que no pas a l'inrevés (Rindfuss *et al.*, 1988). Miller, Severy i Pasta (2004), per exemple, mostren que les dones consideren els seus desitjos de maternitat més importants que els dels homes, mentre que aquests darrers creuen que les seves intencions sobre quan tenir els fills pesen igual que les de les seves parelles. Aquesta incongruència en les percepcions pot ser el resultat d'un procés de reestructuració en els rols de la família que encara no ha acabat.

Compensacions i costos d'oportunitat de la paternitat per als homes

La conciliació de feina i família encara requereix un difícil equilibri per a la identitat i el benestar de la dona. Això queda il·lustrat pel fet que en les parelles més igualitàries en què tots dos treballen, les dones se senten més inclinades a posposar la maternitat que no pas els homes (Rosina i Testa, 2009). Així i tot, la idea que els fills ara tenen un cost d'oportunitat també per als homes apareix clarament en els estudis sobre la nova paternitat, en particular en aquells que es refereixen a parelles en què tots dos són professionals. La «nova paternitat» sembla més relacionada amb la manera en què l'home intenta afrontar la identitat dual de ser alhora treballador (proveïdor) i pare, ja que tots dos rols li exigeixen temps (Henwood i Procter, 2003). De fet, veiem que el temps dedicat als fills ha augmentat de manera substantiva en les últimes dècades tant per a les mares com per als pares (Sayer, Bianchi i Robinson, 2004). Gregg i Washbrook (2003), per exemple, remarquen la importància creixent del temps global dedicat als fills per tots dos progenitors, i mostren com els pares –en parelles en què tots dos treballen– compensen la reducció de la presència maternal augmentant la seva aportació.

No obstant això, com sosté O'Brien (2005), «la implicació dels pares és un equilibri entre diners, temps i cura». Les preferències sobre els rols familiars dels pares tenen una relació molt estreta amb el context econòmic i social. Als països amb una economia feble és típic que els homes mostrin preferència per jornades laborals prolongades, mentre que als països amb economies més fortes és més comú el desig de gaudir de més flexibilitat horària o de feines a temps parcial (Stier i Lewin-Epstein, 2003). Al ma-

teix temps, el problema de la «disponibilitat d'hores» afecta tant el desig de ser pare com els ideals de la paternitat (Daly, 1996). Especialment en els contextos on les polítiques favorables a la família són inexistent o incapaces de donar suport als pares, els homes mostren més propensió a retallar hores de lleure més que no de feina (Sayer, Bianchi i Robinson, 2004). Les estratègies més comunes de les dones per donar resposta a les necessitats familiars són les feines a temps parcial o bé sortir del mercat de treball. La qualitat i la naturalesa del temps que els pares dediquen als fills també han canviat. Tradicionalment, els pares participaven més en les activitats de joc (Pleck, 1997), però Sayer, Bianchi i Robinson (2004) assenyalen que l'augment en la participació dels pares en la cura dels fills inclou tots els aspectes (cura física, educació, jocs, etc.). En general observem un canvi normatiu; els homes no només han de ser «bons treballadors» i «bons pares», sinó també «bons marits». Això es planteja clarament quan examinem el conflicte sobre el temps i els recursos que un home pot o ha de dedicar a cada rol. Mentre que per als homes «ser un bon pare» implica treure temps i recursos del lleure, per a algunes dones ser un «bon marit» implica un repartiment equitatiu de la dedicació als fills; en cas contrari, se'n ressent la satisfacció conjugal (Kalmuss, Davidson i Cushman, 1992).

De fet, els estudis indiquen que la convergència entre gèneres és molt més forta pel que fa al temps que pares i mares dediquen als fills que no pas al temps dedicat a les feines de casa (Kodz, 2003). Com s'ha observat sovint, tenir cura dels fills és molt més gratificant emocionalment que dedicar-se a les feines de casa (Oakley, 1974). Així, doncs, davant el dilema entre «ser un bon pare i un bon marit» i renunciar a temps de lleure, sol guanyar la reducció de la participació masculina en les feines de casa, més rutinàries. La percepció d'injustícia en el repartiment de responsabilitats de cura i feines de casa no és exclusiva de les dones. Segons Milkie *et al.* (2002), el fet que els pares no tinguin una cura adequada dels fills és una font d'estrès per a les mares, però un augment indesitjat de la feina remunerada també pot ser una font d'estrès per als pares que volen implicar-s'hi. Aquests pares, a més a més, pateixen quan les dones mantenen el rol tradicional de cuidadores úniques. Aquesta mena de «monopoli maternal» sobre els fills (Allen i Hawkins, 1999) posa de manifest fins a quin punt l'equilibri de gèneres pot implicar un complex joc de poder.

No cal dir que una paternitat participativa està vinculada a l'entorn social i cultural. De fet, la paternitat activa hauria d'estar positivament relacionada amb les polítiques favorables a la família, com també amb el canvi de les normes de gènere. La recerca sobre la paternitat ha de tenir en compte clarament aquests factors. Aquest capítol es proposa omplir almenys alguns dels buits que tenim pel que fa a la recerca sobre els pares espanyols.

6.3. Dades i enfocament analític

Les dades d'aquesta recerca provenen del projecte d'investigació qualitativa internacional «TransParent» sobre la transició a la paternitat. Inclou 136 entrevistes individuals en profunditat (entrevistes per separat a tots dos membres de la parella) i 68 entrevistes conjuntes (a tots dos membres alhora) realitzades en quatre ciutats (Barcelona, Madrid, Pamplona i Sevilla) el 2011. En aquest capítol ens basem sobretot en la mostra d'homes. El projecte «TransParent» triava les parelles sobre la base de dos criteris principals: ser de doble sou (tots dos membres de la parella treballen o estan buscant feina) i estar esperant el primer fill. La definició de parelles de doble sou es va acabar relaxant per incloure-hi individus desocupats per tal d'adaptar el disseny de la mostra a la crisi econòmica actual (la desocupació havia passat del 9% el 2005 al 20% el 2011). La majoria de parelles es van contactar durant les classes de preparació per al part. El disseny d'aquesta recerca compta amb l'aprovació del Comitè d'Ètica de la Universitat, que garanteix l'anonimitat dels entrevistats i l'ús exclusivament acadèmic de la informació.

Així mateix, la mostra inclou individus de diferents estrats socioeconòmics (taula 6.1), tot i que no és representativa de la població espanyola i, a més, presenta alguns biaixos; per exemple, hi ha una certa sobrerepresentació de parelles més grans. El 2010 l'edat mitjana a la qual les dones espanyoles tenien el primer fill era de 31 anys (INE),⁽²⁾ mentre que aquesta mitjana en la nostra mostra és de 34. El nivell educatiu també està lleugerament esbiaixat, ja que la població amb menys educació es troba infrarepresentada.

(2) Els principals indicadors demogràfics de l'Institut Nacional d'Estadística (INE) són disponibles en línia a www.ine.es.

TAULA 6.1

Característiques principals de la mostra: individus (homes i dones) en parelles de doble sou que esperen el primer fill

	INDIVIDUS	PERCENTATGE
Ciutat		
Barcelona	34	25
Madrid	42	31
Pamplona	42	31
Sevilla	18	13
Total	136	100
Mitjana d'edat		
Homes	36	
Dones	34	
Nivell educatiu		
Educació obligatòria incompleta	5	4
Educació secundària (primer cicle)	8	6
Educació secundària (segon cicle)	36	26
Educació superior (3 anys)	27	20
Educació superior (5 anys)	54	40
Doctorat o postgrau	6	4
Total	136	100
Relació amb el mercat laboral		
Funcionaris	9	7
Amb contracte indefinit	75	55
Amb contracte indefinit i autònoms	3	2
Autònoms	11	8
Amb contracte temporal	19	14
Treballadors irregulars (sense contracte laboral)	1	1
Desocupats	18	13
Total	136	100

Nota: les entrevistes es van efectuar entre el novembre de 2010 i el juliol de 2011.

No obstant això, l'objectiu d'aquesta mena de recerca qualitativa no és assegurar la representativitat estadística de la mostra sinó reflectir la visió de parelles de nivells educatius i entorns econòmics diferents, ja que aquests factors influeixen en el comportament, les expectatives i els valors de gènere

(Coltrane, 2000). La mostra ens permet d'explorar com veuen la paternitat homes amb diferents experiències laborals i nivells educatius. Les entrevistes individuals eren semiestructurades i demanaven informació sobre els plans laborals de cada membre de la parella immediatament després del part, si sempre havien volgut tenir un fill i en quines circumstàncies es van proposar la idea de tenir-lo, com es preparaven per a l'arribada del nen, les seves referències per reflexionar sobre la maternitat/paternitat (amics i parents), els plans ideals per tenir cura de l'infant i equilibrar les responsabilitats laborals i familiars, i, finalment, els plans que tenien en relació amb l'ús dels permisos.⁽³⁾ La mostra també té alguns inconvenients: per exemple, ens falta informació sobre homes que viuen en parella i prefereixen no tenir fills o encara no han fet el pas d'esdevenir pares. Aquests casos podrien ajudar-nos a entendre els motius de l'ajornament dels fills o el rebuig de tenir-ne. Així i tot, la mostra conté una bona representació d'homes per grups d'edat (el més jove té 27 anys i el més gran, 46; 12 dels 68 homes que esperen el primer fill tenen 40 anys o més) i inclou una bona representació d'aquells que han ajornat la decisió d'esdevenir pares.

6.4. El desig dels homes de ser pares i el moment ideal per tenir el primer fill

Davant l'erosió del model de l'home proveïdor, la independència creixent de la dona i la participació més gran dels pares en la criança dels fills, la percepció de l'home sobre el cost dels fills i el moment apropiat per tenir el primer fill pot haver canviat. En aquesta secció comencem per explorar el paper de l'home en la decisió de tenir un fill i quin moment consideren que és l'adequat per ser pares. Com veiem a la taula 6.2, es configuren quatre grups segons qui pren la decisió i qui sent inicialment un desig més gran de tenir un fill.

(3) Segons el sistema espanyol de permisos, les mares tenen dret a un *permis de maternitat* de 16 setmanes, de les quals 10 poden agafar-se abans del part o bé transferir-se al pare. Els pares tenen dret a 15 dies de *permis de paternitat* si són empleats o 13 dies si són autònoms. Tots dos permisos, el de la mare i el del pare, garanteixen els sou íntegre i es poden agafar simultàniament o bé el permis del pare es pot agafar quan acaba el de la mare. Tots dos pares també tenen dret a *permisos sense sou* per tenir cura dels fills (amb l'excepció dels autònoms) per una durada màxima de 3 anys des del naixement. Finalment, els pares i mares tenen dret a *permisos a temps parcial* (també coneguts com «jornada laboral reduïda») per tenir cura dels fills, amb la reducció salarial corresponent.

TAULA 6.2

Descripció de la mostra: membres de parelles amb doble sou que esperen el primer fill, segons qui va prendre la iniciativa en la decisió

	NOMBRE DE PARELLES		EDAT MITJANA DE LA DONA	EDAT MITJANA DE L'HOME
L'home va prendre la iniciativa de tenir el primer fill	16	24%	35	34
Ella va insistir, ell va accedir-hi	16	24%	33	35
Tots dos van estar d'acord a tenir el fill	27	40%	34	37
No estaven buscant que ella es quedés embarassada	7	10%	36	37

Nota: dues parelles no van proporcionar informació explícita.

Al primer grup, en el qual *l'home va prendre la iniciativa de tenir el primer fill*, els homes havien estat posposant la decisió tot i covar el desig de tenir fills durant força temps. Molts simplement van trigar temps a trobar la «persona adequada» i a assolir l'estabilitat emocional i professional necessària. Alguns d'aquests homes veuen els fills com el resultat obvi de la parella. La decisió d'esdevenir pares sembla estretament connectada al rellotge biològic. Alguns diuen que són «molt criaturers» i altres fins i tot segueixen amb interès els programes televisius sobre la criança dels fills. Tendeixen a procedir de famílies nombroses i tenen bons records de la pròpia infantesa. Alguns també esmenten que la majoria de gent que els envolta està tenint nens, la qual cosa és una prova més que ja ha arribat l'hora que ells també s'hi llancin. En alguns casos, el desig de tenir fills és molt intens i afirmen que és un projecte molt important en la vida de la parella, o que la parella no arribaria a realitzar-se sense fills. Un argument recurrent per ajornar la paternitat en aquest grup és la idea que les seves parelles no estaven preparades perquè volien esperar a tenir una feina estable o atènyer determinats objectius professionals.

Al segon grup, *ella va insistir, ell va accedir-hi*, hi predominen els homes que es resisteixen a assumir les responsabilitats de la paternitat. Per a un petit nombre d'homes d'aquest grup, la paternitat no és un element essencial de les seves vides; és una cosa de la qual podrien haver prescindit fàcilment o no era una prioritat en el moment en què les seves parelles els ho van suggerir. Aquests homes accepten la paternitat imminent com una cosa inevitable bàsicament perquè no poden privar la seva parella de la

maternitat. Un home, per exemple, esmenta que en un moment donat ell i la seva parella van assumir el risc de no usar anticonceptius. Un altre diu que l'embaràs simplement va arribar, i que el van acceptar, i altres fan referència al rellotge biològic de la parella com el motiu de la decisió. Molts d'aquests homes passen dels 40 i havien decidit que no tindrien fills. Un altre argument esmentat sovint és que els homes mai no estan preparats per assumir, si més no per iniciativa pròpia, una responsabilitat tan important com la paternitat, que es percep com massa costosa per al seu estil de vida i, sobretot, per al seu temps de lleure. Tal com diuen, han pogut gaudir de la vida en parella amb completa llibertat, però aviat hauran de canviar bona part de les seves rutines. Aquests homes no només tenen por de la paternitat, sinó que també els fa l'efecte que no estan tan preparats per ser pares com les dones ho estan per ser mares. Altres homes, resignats a la idea que tard o aviat tindrien fills, van discutir explícitament aquesta qüestió amb la seva parella i els van demanar d'esperar fins que la situació laboral de tots dos millorés o s'estabilitzessin econòmicament.

El tercer grup consta de parelles en què *tots dos van estar d'acord a tenir el fill*. Per a aquest grup un tema recurrent és haver passat una llista de condicions prèvies abans de ser pares, com ara la situació laboral de tots dos o, en menor mesura, el fet d'haver trobat «la persona adequada» (molts d'aquest grup s'acosten als 40). Sovint havien decidit explícitament ajornar el tema del fill fins a consolidar-se professionalment, ja que la majoria de parelles segueixen el model de doble sou, en part com a resposta a la incertesa econòmica creixent (Abril *et al.*, 2012). Si no assolixen aquest objectiu, els homes en particular s'angoixen. Un altre motiu que donen per tenir el fill és que la parella ha passat molt de temps sense fills i ara ha arribat el moment oportú per ser pares. Alguns homes van admetre que havien dubtat de si arribarien a tenir fills o no. Diverses parelles també comenten que es trobaven una mica estranys, perquè els feia l'efecte que tothom tenia fills menys ells. Fernando va recordar les dificultats que van passar perquè la seva parella es quedés embarassada:

(1) *FERNANDO: Sí, sí, quasi tots els amics, jo tinc 38 anys i sóc, diguem, el més petit dels meus amics; quasi tots tenen canalla i sempre ha estat una cosa que a mi m'ha agradat molt. Potser una mica hem passat aquesta eta-*

pa; ja fa molt temps que hi estem donant voltes i això també serà una mica de pau per a nosaltres.

ENTREVISTADORA: Sí?

FERNANDO: Sí, després de tant de temps ens anirà molt bé.

[Fernando, 38 anys, estudis secundaris. Fátima, 34 anys, estudis universitaris. Matrimoni civil.]

Finalment, el darrer grup –el menys nombrós– el formen parelles que *no estaven buscant que ella es quedés embarassada*. Resulta interessant comprovar que són més aviat madurs i amb un alt nivell educatiu. En alguns casos diuen que l'embaràs ha estat inesperat, ja que havien abandonat la idea de tenir fills després d'una sèrie d'avortaments espontanis. En aquests casos, la paternitat era un projecte important que no havia estat possible realitzar abans.

En resum, la mostra presenta una heterogeneïtat molt gran en les intencions dels homes i el calendari desitjat per a la paternitat. Hi ha homes que encoratgen o frenen les seves parelles per fer la transició a la paternitat; hi ha homes que tenen por i d'altres que senten un desig intens de ser pares. La qüestió important és aclarir fins a quin punt la iniciativa de l'home en la decisió de tenir fills està relacionada amb els diversos ideals de la paternitat. Hem de deduir que els pares que prenen la iniciativa són també els més propensos a desenvolupar una «paternitat compromesa»? O bé que les parelles que planifiquen conjuntament la transició al primer fill compartiran les tasques de tenir-ne cura d'una manera més igualitària? La secció següent mirarà de trobar-hi algunes respostes.

6.5. Els ideals dels homes sobre la paternitat: quins plans fan per tenir cura del fill?

La secció anterior posava de manifest una heterogeneïtat significativa en els desigs dels homes de ser pares, en el valor assignat als fills per tal de tenir una relació satisfactòria i en el moment apropiat per tenir-los. El resultat és que en el procés decisorí subjacent no tan sols s'hi manifesten les preferències de la dona, sinó que també hi ha presa de decisions conjunta,

en què cada membre de la parella considera les opcions i les limitacions de l'altre, i, com apunten Miller, Severy i Pasta (2004), els desacords també influeixen en el calendari del primer fill. Contràriament a les nostres expectatives, però, no trobem una inclinació dominant cap a un rol patern més actiu entre els homes que han pres la iniciativa de tenir el primer fill, sinó que apareixen nombrosos ideals diferents entorn de la paternitat. Trobem homes per als quals la feina té molta importància que només preveuen ajustos menors en la seva vida laboral –si és que en fan cap– i que simplement els atreu la idea de tenir criatures. Per a aquests homes, tal com ho expressa Townsend (2002), la paternitat és un component més d'un «paquet» culturalment determinat amb quatre elements interrelacionats: casar-se, tenir fills, una feina fixa i una casa en propietat. També trobem homes que es proposen participar molt activament en la cura del fill i que resulta que estan a l'atur (treballadors manuals), per als quals el seu rol de cuidadors està condicionat per les perspectives laborals futures; homes amb una orientació laboral feble que s'estimarien més passar totes les hores del dia amb la criatura, especialment el primer any, si això fos possible, i també un grup minoritari que es proposa involucrar-se a fons a tenir cura del fill: homes també amb una feble orientació laboral o bé homes amb una forta vinculació amb la feina, ben situats professionalment, per als quals l'atenció al fill no té per què afectar negativament les seves perspectives laborals.

En aquesta secció centrarem l'atenció en el compromís que els homes preveuen adquirir a l'hora de tenir cura del fill i en la seva estratègia per conciliar aquesta activitat amb la feina remunerada. Els plans ideals seran un reflex del significat de la paternitat per a aquests homes. En particular, explorem què entenen per ser un «bon pare», fins a quin punt els homes preveuen participar en la cura del fill durant els primers anys i els costos d'oportunitat que impliquen aquestes decisions, com també fins a quin punt són partidaris de l'equilibri de gèneres a l'hora de tenir cura del fill. Per *preveure* ens referim als ajustos que els futurs pares fan per tal de posar en pràctica les seves idees. Com hem dit més amunt, pressuposem que els homes més favorables a una *paternitat activa* anticipen la necessitat de fer ajustos en la seva vida laboral i són més propensos a assumir un repartiment equitatiu del temps dedicat a tenir cura del fill o filla.

La realitat és que la majoria d'homes de la mostra deien que estaven entusiasmats –uns quants també admetien que estaven morts de por– davant la imminència de la paternitat i manifestaven explícitament el desig de ser «pares participatius». Ben pocs se sentien còmodes amb el model del pare absent que treballa per tirar endavant la família, tot i que uns quants ho justificaven com un sacrifici per la família. Per exemple, aquest és el cas d'Andrés, un treballador altament qualificat i molt ben situat professionalment en el seu sector, amb una jornada laboral llarga i casat amb una dona també molt qualificada però amb un compromís feble amb el mercat de treball a causa de la crisi econòmica. Ell tenia molt clar que el primer és la feina. La dona s'ocuparia de la majoria de tasques relacionades amb el fill de manera que ell podria continuar invertint en la seva trajectòria professional, una cosa que considerava econòmicament beneficiosa per a la família a llarg termini:

(2) ANDRÉS: Hi ha gent que fa això potser a la meua empresa, és clar que hi ha gent amb aquests perfils, com també n'hi deu haver a molts ministeris i a moltes altres empreses. Sincerament crec que si tens l'ambició necessària per fer un esprint professional ara, i que després et permeti anar més tranquil, penso que s'hauria de fer i penso també que si la dona se sent més còmoda a casa i amb feines més flexibles i menys exigents... Sóc totalment pro família, és a dir, que no és per ser masculista, tampoc, perquè al final un dels dos ha d'estar més en unes tasques que l'altre. Tinc uns amics en què és el contrari. [...] No, però és clar, a mi m'encantaria poder tenir d'aquí a deu anys una situació laboral que em permetés gaudir dels meus fills. Jo sé que fins d'aquí a deu anys no passarà, perquè hauré de treballar molt, però espero poder-ho fer.

[Andrés, 36 anys. Ana, 31 anys. Tots dos amb estudis universitaris. Casats per l'església.]

Andrés constitueix un exemple del grup de pares per als quals la necessitat de centrar-se en la família és un pla a llarg termini. Aquí, l'assoliment de la posició social desitjada és molt important. Aquests homes no consideren la paternitat com un cost d'oportunitat en la seva trajectòria professional; al contrari, pretenen abocar-se encara més a la feina per poder tirar endavant la família. Això no vol dir que no siguin conscients de les neces-

sitats dels infants pel que fa a temps i atenció, però saben que aquestes necessitats seran satisfetes sobretot per les mares i gràcies a l'ajuda externa. Aquests homes comparteixen la idea que treballar intensament en el present els permetrà gaudir més de la família en el futur. En aquests casos, no s'esmenta cap negociació amb la parella; la necessitat de centrar-se en la feina es presenta com una cosa inevitable, derivada de la professió que han elegit, o bé relacionada amb una inversió que beneficiarà la família a llarg termini, i que les seves parelles «comprenen».

No obstant això, el «pare absent» que reflecteix el cas que acabem de veure és ben poc comú en les entrevistes que hem fet. Un discurs recurrent és el desig de l'home d'escapar del tradicional model de família de l'home proveïdor. Els homes comparen els seus ideals de paternitat amb els dels seus pares i solen marcar distàncies respecte al que possiblement era el model d'un pare autoritari i sovint absent, davant el qual adopten una postura favorable a un model més participatiu. Per exemple, esmenten la necessitat de millorar les seves «aptituds paternals» en aquelles facetes en què es van sentir decebuts pels seus propis pares, com ara parlar més atenció al rendiment escolar o passar més temps plegats.

Malgrat el rebuig del model del pare absent, molts homes veuen difícil trobar temps per passar amb el fill. Evoquen repetidament la imatge del pare que arriba a casa just a temps per banyar el nen i posar-lo a dormir, i molts s'hi identifiquen –amb més o menys resignació–. Idealment, a la majoria de pares els agradaria dedicar més temps als fills i arribar a casa abans, però no pensen que això sigui possible. Un cop més, sovint ho justifiquen per les condicions del mercat laboral o per les característiques específiques del seu lloc de treball. Inevitablement, per tal que els homes puguin mantenir el seu horari laboral, moltes dones hauran de modificar el seu. Això, al seu torn, vol dir que les mares assumiran el rol de cuidadores principals entre setmana, com es reflecteix en aquest cas:

(3) ENTREVISTADORA: Creus que fareu tots dos alguna mena d'adaptació? Tu t'has plantejat això que em deies abans d'intentar estar en una posició amb més marge de maniobra, oi?

UBERTO: A veure, jo crec que aquesta posició probablement em permeti dur el bebè els matins a la llar d'infants o al lloc que calgui, i a la tarda entenc

que em permetrà també sortir una mica abans per poder-li dedicar aquests temps de bany, de sopar i de dormir.

[Uberto, 34 anys. Úrsula, 30 anys. Tots dos amb estudis universitaris. Casats per l'església.]

Bona part dels homes entrevistats diuen que voldrien estar-hi *implicats*, però no tenien prou clar què vol dir això exactament a la pràctica; en realitat, les interpretacions eren ben diferents. Un home partidari de compartir les responsabilitats, per exemple, creia que *implicar-s'hi* volia dir compartir el seu temps lliure equitativament un cop la seva dona tingués una feina a temps complet. De fet, pensava agafar el permís de paternitat de 15 dies, mentre que la seva parella tenia previst agafar les 16 setmanes de maternitat seguides d'un permís de maternitat que li permetés treballar a temps parcial durant un any. A ell, un permís tan llarg li semblava econòmicament inviable, tot i que els ingressos de tots dos eren semblants. En aquesta parella, els valors de gènere tradicionals tenien un paper clau a l'hora de planificar la futura paternitat, com ho reflecteix la diferència de significats que atorgaven a ser un «bon pare» o una «bona mare». La dona considerava normal que fos ella la que reduís la seva jornada laboral, encara que això pogués perjudicar les seves perspectives professionals:

(4) ENTREVISTADORA: I heu valorat això de la jornada reduïda, que ho faci ella pel tema econòmic, o hi ha algun altre motiu?

DÈLIA: Doncs no, la veritat és que no ens vam plantejar el perquè, ja vam donar per fet que seria jo. Crec que també va ser una mica per, no ho sé, perquè allà on treballa qui s'agafa la jornada reduïda són les dones. [...] Però és clar, jo sé que fins que el meu marit arribi a casa qui estarà amb el bebè sóc jo, perquè sóc jo la que continua tenint la jornada reduïda. També sóc jo la que cobrarà menys, i això repercuteix en les despeses de la casa, que són comunes, però és clar, sóc jo la que potser tinc més limitada la meua carrera professional també, però ja ho sé tot, tot el que comporta, i llavors és clar que trio, i trio estar amb el meu fill.

[Dèlia, 32 anys. Daniel, 29 anys. Tots dos amb estudis universitaris. Casats per l'església.]

Per a ella, la paternitat activa volia dir establir un fort lligam amb el fill, i això consistia en la necessitat de passar «prou temps» amb la criatura. Per al pare, volia dir gaudir de temps amb el fill i mirar de no perdre's res del procés de criança. El que deien implicava compromisos diferents pel que fa a la dedicació temporal, com també idees diferents sobre el propi temps. A més a més, ella defensava una mena de monopoli a l'hora de tenir cura del fill durant el primer any (Allen i Hawkins, 1999) i se'n considerava la cuidadora legítima:

(5) *DÈLIA: Sí, sol ser la mare la que redueix la seva jornada. Jo crec que hi ha gent que pot pensar que és masculista, la societat, però crec que el vincle amb la mare, personalment, sempre és més..., sobretot al principi, crec que és molt important, oi?, que la mare sigui present en aquest primer any o els dos primers anys. Hi ha gent que ho qualificaria de masculista i que l'home hauria de tenir-hi més paper, però no ho sé, no sé realment quins horaris tenen els altres. Potser s'ho divideixen; el que tinc pensat fer amb el meu marit és dividir-nos les tasques: ell que el dugui al matí i jo el recullo a la tarda, i així el contacte amb el pare i amb la mare és el mateix, no? Com a mínim.*

[Dèlia, 32 anys. Daniel, 29 anys. Tots dos amb estudis universitaris. Casats per l'església.]

Com a contrapunt a aquest «monopoli maternal», alguns pares són conscients de la necessitat de trencar amb els rols tradicionals. Això ho expressen els homes que anticipen amb realisme els canvis que hauran de fer en la seva vida quotidiana per adaptar-se a la criança dels fills i atènyer un estatus de paternitat realment compartida. Per a ells, ser pares actius i presents significa compartir una part del control que la mare té sobre els fills, tant en termes d'educació com d'afecte, tal com ho expressen ells mateixos:

(6) *CARLES: És clar, no, no; sens dubte que això serà així algun dia, és a dir, que molts dies et recolzes en la Lluïsa o que la Lluïsa es recolzarà en mi. Jo tinc una il·lusió brutal per connectar amb la meva filla al mateix nivell que la Lluïsa, sento aquesta necessitat. Per a mi és molt important aquesta nena, per res en especial, perquè em fa una il·lusió terrible i perquè és un tros d'emoció. Jo vull estar amb ella, vull ser-ne part activa. No vull que la meva feina em resti hores de nena, i en la mesura en què pugui vull intentar-ho, i si per a això he d'estar aquí penjat del telèfon, doncs hi estaré.*

[Carles, 38 anys. Lluïsa, 37 anys. Tots dos amb estudis secundaris (segon cicle). Parella de fet.]

(7) ÀNGEL: *Doncs m'agradaria que fos molt més compensat de poder, per exemple, no només arribar i banyar-lo, sinó poder ser-hi per donar-li el berronar i fer els deures o dur-lo al parc, que vas a un parc i és patètic, per cada home hi ha deu mil dones [...] O el que el recull, aquests petits plaers, que per a mi és el dia a dia; jo no he tingut aquesta figura i no vull que hi hagi aquest buit, oi? Potser no té per què crear-se, però com que jo ho he viscut així, per tant, és una cosa que no vull.*

[Àngel, 37 anys, estudis secundaris (segon cicle). Verònica, 31 anys, estudis universitaris. Matrimoni civil.]

Hi ha un grup d'homes que perceben la família com una prioritat i que han decidit adoptar un rol actiu a l'hora de tenir cura del fill. Són conscients que el seu horari de treball pot entrebancar –en la majoria de casos– una participació activa, i això fa que es replantegin la relació que tenen amb la seva feina. Aquests pares recorren a diverses estratègies per modificar la seva implicació amb el mercat laboral a curt termini: reduir la jornada laboral, rebutjar les hores extres, canviar de torn, treballar per compte propi per tenir més flexibilitat, o fins i tot ajornar la recerca d'un lloc de treball en el cas que estiguin a l'atur. Aquests arguments són més comuns entre els homes amb una dèbil orientació cap a la feina o que estan decebuts amb les possibilitats que els ofereix actualment el mercat de treball. Per a aquests homes, la decisió de tenir un fill els ha empès a reavaluar les seves preferències i, en alguns casos, a afrontar costos d'oportunitat significatius. Aquest és el cas, per exemple, del Jordi, que va parlar amb el seu cap sobre les seves condicions laborals abans que la seva parella es quedés embarassada i va ser acomiadat tan aviat com l'empresa va tenir coneixement de la seva intenció de tenir fills:

(8) JORDI: *Sí, nosaltres vam acordar, després d'un llarg període de vacances, que després de l'agost de l'any passat, passades les vacances, ens posariem a buscar la criatura. Llavors, al setembre vaig anar a parlar amb el meu cap, per a... bé, l'hi vaig comentar. És una persona normal, no ho sé, un cap normal i corrent, no era un malparit ni un dèspota, i bé, li vaig comentar que estàvem mirant de tenir un fill i que necessitava saber com estaria la cosa.*

Doncs bé, al cap d'una setmana em van despatxar, i al cap de dues setmanes ja estàvem embarassats. Si hagués estat per mi, no ens hauriem quedat embarassats el mateix dia, tot igual però amb la feina, però bé, això no depenia de mi i jo sé que a ella li feia molta il·lusió, en tenia moltes ganes. Quan em van acomiadar va haver-hi un segon que em va passar pel cap dir-li: «De moment, ho deixem», però de seguida vaig entendre que no, l'hauria cagada amb això, evidentment, perquè es moria de ganes de quedar-se embarassada, i bé, també vull que sigui feliç, si és el que ella havia esperat quasi un any.

[Jordi, 31 anys. Natàlia, 32 anys. Tots dos amb estudis secundaris (segon cicle). Parella de fet.]

En examinar aquest grup amb deteniment, trobem que aquells que estan disposats a assumir un rol de pare més actiu tenen una situació laboral (i d'ingressos) semblant o més baixa que la de les seves parelles. Aquests homes no consideren que el treball remunerat sigui una cosa de la màxima importància, en alguns casos perquè s'han trobat en un entorn laboral inesperat (és a dir, a l'atur o treballant en un sector que no havien previst) o bé perquè tenen feines poc convencionals en el sector públic o simplement amb un horari laboral flexible. També és freqüent que aquests homes valorin la importància de la feina de la seva parella.

Alguns homes, per exemple, expressen clarament que la feina ha deixat de ser l'eix central de la seva vida i que s'estimen més ser els cuidadors principals de l'infant durant el primer any en lloc de gastar diners per pagar algú altre que se n'ocupi. Un dels homes descriu el treball remunerat com a merament instrumental per tal de poder fer altres activitats. Un altre (un funcionari) considera que el seu lloc de treball no té futur i no creu que una reducció de la seva jornada laboral perjudiqui les seves ambicions professionals, que depenen únicament de si aprova unes oposicions. En un altre cas, l'home té la intenció d'agafar una part del permís de maternitat i esdevenir el cuidador principal del nen, de manera que la seva dona –que té un lloc de treball molt exigent– es pugui concentrar en la feina. Aquesta mena de discursos, però, no es limiten als pares amb feines poc atractives. Per exemple, l'Odón, que treballa al sector públic i té un alt nivell educatiu, com la seva parella, arriba tard a la paternitat (té 44 anys) i percep la seva feina com una cosa instrumental; preveu fer canvis importants en la seva vida laboral, com ara agafar els 15 dies de permís de paternitat, ajun-

tar-los a les vacances anuals i després reduir la jornada en una tercera part durant el primer any. També es queixa de no tenir el mateix estatus que les mares; la llevadora li va desaconsellar assistir al curs preparatori del part:

(9) *ENTREVISTADORA: A part d'anar als cursets de preparació del part.*

ODÓN: A la primera i a l'última classe, però l'Antonia no ens ha deixat anar a cap altra.

ENTREVISTADORA: No us ha deixat anar a més classes?

ODÓN: No, no, als nois no. Sí, vam anar a la primera i ens va dir, ja saps com és l'Antonia: «Bé, als nois ja no us vull tornar a veure més fins a l'últim dia» (riuen tots dos), ens vam quedar tots així com dient: «Doncs mira, no ho sé» (riu), si és així, doncs bé. Preparant-me intento ajudar-la, encara que la veritat és que l'ajudo ben poc amb el tema de les respiracions, almenys per a la respiració per al part.

[Odón, 44 anys. Oihane, 37 anys. Tots dos amb estudis universitaris. Casats per l'església.]

Un cop més, la intenció dels homes d'esdevenir el cuidador principal no està necessàriament relacionada amb el membre de la parella que va prendre la iniciativa de tenir el fill. Això ho il·lustra Federico (empleat del sector públic), que al començament es va sentir molt insegur i massa immadur per ser pare, però que ara s'està preparant acuradament per ser un pare participatiu. Es queixa de les dificultats per trobar bons models d'aquest rol de paternitat als mitjans de comunicació.⁽⁴⁾ Està casat amb una dona d'alt nivell educatiu i valors molt orientats a la feina, mentre que ell no dóna tanta importància a les seves ambicions professionals. Gaudeix d'un horari privilegiat (treballa de 8 a 3) i preveu passar totes les tardes amb la seva filla. Per a ell, la satisfacció com a pare significa fer-ho tot per tenir cura de la filla:

(10) *FEDERICO: Cuidar-la? Home, jo crec que per sentir-me realitzat com a pare m'agradaria participar en tot el que calgui per cuidar-la, o sigui des de*

(4) A França i el Regne Unit s'han dut a terme estudis que també han identificat aquesta queixa general sobre la manera en què les guies per als futurs pares presenten els pares (homes), en un rol clarament secundari respecte a les mares com a progenitors i cuidadors, alhora que emfatitzen la manca natural dels homes en habilitats paternals, cosa que els situa en un «territori desconegut» (Gregory i Milner, 2011).

canviar-li els bolquers fins a banyar-la, passant per anar amb ella al parc, o al metge si puc. A mi m'agradaria implicar-m'hi, m'agradaria poder implicar-me en tot el que ella necessiti, i de manera egoista, vull dir perquè al final és una mica la teva filla i m'agrada participar en tot, però pel que fa a hores, no ho sé, no sé quantes en pot necessitar.

[...] Hem passat del tema, però és només el món de les mares, nosaltres som allà per ajudar i jo no vull ajudar, jo vull ser pare.

[...] Sí, estic molt enfadat amb les revistes, són totes «Ser pares avui», que almenys et posen al títol, però totes van encaminades només a la mare, menys un article o dos que he llegit. Només és com reacciona la mare, com se sent la mare, com no sé què, com ho has de fer perquè el pare se senti i el pare és com si no existís.

[Federico, 30 anys, estudis secundaris (segon cicle). Fabiola, 30 anys, estudis universitaris. Parella de fet.]

En tot cas, són una minoria els homes que realment preveuen una paternitat compartida. I són ben pocs els pares disposats a reduir la jornada laboral durant els primers mesos després del part, de manera que donen per fet que la mare serà la cuidadora principal. En molts casos això està relacionat amb l'alletament. Les dones s'identifiquen culturalment com el centre de nodriment i cura dels fills, i els pares s'afegeixen a aquest esforç col·laborant-hi. Molts expressen dilemes a l'hora de demanar o no els 15 dies de permís. Saben que hi tenen dret, però pensen que als seus caps o les empreses on treballen no els farà pas gràcia que els agafin. Descriuen la seva decisió com «agosarada», o que implica una certa desviació respecte a normes no escrites. En esmentar aquest dilema, estan reconeixent els possibles costos d'oportunitat associats amb el seu lloc de treball o la seva trajectòria professional. En alguns casos, els homes decideixen no agafar els 15 dies de permís; aquesta decisió de vegades es justifica per la por de les conseqüències que això pugui tenir, de manera que aquests homes tenen una clara percepció dels costos d'oportunitat. Sovint, però, la justificació està més relacionada amb la percepció dels futurs pares de ser insubstituïbles a la feina. En aquests casos hi ha un estret lligam entre la identitat de gènere de l'individu i l'activitat econòmica. Aquesta situació no tan sols es dona entre homes amb feines altament especialitzades, sinó també entre els que ocupen llocs

de categories més baixes. Aquest és el cas, per exemple, de Samuel. Altament qualificat i molt orientat a la feina —que li va molt bé—, casat amb una dona igualment qualificada, esmenta explícitament la necessitat d’invertir «temps de qualitat» en la seva filla, tot i que la seva parella es manifestava molt escèptica respecte a la seva suposada participació. La seva conversa reflecteix desacord sobre les prioritats i la percepció del temps que requereix fer-se càrrec adequadament de la nena:

(11) *SAMUEL: Doncs jo crec que tindrem un model en què haurem d'utilitzar o contractar una persona interna aquí a casa, que ens ajudi en totes les feines de casa o que ens faci totes les feines de casa i intentar concentrar la jornada laboral a arribar abans, no significativament abans, però sí, segons com, abans, oi? I també intentar tenir més flexibilitat en algun moment amb la nena per poder treballar des de casa si tot continua com fins ara, i bé, doncs el temps lliure dedicar-lo molt a la nena.*

[...] *És clar, jo crec que com més temps se li dediqui, millor, d'això no hi ha dubte, però partint de la base que com més temps se li dediqui, millor per a la nena i per a la relació. També cal veure la qualitat del temps que es dedica, llavors miraré de dedicar-li més temps i que el temps que li dediqui tingui qualitat, i bé, procuraré que la qualitat sigui bàsicament ser-hi en els moments importants, o els moments més fonamentals estar-hi molt pendent.*

ENTREVISTADORA: De manera que tu ni tan sols et plantejes la reducció de jornada, no és possible o ni tan sols t'ho plantejes.

SAMUEL: No.

SARA: Ni tan sols t'ho plantejes.

SAMUEL: És que no m'ho puc plantejar, amor (esbufega), és que... (toca l'ase), és que ja ho saps.

SARA: Sí, però...

SAMUEL: És que, diguem que treballar per compte propi té aquestes circumstàncies, llavors no, no veig factible treballar, o sigui, tenir una reducció de jornada. Veig possible el que et comentava, tenir una flexibilitat o poder venir més dies a treballar des de casa quan calgui, etcètera, això sí, i si fa falta agafar-me una tarda o un dia sencer per veure la nena me l'agafó, saps? Però no veig factible demanar una reducció de jornada oficial.

SARA: Perquè tampoc no la compliries, o sigui que...

SAMUEL: Seria molt, molt complicat.

[Samuel, 38 anys. Sara, 37 anys. Tots dos amb estudis universitaris. Matri-moni civil.]

Els futurs pares manifesten una actitud ambivalent davant els canvis que la paternitat causarà en les seves vides. En general, els pares s'imaginen la vida amb un nen o una nena més grans, amb qui mantindran una interacció més estreta. Tenen idees més o menys definides sobre el que els agradaria fer amb el seu fill a aquestes edats, sobretot per fer-los participar en les seves activitats de lleure favorites. Per als pares que no assumeixen un rol actiu entre setmana, les activitats de lleure els caps de setmana són especialment importants. No obstant això, quan se'ls demana que expressin les seves idees sobre la vida quotidiana amb un bebè, alguns esmenten que tenir nens vol dir perdre llibertat, limitar la seva capacitat de tenir temps per a ells. Aquests homes sostenen que han ajornat els fills perquè volien dedicar temps a altres activitats, incloses les de lleure.

(12) BERNARDO: Si en el fons ho tenia clar, però bé, hi havia una mica de mandra, el que li passa a tot el món, no? Si penses: «No, hauré de deixar de viatjar, el cap de setmana doncs no podré sortir...», doncs bé, ja ho he fet durant molts anys i tampoc no passa res si ara faig una altra cosa.

[Bernardo, 33 anys, estudis universitaris. Beatriz, 28 anys, estudis secundaris (segon cicle). Parella de fet.]

En altres casos els homes no esmenten activitats específiques, però comenten que tenir nens implica un canvi de vida, passar d'una etapa centrada en el lleure i a passar-ho bé a una altra més centrada en la família. Així, encara que no hagin previst explícitament els canvis que es produiran a les seves vides, creuen vagament que tenir un fill alterarà les seves pautes de lleure. Això ho il·lustra prou bé Gorka:

(13) GORKA: Sí, jo sí que ho he tingut clar, i tant, crec que la vida va per etapes, vas fent anys, ara en tinc 32 i ja se m'ha passat una mica l'etapa de sortir, de disfrutar tant; bé, de disfrutar no, de canviar, i ara doncs això, em fa il·lusió tenir fills...

[Gorka, 32 anys. Gabriela, 27 anys. Tots dos amb estudis secundaris (segon cicle). Casats per l'església.]

Els homes intenten compensar aquesta pèrdua de temps de lleure negociant amb les seves parelles o bé anticipant acords, de manera que un pugui tenir temps per a les seves activitats mentre que l'altre tingui cura del nen. Les seves reflexions sobre la necessitat d'aquests pactes posen de manifest que els futurs pares són conscients dels canvis que hi haurà en el seu temps de lleure.

En poques paraules, la majoria d'homes parlaven de la seva paternitat futura com d'una cosa emocionant i gratificant. La seva idea de la paternitat sovint es basa en les seves pròpies experiències i en les dels seus amics o familiars. Així, els futurs pares esperen transmetre els valors positius apresos en la seva pròpia família i millorar el que en consideren dèficits, com ara la manca de temps passat amb el pare o la reproducció d'estils de paternitat i maternitat antiquats. Trobem evidències d'una paternitat activa en la nostra mostra, però probablement més en la teoria que en la pràctica real. Tot i que pocs dels homes entrevistats coincidien amb l'estereotip de la figura de l'home proveïdor, emocionalment distant, molt pocs desafiaven els rols tradicionals anticipant, per exemple, importants ajustos laborals.

Per què tan pocs homes preveuen una paternitat activa? Més enllà de la persistència dels rols de gènere tradicionals, és clar que les restriccions institucionals constitueixen una barrera per als models familiars alternatius. En primer lloc, els limitats drets dels pares (equilibri feina-família) reconeguts pel marc institucional nacional són parcialment responsables de la lentitud dels canvis entre els futurs pares. En la nostra mostra, per exemple, alguns dels homes tenien dubtes sobre si realment tenien dret als 15 dies de permís de paternitat, mentre que entre les dones les 16 setmanes de permís de maternitat normalment es donen per fetes, cosa que és simptomàtica de la cultura laboral tradicional. A més a més, el disseny del sistema espanyol de permisos (16 setmanes per a la mare, 2 per al pare) institucionalitza des d'un bon començament els desequilibris de gènere en l'atenció als fills i dificulta noves pràctiques de paternitat/maternitat (La-puerta, Baizán i González, 2011); un patró que posteriorment es veu refor-

çat pel monopoli maternal en la cura dels fills que adopten algunes mares, especialment durant el primer any.

En segon lloc, l'actual crisi econòmica i la inseguretat laboral consegüent limiten el poder de negociació dels pares al lloc de treball, ja que temen represàlies per part de l'empresa (si, per exemple, demanen un permís de reducció de jornada per paternitat) i es veuen obligats a acceptar les condicions laborals per tal de no perdre la feina. Els futurs pares sovint esmenten que una jornada laboral de 7 a 3 és un ideal difícil –si no impossible– d'assolir; un any de permís de paternitat és percebut com una utopia, i el fet de poder deixar i recollir el fill o la filla a la llar d'infants, o fins i tot passar junts –la parella i l'infant– totes les tardes, es consideren privilegis. La majoria d'homes desocupats preveuen una paternitat activa i, en alguns casos, la situació inesperada d'atur s'interpreta com una oportunitat única per passar més temps amb el fill.

Les futures mares s'enfronten a limitacions i incerteses semblants o encara pitjors en el mercat de treball, però a diferència dels seus companys, no poden amagar la seva maternitat imminent a la feina, de manera que sovint adopten prioritats o estratègies diferents per poder tenir cura del fill durant el primer any.

Les diferències en la participació a l'hora de tenir cura del fill entre els pares primerencs tenen diverses conseqüències per a la seva relació de parella i també per a la relació amb el nen o nena. Tanaka i Waldfogel (2007), per exemple, van examinar la influència de les polítiques de temps, els permisos de maternitat i paternitat i les jornades laborals en la participació dels pares a l'hora de tenir cura dels fills, mitjançant les dades de la primera onada del *Millennium Cohort Study* (projecte multidisciplinari de recerca que segueix les vides d'uns 19.000 infants nascuts al Regne Unit el 2000-2001). L'estudi conclou que l'ús del permís de paternitat i la reducció de la jornada laboral durant els primers anys es relacionava amb una participació més elevada dels pares en la criança dels fills. Segons aquest estudi, compartir la paternitat/maternitat no només fomenta la igualtat de gènere tant a la parella com al mercat de treball –ja que transmet el senyal que tots dos progenitors estan igualment compromesos amb la cura–, sinó que també reforça la relació entre pares i fills.

6.6. Conclusions

Als països occidentals està apareixent un nou model de paternitat, i és probable que això afecti la decisió de tenir fills. D'acord amb la nostra mostra, independentment de qui pren la iniciativa per tenir el primer fill, els homes anticipen estratègies molt diferents per tenir cura del fill que tindran segons els seus valors de gènere, l'entorn laboral (la jornada), les perspectives laborals (la centralitat de l'ocupació) i la situació laboral de la seva parella. Les condicions i rigideses del mercat de treball tenen un paper molt important en les decisions dels pares, però aquestes limitacions sovint són considerades amb un biaix de gènere: les dones estan subjectes a les mateixes rigideses però estan més preparades per reduir la jornada laboral, encara que això pugui perjudicar les seves carreres professionals. Hi ha algunes excepcions a aquesta norma, ja que alguns homes estan disposats a involucrar-se més en les tasques de paternitat perquè les seves parelles puguin centrar-se en la seva feina, invertint així els rols tradicionals.

El rebuig, almenys idealment, del model de l'home proveïdor com a forma antiquada i negativa de ser pare ha quedat arrelat en les experiències d'infantesa d'alguns dels enquestats. De fet, solen manifestar una visió crítica de la rígida divisió del treball basada en el gènere que tenien els seus pares, i que en molts casos comportava un pare absent i una mare de dedicació completa amb la qual establien una relació més estreta. Com ja hem esmentat, però, aquesta propensió a una paternitat activa normalment no passa de ser un ideal, si més no en les percepcions dels futurs pares. La majoria d'homes semblen estar entusiasmats amb l'arribada del primer fill i afirmen que volen implicar-s'hi, però això s'interpreta de maneres molt diferents. Molt homes estan resignats a fer el paper de «pare de cap de setmana», una situació que justifiquen majoritàriament per la seva situació laboral. Tot i que els homes defensin la igualtat a l'hora de tenir cura del fill, sovint passa que les dones tenen previst fer ajustos difícils en la seva feina durant el primer any per poder estar el màxim de temps amb el seu fill, mentre que els homes només preveuen fer-hi ajustos moderats, com mirar d'arribar a casa abans o potser agafar-se una mica de temps o algun dia lliure quan sigui necessari. Hi ha múltiples raons que expliquen per què homes i dones atorguen diferents significats a la idea d'una pater-

nitat/maternitat compartida. Les dones senten que tenen més dret a absentar-se temporalment de la feina, ja que això és percebut com a normal, particularment a causa de l'alletament. En conseqüència, molts homes senten que tenen dret a continuar amb les mateixes rutines laborals després del part i només admeten petits ajustos en l'organització de la seva jornada laboral.

El resultat és que l'esforç d'aquests homes per involucrar-se en la cura dels fills pot semblar menor comparat amb els ajustos que fan les dones, però fins i tot això és un gran canvi respecte al pare convencional. L'esforç que requereix ser un pare participatiu sovint es mesura per comparació als estàndards molt baixos en la seva família d'origen. Per tant, encara que passin molt poc temps amb el fill, això es percep com un canvi significatiu. Les dones, en canvi, afronten estàndards molt alts en relació amb la maternitat, si els mesurem per les seves pròpies experiències amb les seves mares. Per a elles, el fet de ser la cuidadora principal en els primers mesos després del part –gràcies als quatre mesos de permís de maternitat, les hores de reducció de jornada per alletament i el mes addicional de vacances– sovint és percebut com «el paquet mínim».

En resum, i segons la nostra mostra, la paternitat/maternitat compartida sembla que encara és més una il·lusió que no pas una realitat, almenys en els primers anys de vida de l'infant; així i tot, hem trobat un petit grup de pares que preveuen invertir els rols tradicionals i ser actius a l'hora de tenir cura del fill. La conseqüència principal dels plans futurs de cura i implicació de pares i mares és que s'agreguin les desigualtats de gènere en les parelles. Les actituds a favor d'una paternitat més participativa han guanyat popularitat, però el context institucional i les dificultats derivades de l'actual crisi econòmica entrebanquen bona part dels intents perquè les pràctiques siguin més innovadores i igualitàries. Encara que els pares mostren una certa bona disposició a canviar, tot indica que la majoria no podran passar gaire temps amb el seu fill durant el primer any, i sens dubte trobaran justificacions basades en les diferències biològiques –com ara l'alletament– per a l'adopció d'una divisió tradicional de rols en les activitats laborals i d'atenció a l'infant.

La crisi econòmica, malgrat tots els seus aspectes negatius, també introdueix alguns elements positius en la construcció de la paternitat, ja que

alguns homes busquen altres fonts de realització fora del mercat de treball i eviten entorns laborals poc favorables per prioritzar el benestar i la cura del fill en el nucli familiar. En conclusió, les polítiques de família no només haurien de vetllar per millorar la conciliació entre la vida laboral i la vida familiar, sinó que haurien de fomentar la implicació dels pares en la cura dels fills. Això requereix, en bona mesura, qüestionar la cultura laboral tradicional i les normes de gènere que actualment atorguen diferents drets, responsabilitats i estatus a la paternitat i a la maternitat.

VII. Polítiques públiques, valors de gènere i fecunditat a Europa

Pau Baizán, Bruno Arpino i Carlos Eric Delclòs

7.1. Introducció

Al capítol 1 hem fet un repàs de l'abundant debat que ha generat el canvi d'una correlació negativa a una altra de positiva entre l'ocupació femenina i la fecunditat. Una explicació àmpliament compartida d'això és que les societats amb alts nivells d'ocupació femenina també han introduït mesures que ajuden a conciliar la maternitat amb la vida laboral (Bernhard, 1993; Brewster i Rindfuss, 2000).

Les recerques han posat en relleu dues dimensions: l'organització del treball i la disponibilitat de serveis d'atenció a la infància, en particular l'oferta de llars d'infants. Les relacions de gènere també són crucials, ja que influeixen en el grau en què s'accepta socialment que les mares amb nens petits treballin i que els pares participin en la cura dels fills i les feines de casa (Lewis, 1998; Hakim, 2000; Gershuny, 2000). El debat sobre la conciliació feina-família potser ha fixat massa l'atenció en els rols de la dona, alhora que ha negligit els de l'home.

Aquest capítol aborda els efectes que les institucions i les polítiques públiques tenen sobre la fecunditat. Hi ha nombrosos estudis sobre l'efecte dels canvis en les polítiques familiars en la fecunditat (vegeu-ne el repàs que en fa Gauthier, 2007), i els resultats són més aviat ambigus. Al capdavall, només s'ha confirmat una relació positiva feble entre el comportament reproductiu i una sèrie de polítiques. Una primera contribució d'aquest capítol consisteix a ampliar el context institucional i polític examinat i tenir en compte diverses dimensions de la intervenció pública

relacionades amb els serveis d'atenció a la infància, les condicions del mercat laboral, les transferències de renda i el sistema tributari.

També considerem la influència dels valors de gènere, per dos motius. Primer, la dinàmica de la igualtat de gènere pot associar-se amb els canvis de polítiques i, segon, tots dos elements poden interactuar. Bonoli (2008) sosté que en una societat tradicional no podem esperar que les polítiques favorables a la família tinguin un impacte positiu en la fecunditat. Per tant, el que examinarem és si els efectes de les polítiques són diferents segons el grau d'igualtat de gènere existent en la societat.

Una segona contribució d'aquest capítol és l'ús de dades a escala individual per examinar de quina manera els efectes de les polítiques varien segons les característiques dels individus. Pensem que aquest pot ser especialment el cas de les diferències segons el nivell educatiu. Algunes polítiques (per exemple, els permisos de paternitat/maternitat o la disponibilitat de llars d'infants) promouen la igualtat de gènere en reduir els costos d'oportunitat associats al fet de tenir fills. Altres polítiques, com ara les prestacions per fill, només contribueixen a reduir els costos directes dels fills.

En examinar els efectes sobre la fecunditat segons el nivell educatiu de les dones intentem conciliar els resultats dels estudis a nivell macro, que mostren una relació positiva entre participació en el mercat laboral i fecunditat, amb els resultats dels estudis a nivell micro, que solen trobar-hi una relació negativa (Brewster i Rindfuss, 2000; Ahn i Mira, 2002).

Els canvis a nivell macro generalment s'han atribuït a canvis institucionals i de polítiques públiques, mentre que a nivell micro la fecunditat sol estar inversament relacionada amb l'educació. En alguns països com ara Suècia, però, actualment les dones amb un nivell educatiu més alt presenten taxes de fecunditat més elevades –o almenys no més baixes– que les que tenen un nivell educatiu més baix (Andersson, 2000), una tendència que pot estar estenent-se a altres països (Kravdal i Rindfuss, 2008; Shang i Weingberg, 2013).

7.2. La fecunditat en el context de les polítiques públiques

Les anàlisis comparatives a nivell macro basades en dades agregades suggereixen una correlació positiva entre l'índex sintètic de fecunditat (ISF) i la despesa pública en polítiques de suport a la família i serveis d'atenció als infants (per exemple, Finch i Bradshaw, 2003; Bonoli, 2008). Alguns estudis, però, hi troben efectes febles o fins i tot contradictoris (Castles, 2003; Gauthier, 2007; Hoem, 2008).

Els estudis que fan servir dades a nivell micro també arriben a conclusions diverses. Rindfuss *et al.* (2007) troben que les llars d'infants tenen un efecte positiu sobre el moment en què es té el primer fill a Noruega; Baizán (2009) mostra que a Espanya la disponibilitat de places a les llars d'infants té un efecte important tant per al primer fill com per als successius. No obstant això, un estudi de Rønsen (2004) conclou que l'impacte dels costos de les llars d'infants i la seva disponibilitat no és estadísticament significatiu. Aassve *et al.* (2006) troben que les prestacions per fill també tenen un efecte en el calendari de naixements, però no troben un efecte clar sobre els nivells generals de fecunditat. Kalwij (2010) analitza l'impacte en la fecunditat dels canvis en la despesa pública destinada a prestacions familiars, permisos de maternitat i paternitat i subvencions per a l'atenció als infants. Segons aquesta anàlisi, els efectes de les prestacions familiars no són significatius, però els permisos de maternitat/paternitat i les llars d'infants contribueixen que les dones tinguin els fills abans i que en tinguin més. Gauthier (2007) posa en relleu que a la majoria d'aquests estudis, quan es troba un efecte significatiu de les polítiques públiques sobre la fecunditat, està relacionat amb el moment en què es tenen els fills, i els efectes solen ser minsos. D'altra banda, especialment en el cas de les prestacions en efectiu, els efectes són més intensos a partir del segon fill.

Aquesta diversitat de resultats és causada, en part, per problemes metodològics (vegeu Neyer i Andersson, 2008). Alguns autors subratllen la possibilitat que les polítiques siguin endògenes a la fecunditat en el sentit que la implantació de qualsevol política donada pot ser una resposta a una tendència real o anticipada en el comportament reproductiu (Hoem, 2008). Per exemple, si bé s'assumeix comunament que les llars d'infants

públiques tenen una influència en la natalitat, també podria passar que a les societats on hi ha taxes de fecunditat més elevades hi hagués més pressió per ampliar la xarxa de llars d'infants. D'altra banda, també podria ser que els polítics responguessin a la fecunditat minvant mitjançant l'aprovació de mesures natalistes.

Els canvis de polítiques en el temps i les variacions entre països també poden reflectir altres fenòmens subjacents, com ara una adaptació als canvis en les relacions de gènere. Esping-Andersen i Billari (2012) descriuen la revolució en les relacions de gènere com un procés de difusió de noves normes. Quan la igualtat de gènere esdevé dominant, podem preveure una recuperació de la fecunditat. El desencadenant és l'augment del nivell educatiu de la dona. Algunes característiques institucionals de les societats (com ara el nivell de confiança existent en les relacions socials o bé el grau d'estratificació social) poden accelerar o entrebancar aquest procés.

McDonald (2004) explica els nivells molt baixos de fecunditat que hi ha a moltes societats avançades com el resultat de les diferències en el grau d'igualtat de gènere existent en diferents institucions socials. El seu argument és que perquè la fecunditat augmenti, és necessària la igualtat de gènere tant al si de les famílies (cosa que implica més igualtat en les feines de casa i de cura dels fills) com en altres institucions socials; altrament, els costos de la fecunditat recauen desproporcionadament en la dona. Arpino i Tavares (2013) ofereixen evidència empírica que en aquelles societats on la igualtat de gènere només s'ha estès amb èxit en les institucions orientades a l'individu (educació i mercat de treball), la taxa de fecunditat tendirà a romandre baixa.

Seguint aquesta línia, Myrskylä *et al.* (2011) demostren que la igualtat de gènere és una condició necessària perquè la relació entre fecunditat i desenvolupament elevat canviï de sentit (de negativa a positiva). Això és coherent amb la idea que alguns països avancen cap a un nou equilibri, perquè de mica en mica han superat els límits que l'augment de la participació de la dona en el mercat laboral semblava imposar al nivell de fecunditat.

Durant aquesta transició en els rols de gènere, els governs han tirat endavant polítiques que promouen la igualtat de gènere, facilitant que els progenitors (especialment les mares, fins ara) puguin combinar les responsabilitats familiars amb les laborals. Això, al seu torn, ajuda que les parelles puguin tenir el nombre de fills que vulguin i en el moment que vulguin (Thévenon i Luci, 2012). L'evolució de les normes de gènere sembla que està estretament relacionada amb les variacions en el context institucional de suport als pares i mares treballadors (Anxo *et al.*, 2007): per exemple, els països amb una cobertura més gran de llars d'infants tendeixen a tenir índexs més elevats de participació de les mares al mercat de treball i rols de gènere menys rígids. Cal subratllar el paper de les institucions socials, no només a l'hora de crear noves estructures d'oportunitats que facilitin les decisions relacionades amb la formació de famílies, sinó també per la seva influència considerable en els valors familiars. Les estructures socials i els valors s'influeixen mútuament al llarg del temps (Bowles, 1998; Jakee i Sun, 2001).

Les polítiques de família, les normes de gènere i les condicions del mercat de treball estan interrelacionades, i això s'ha de tenir en compte en estudiar la relació entre polítiques públiques i fecunditat. No és estrany, doncs, que els estudis fets en el passat arribessin a resultats contradictoris. Les diferències en els règims de benestar (Esping-Andersen, 1999; 2009) impliquen diferències en la manera com les diverses societats organitzen la provisió de l'atenció als infants i a altres persones dependents. En línies generals, els països del sud i l'est d'Europa presenten els nivells més baixos de *desfamilització* (és a dir, el grau en què les famílies es veuen descarregades de les responsabilitats de cura), mentre que Dinamarca presenta el nivell més alt (Saraceno, 2010). Fins i tot si ens centrem exclusivament en les polítiques familiars, cada país pot adoptar «paquets» molt diferents. Centrar l'atenció només en un sol aspecte d'aquestes polítiques pot induir a error. Thévenon (2011) recorre a l'anàlisi dels components principals per identificar grups de països amb paquets de polítiques familiars més o menys comparables.

Pascall i Lewis (2004) identifiquen cinc components –feina remunerada, feina no remunerada d'atenció a les persones, ingressos, organització del

temps i poder de decisió— dins els quals cal elaborar les polítiques d'igualtat de gènere. Els «règims de cura» identificats per Bettio i Plantenga (2004) se superposen parcialment amb la tipologia de règims de benestar proposada per Esping-Andersen (1990).

Els Estats del benestar varien considerablement pel que fa al ritme d'introducció de polítiques —com ara els permisos de maternitat i paternitat—, les llars d'infants públiques, els serveis a la gent gran i les prestacions a les famílies. Segons Pfau-Effinger, les diferències nacionals en polítiques familiars es poden explicar majoritàriament pel fet que a cada Estat se superposen dos tipus de polítiques socials. D'una banda, hi ha les polítiques adreçades a les relacions de gènere i la família i, de l'altra, les relatives a la seguretat social. Totes dues adopten formes diferents als Estats del benestar d'Europa occidental (Pfau-Effinger, 2004). Aquesta autora proposa cinc models ideals de família: el model d'economia de família en què tots dos treballen en el negoci familiar; el model d'home proveïdor i mestressa de casa; el model en el qual la dona treballa a temps parcial i depèn de l'home proveïdor; el model de dos proveïdors econòmics (doble sou) que contracten els serveis de cura fora de casa, i el model de doble sou en què es comparteixen les feines de casa i de cura (Pfau-Effinger, 2004). Crompton (1999) hi afegeix un model de doble sou amb serveis privats de cura, que sembla que és el dominant als Estats Units. Les ideologies que prevalen en cada societat respecte als rols i el poder assignats a cada gènere tendeixen a estar relacionades amb els paquets de polítiques públiques de benestar (Gornick i Meyers, 2003).

En alguns països, aquests models han sofert modificacions substancials en l'última dècada. Alemanya ha ampliat molt l'oferta de llars d'infants i ha posat en pràctica una nova política de permisos de maternitat i paternitat que d'una banda escurça el període en què les dones són absents de la feina i, de l'altra, encoratja els pares perquè tinguin cura dels fills. Aquestes mesures constitueixen una ruptura amb les pràctiques del passat, com ara els horaris escolars de mitja jornada i un sistema fiscal orientat a afavorir la divisió de rols de gènere (Bujard, 2011). A Espanya algunes comunitats autònomes també han augmentat significativament la disponibilitat de llars d'infants, i s'ha introduït un (breu) permís de paternitat.

Els canvis de polítiques i el desplegament de la transició de gènere

En les dècades recents, doncs, les societats s'han mogut en la direcció d'una igualtat de gènere més gran. Les variacions entre països són substancials, però és possible resumir les tendències globals de les polítiques públiques en quatre etapes, començant per la situació dels anys seixanta, en què a tots els països dominava el model de l'home proveïdor. En la primera etapa de la transició de gènere, les dones s'incorporen al mercat de treball, però encara no hi ha cap adaptació institucional per afavorir la participació de la dona en el món laboral. Sovint aquesta situació ha implicat una «doble jornada» que, al seu torn, ha fet minvar la fecunditat.

En la segona etapa hi ha algunes adaptacions institucionals als nous rols assumits per la dona, com ara la promoció de les feines a temps parcial, la introducció de permisos de maternitat i l'expansió de les escoles bressol. En aquesta etapa, els rols dels homes només canvien d'una manera marginal (Kan, Sullivan i Gershuny, 2011).

En la tercera etapa, l'adaptació institucional comença a centrar-se en els rols de l'home, la qual cosa inclou la promoció dels permisos de paternitat o l'adaptació de l'entorn laboral al creixent rol cuidador de l'home, com ara jornades laborals més curtes o més flexibilitat horària. Els homes assumeixen cada vegada més responsabilitats tant en la cura dels fills com en les feines de casa, i la seva participació en el mercat laboral comença a canviar –per exemple, augmenta l'ús dels permisos de paternitat–.

La quarta etapa es caracteritzaria per un model plenament igualitari, en què tant homes com dones treballen i són cuidadors en graus similars (el model de «doble sou/dos cuidadors»). Naturalment, no hi ha cap societat que hagi arribat encara a aquesta etapa. La taxa creixent d'ocupació femenina ha reduït les diferències de gènere en la participació laboral, si bé persisteixen en àrees com ara les interrupcions de la carrera professional, la discriminació laboral, els horaris laborals i els sous. Tot i que la participació dels homes en les feines de casa i la cura dels fills ha augmentat a molts països, en cap cas això compensa el grau de participació de la dona en el treball remunerat.

En realitat, les quatre etapes se superposen parcialment, i és probable que el ritme dels canvis sigui particularment important per a l'evolució de la fecunditat. Si els canvis arriben tard però es desenvolupen amb molta rapidesa, com ha passat en el cas d'Espanya, el resultat és una taxa de fecunditat molt baixa. Si les institucions comencen a adaptar-s'hi amb temps, com ha passat als països escandinaus, aleshores resulta més fàcil mantenir un nivell de fecunditat més elevat.

Les diferències segons els règims de benestar també reflecteixen variacions en la manera en què els països han experimentat la transició de gènere. Els règims liberals i socialdemòcrates han promogut les feines a temps parcial i l'atenció als infants externa (cuidadors aliens a la família); als països més familistes, en canvi, observem més resistència als canvis (menys flexibilitat del mercat laboral, menys disponibilitat d'escoles bressol, etc.). Alguns països, sobretot França i Bèlgica, es troben en una posició intermèdia i presenten serveis d'atenció als infants ben desenvolupats.

L'impacte diferencial de les polítiques

L'efecte de les polítiques d'igualtat de gènere depèn del grau de receptivitat normativa. Per exemple, s'ha documentat àmpliament que les parelles amb més nivell educatiu estan més ben predisposades a la igualtat de gènere (Coltrane, 2000; Hook, 2010). Les dones amb menys estudis no tan sols afronten costos d'oportunitat més baixos en cas d'interrompre les seves carreres laborals, sinó que també és més probable que es trobin en situacions de precarietat en el mercat de treball, de manera que els rols de gènere convencionals els puguin semblar més atractius.

Per tant, podríem preveure que als Estats del benestar amb una sòlida orientació cap a la igualtat de gènere el diferencial de fecunditat entre les dones amb un nivell educatiu més alt i més baix hauria de ser més reduït o inexistent. Més concretament, plantegem les hipòtesis següents:

- a) La disponibilitat de places en llars d'infants hauria de tenir un efecte positiu més fort en la fecunditat de les dones amb més nivell educatiu que no pas en les que tenen un nivell d'educació més baix, ja que el seu compromís amb el mercat laboral és més gran i han d'afrontar costos d'oportunitat més alts per la maternitat.

- b) Els permisos de maternitat ben remunerats tenen un efecte positiu sobre la fecunditat, especialment per a les dones amb més nivell educatiu. Si cobren un percentatge més alt del sou (per exemple, el 100% en lloc del 80%), vol dir que disminueix el cost d'oportunitat de tenir fills i per tant això pot tenir un efecte positiu sobre la fecunditat (Gauthier i Hatzius, 1997). Aquest efecte es preveu que sigui més fort per a les dones amb un nivell educatiu més alt, ja que han d'afrontar costos d'oportunitat també més elevats.
- c) Les polítiques que promouen la participació de l'home en la cura dels infants i les feines de casa tenen un efecte positiu sobre la fecunditat de les parelles amb més nivell educatiu. Si la jornada laboral habitual dels homes és molt llarga, això pot representar una barrera per a la seva participació a les feines de casa i com a cuidadors. Per tant, podem preveure que un nombre elevat d'hores de feina remunerada afecti negativament la fecunditat.
- d) La disponibilitat de feines a temps parcial facilita la conciliació i, per tant, hauria de tenir un efecte positiu sobre la fecunditat. A les primeres etapes de la transició de gènere, una bona part de les dones poden estimar-se més aquesta opció (Hakim, 2000). No obstant això, les feines a temps parcial també afavoreixen un model d'especialització de gènere en què les dones són les cuidadores principals i aporten ingressos secundaris o complementaris, cosa que pot resultar no gaire atractiva per a les dones amb més nivell educatiu. A més a més, les característiques de les feines a temps parcial difereixen considerablement d'un país a un altre. Al sud d'Europa sovint estan associades a condicions laborals precàries, mentre que als països nòrdics i els Països Baixos poden constituir bones oportunitats professionals que potencialment permeten augmentar la fecunditat de les dones amb més nivell educatiu. Aquests efectes contradictoris fan difícil pronosticar l'impacte d'aquesta variable.
- e) Les deduccions fiscals i les prestacions per fills es poden dissenyar de manera que no desincentivin la participació de la dona en el mercat de treball (Gustavsson i Stafford, 1994). No obstant això, sovint reflecteixen la lògica del model convencional de l'home proveïdor (Orloff,

2002). En general, podem pronosticar que aquesta mena de polítiques tindran un impacte positiu més alt en els nivells de fecunditat de les dones amb menys nivell educatiu.

7.3. Mètode, dades i estadístiques descriptives

Per a l'anàlisi, hem fet servir les dades longitudinals de l'EU-SILC (Enquesta de condicions de vida de la UE) per als anys 2004 a 2009 a 16 països de l'oest i el sud d'Europa sobre els quals també disposem d'informació contextual. Quant a l'univers objecte d'estudi, restringim l'anàlisi a dones entre 36 i 44 anys, amb una mostra de 69.213 dones (el nombre de dones per país oscil·la entre 2.326 i 13.871). La variable dependent usada en totes les anàlisis és el nombre total de fills propis que viuen a la mateixa llar que la mare en el moment de l'entrevista, ja que aquesta variable s'aproxima al nombre de fills que han tingut les dones al final del seu cicle fèrtil (descendència final).

Variables independents

Les variables explicatives inclouen, en primer lloc, l'edat de l'enquestat en el moment de l'enquesta i el nivell educatiu assolit. Hem codificat l'educació en tres categories: fins a educació secundària (incompleta), secundària completa o estudis postsecundaris no universitaris (categoria de referència) i estudis universitaris.

Hem complementat les dades de nivell micro amb dades a escala de país sobre polítiques, condicions del mercat de treball i valors. Hi incloem dades sobre prestacions familiars, permisos de maternitat i escolaritat dels infants fins als 3 anys. Les dades per als dos primers indicadors les traiem de la Comparative Family Policy Database (vegeu Gauthier, 2011 per als detalls sobre els indicadors i les fonts de les dades), mentre que les dades sobre la proporció d'infants de menys de 3 anys matriculats a les escoles bressol procedeixen d'Eurostat, que agrega les dades de nivell micro de l'EU-SILC. Per a la majoria d'indicadors hi ha dades disponibles fins als anys recents. Usem informació contextual que reflecteix la situació a mitjan anys noranta (1992-1998), quan la mitjana de dones de

la nostra mostra van tenir els fills. Si no disposem de dades per a aquest període, tenim en compte les dades disponibles més antigues. En tot cas, les variacions en el temps en els indicadors específics dels països són molt limitades.

Pel que fa a les prestacions familiars, els indicadors inclosos són els següents:

- *Prestacions familiars mensuals* en dòlars EUA (ajustats perquè reflecteixin paritat en el poder adquisitiu, PPA) per al segon fill. També vam fer proves amb les prestacions per al primer i el tercer fills, però els resultats van ser molt semblants als que obteníem per al segon fill.
- Valor de les *transferències fiscals i de prestacions* en dòlars EUA (ajustats a la PPA) per a una família de dos fills (famílies de dos fills, dos progenitors, un sol sou).

És difícil mesurar els permisos de maternitat de manera homogènia. Hi ha importants variacions entre els països en relació amb la llargada total, el nivell de compensació econòmica i els requisits per gaudir d'un permís de maternitat (Ray *et al.*, 2010; Wall, 2007). Saraceno i Keck (2009) observen que alguns països, com ara França, ofereixen permisos molt llargs i generosos (vegeu també la taula 7.1). Altres, com Espanya, ofereixen permisos força llargs, però la compensació pels ingressos té una durada limitada. I encara d'altres, com és el cas de Grècia, ofereixen permisos comparativament curts. D'altra banda, mentre que quasi tots els països desenvolupats garanteixen permisos de maternitat, hi ha alguns països que també ofereixen diversos tipus d'excedències laborals per tenir cura dels fills, és a dir, permisos opcionals que es poden agafar després del període cobert pel permís de maternitat i que normalment no són exclusius de les mares. Com també fan Gornick i Meyers (2003), el nostre indicador té en compte aquests diversos tipus de permís, la durada i el nivell de compensació. Concretament, considerem:

- La suma de setmanes dels permisos de *maternitat i excedències per tenir cura dels fills*, ponderada pel nivell de prestacions en efectiu pagades durant cada tipus de permís. D'acord amb Gauthier (2011), ho mesurem com el percentatge de salaris femenins en el sector manufacturer. L'in-

dicador pot ser interpretat com l'equivalent total de setmanes de permís amb una compensació del 100% dels ingressos mitjans de la dona.

Per mesurar la disponibilitat de llars d'infants, hauríem preferit tenir dades sobre la provisió de places a les llars d'infants, però aquestes dades no són disponibles fàcilment. En lloc d'això, el nostre indicador és:

- El percentatge d'*infants de menys de 3 anys matriculats en llars d'infants* el 2005. Malgrat que aquest indicador té algunes limitacions (per a més detalls, vegeu Saraceno i Keck, 2009), és àmpliament usat en aquestes recerques.

Per recollir les condicions del mercat laboral, incloem dos indicadors:

- El nombre estàndard d'*hores de treball per setmana dels homes*, referides a l'any 2000. El percentatge de *dones que treballen en feines a temps parcial*, corresponent també a l'any 2000.

Finalment, per tal de mesurar la difusió dels valors d'igualtat de gènere fem servir (com al capítol 5) dades de l'Enquesta mundial de valors i l'Estudi europeu de valors. Hi incloem dades de l'onada més antiga per al qual el nostre indicador és disponible (1999). La nostra mesura d'igualtat de gènere es basa en una sola pregunta d'aquesta enquesta, de la mateixa manera que al capítol 5: «Quan els llocs de treball escassegen, els homes haurien de tenir més dret que les dones a un lloc de treball». El qüestionari ofereix tres respostes possibles: 1 «d'acord»; 2 «en desacord» i 3 «ni d'acord ni en desacord». Recodifiquem la variable en una resposta binària: 0 és «d'acord» o «ni d'acord ni en desacord» i 1 és «en desacord», i calculem els percentatges per país. D'ara endavant, ens referirem a aquesta mesura com l'indicador d'igualtat de gènere.

La taula 7.1 mostra els valors de les variables independents a nivell macro descrites més amunt i el nivell mitjà de l'índex sintètic de fecunditat (ISF) per al període 1992-1998. Els països estan ordenats per nivell decreixent d'ISF (mitjana).

TAULA 7.1

ISF i indicadors macro per país

PAÍS	ISF	SUBSIDIS FAMILIARS	TRANSFERÈNCIES FISCALS I DE PRESTACIONS	SETMANES DE PERMÍS PONDERADES	MATRÍCULA A LES LLARS D'INFANTS	JORNADA LABORAL DELS HOMES	% DE DONES EN FEINES A TEMPS PARCIAL	VALORS D'IGUALTAT DE GÈNERE
Irlanda	1,91	32,89	2.357,33	9,80	20,00	41,56	32,77	74,50
Noruega	1,86	100,22	3.498,30	41,19	33,00	37,99	33,37	84,85
Finlàndia	1,79	100,01	2.513,59	79,01	27,00	40,09	14,27	87,07
Suècia	1,77	74,14	1.753,46	49,95	53,00	39,11	20,29	94,95
Dinamarca	1,76	65,05	3.902,45	32,23	73,00	38,53	21,60	91,60
Regne Unit	1,74	54,51	2.044,02	7,79	29,00	42,79	38,73	73,17
França	1,71	110,93	2.424,82	76,17	32,00	38,92	24,02	72,65
Luxemburg	1,70	150,89	6.274,37	42,00	22,00	40,83	28,19	73,80
Bèlgica	1,59	128,72	5.934,14	24,17	42,00	40,85	34,29	68,55
Països Baixos	1,57	79,50	2.974,99	15,43	40,00	36,43	59,09	81,10
Portugal	1,47	21,21	918,31	13,53	30,00	41,26	8,59	68,40
Àustria	1,44	98,54	3.674,28	49,64	4,00	40,62	27,11	61,85
Grècia	1,33	14,56	2.049,72	7,79	7,00	44,99	10,60	80,10
Alemanya	1,30	79,57	4.676,07	39,71	16,00	40,60	35,55	73,03
Itàlia	1,24	79,61	2.223,06	25,00	25,00	41,36	24,59	65,00
Espanya	1,21	24,55	1.152,96	14,86	39,00	41,82	16,56	75,90
Mitjana	1,59	75,93	3.023,24	33,02	31,15	40,65	25,53	75,27

Nota: per a l'ISF, els subsidis familiars, les transferències fiscals i de prestacions i les setmanes de permís ponderades, recollim el valor mitjà del període 1992-1998. Per a les altres variables, les dades es refereixen a un any específic (el més proper possible a 1998): 2000 per a les matrícules a llars d'infants, 2005 per a la jornada laboral dels homes i el percentatge de dones ocupades a temps parcial, i 1999 per als valors d'igualtat de gènere.

Veiem com els països tendeixen a agrupar-se. Els del nord d'Europa, amb els nivells de fecunditat més alts, puntuen més alt en tots els àmbits relacionats amb les polítiques i, en particular, respecte a les places en llars d'infants i els valors d'igualtat de gènere. Altres països es caracteritzen per valors elevats només en un indicador. Per exemple, Luxemburg i Bèlgica es caracteritzen per generoses transferències i subsidis familiars, mentre que els Països Baixos presenten el percentatge més alt de dones en feines a temps parcial.

A l'extrem inferior de la distribució d'ISF se situen els països d'Europa del sud, més Àustria i Alemanya. Es caracteritzen per baixos nivells

d'igualtat de gènere i contextos desfavorables en matèria de polítiques i mercat de treball. Un cas curiós és el d'Itàlia, que mostra nivells relativament elevats de despesa pública en subsidis familiars, però baixos nivells d'inscripció a les llars d'infants, llargues jornades laborals, baixos índexs de feines a temps parcial i també una baixa puntuació en l'índex d'igualtat de gènere. Espanya presenta resultats baixos en tots els indicadors de prestacions familiars i mercat de treball, però té una puntuació relativament alta pel que fa a inscripció a les llars d'infants.

Mètode

Atès que la nostra variable dependent és una variable discreta (nombre de fills), fem servir el model de regressió de Poisson (Cameron i Trivedi, 1998) per estimar la relació entre les variables contextuais i la fecunditat.⁽¹⁾ Utilitzem models d'efectes aleatoris multinivell per tenir en compte la no independència de les observacions d'individus que viuen al mateix país.

7.4. La interacció entre educació, igualtat de gènere i polítiques

La taula 7.2 presenta els resultats dels models Poisson multinivell que preveuen el nombre de fills que una dona té als 36-44 anys. Els models 1 a 8 mostren els efectes principals de diverses variables contextuais, considerades una per una, tenint en compte, a més a més, els efectes de l'edat i nivell educatiu de la dona. Com podem veure, l'efecte de l'educació és negatiu, ja que les dones amb un nivell educatiu més alt tenen menys fills. La variància estimada de l'efecte aleatori a nivell de país (última filera de la taula 7.2) és estadísticament significativa en tots els models, cosa que indica que hi ha una variació substancial entre països en el nombre mitjà de fills.

(1) Fem servir la prova de Vuong per comprovar que la presència de zeros no esbiaixa el resultat. Com que la prova va ser refutada per a cada especificació de model considerada, vam optar pel model de Poisson.

TAULA 7.2

Resultats dels models de regressió que estimen el nombre final de fills (efectes principals de les variables)

MODEL	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Nivell educatiu								
Baix	0,094***	0,094***	0,094***	0,094***	0,094***	0,094***	0,094***	0,094***
Mitjà (ref.)								
Alt	-0,041***	-0,041***	-0,041***	-0,040***	-0,041***	-0,040***	-0,041***	-0,041***
Subsidis familiars								
		-0,002**						
Transferències fiscals i de prestacions								
			-0,000**					
Setmanes de permís ponderades								
				0,002				
Inscripció a les llars d'infants								
					0,003			
Jornada laboral dels homes								
						-0,029*		
Percentatge de dones en feines a temps parcial								
							0,002	
Valors d'igualtat de gènere								
								0,009***
Constant	-3,163***	-3,143***	-3,137***	-3,218***	-3,244***	-2,003***	-3,208***	-3,879***
Var (país)	0,013***	0,009***	0,008***	0,012***	0,011***	0,010***	0,012***	0,006***

Nota: + $p < 0,10$ * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$.

També observem un efecte negatiu de la variable «subsidis familiars per al segon fill» sobre el nombre final de fills. Això també és així en els subsidis familiars per al primer i el tercer fill (aquests resultats no es mostren). Per tant, els subsidis familiars contribueixen a reduir la fecunditat. Aquest efecte negatiu, però, no és igual per a totes les dones. Quan fem interactuar el subsidi familiar per al segon fill amb el nivell educatiu de la mare observem que l'efecte difereix segons el nivell educatiu: aquest efecte és negatiu per a tots els grups educatius, però per a les dones amb menys nivell educatiu és més feble (taula 7.3, model 1).⁽²⁾ Obtenim un resultat semblant utilitzant les transferències fiscals i de prestacions (taula 7.2, model 3, i taula 7.3, model 2) i els subsidis adreçats als fills segon i tercer (no mostrats).

(2) Aquests coeficients d'interacció es calculen sense incloure altres variables contextuais en el model.

TAULA 7.3

Resultats dels models de regressió que estimen el nombre final de fills, mostrant els efectes de la interacció de l'educació amb les variables contextuals

MODEL	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Nivell educatiu							
Baix	0,07658***	0,07428***	0,12642***	0,12251***	-0,69959***	0,16258***	0,41312***
Mitjà							
Alt	-0,03248***	-0,03146***	-0,04858***	-0,10117***	0,31254*	-0,03429+	-0,25994***
Subsidis familiars							
Baixos	0,00038***						
Alts	-0,00070***						
Transferències fiscals i de prestacions							
Baixes		-0,00007**					
Altes		0,00001***					
Setmanes de permís ponderades							
Baixes			0,00182				
Altes			-0,00115**				
Inscripció a les llars d'infants							
Baixa				0,00229			
Alta				-0,00096+			
Jornada laboral dels homes							
Baixa					-0,03064*		
Alta					0,01937***		
Percentatge de dones en feines a temps parcial							
Baix						0,00249	
Alt						-0,00273***	
Valors d'igualtat de gènere							
Baixos							0,00935***
Alts							-0,00435***
Constant	-3,14042***	-3,13490***	-3,22441***	-3,23331***	-1,92308***	-3,23168***	-3,87877***
Var (país)	0,00847***	0,00793***	0,01202***	0,01146***	0,01016***	0,01344***	0,00466***

Nota: + p<0,10 * p<0,05 ** p<0,01 *** p<0,001.

L'efecte dels permisos no és significatiu a la taula 7.2 (model 4), però quan es té en compte la interacció amb l'educació (taula 7.3, model 3), d'acord amb el que s'esperava, l'efecte dels permisos augmenta paral·lelament amb el nivell d'educació de la dona.

El patró observat per a la proporció d'infants matriculats a les escoles bressol és similar. El model 4 de la taula 7.3 mostra que l'efecte de les llars d'infants és, en conjunt, positiu per a tots els nivells educatius. No obstant això, aquest efecte és més gran a mesura que augmenta el nivell educatiu de la dona.

L'efecte global de la jornada laboral dels homes és coherent amb les nostres expectatives. Les jornades llargues tenen un clar impacte negatiu en el nombre de fills (taula 7.2, model 6). Encara que les jornades laborals més llargues dels homes afecten negativament la fecunditat en tots els grups educatius, l'efecte és especialment intens en les dones amb educació superior (taula 7.3, model 5).

El grau d'accés de les dones a llocs de treball a temps parcial no sembla que tingui cap efecte important en general. Un cop més, però, l'efecte difereix segons els nivells educatius: és negatiu només per a les dones amb un nivell educatiu baix.

I quina és la influència de les normes d'igualtat de gènere en la població? Com també veïem al capítol 5, com més estesos estan els valors favorables a la igualtat de gènere en un país, més alta és la seva taxa de fecunditat (taula 7.2, model 8). Un cop més, l'efecte varia marcadament segons el nivell educatiu (taula 7.3, model 7). L'efecte dels valors d'igualtat de gènere és positiu per a tots els grups educatius, però encara és més fort per a les dones amb un nivell educatiu més alt. Les persones més instruïdes són les que tenen menys probabilitats d'adherir-se a un model familiar tradicional i les que obtenen més beneficis de la difusió de valors favorables a la igualtat de gènere.

Finalment, havíem pronosticat que les polítiques de conciliació tindrien un efecte més gran com més igualitària fos una societat en matèria de gènere. La taula 7.4 mostra que les úniques interaccions significatives entre els valors d'igualtat de gènere i les variables relatives a les polítiques

es produeixen en els subsidis familiars. Per a nivells d'igualtat de gènere baixos, l'efecte dels subsidis familiars és positiu. A mesura que la igualtat de gènere augmenta, el seu efecte minva i, a les societats igualitàries, esdevé negatiu.

TAULA 7.4

Resultats dels models de regressió que estimen el nombre final de fills, mostrant els efectes d'interacció dels valors de gènere amb les variables contextuais

MODEL	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Nivell educatiu						
Baix	0,09475***	0,09443***	0,09448***	0,09439***	0,09445***	0,09474***
Mitjà (ref.)						
Alt	-0,04061***	-0,04074***	-0,04060***	-0,04060***	-0,04061***	-0,04060***
Subsidis familiars	0,10838**					
Valors d'igualtat de gènere						
Sf * valors	-0,00757***	0,00780***	0,00804**	0,00997*	-0,05168	0,01400*
Transferències fiscals i de prestacions						
Tfp * valors		0,00059				
Setmanes de permís ponderades						
Spp * valors			0,00078			
Inscripció a les llars d'infants						
lli * valors				-0,00148		
Jornada laboral dels homes						
Jlh * valors					-0,13330	
Percentatge de dones en feines a temps parcial						
Ftp * valors						0,01698
Constant	-3,70347***	-3,73411***	-3,86800***	-3,90222***	1,57039	-4,30871***
Var (país)	0,00306**	0,00432***	0,00590***	0,00359**	0,00616***	0,00550***

Nota: + p<0,10 * p<0,05 ** p<0,01 *** p<0,001.

7.5. Conclusions

Quin impacte tenen les polítiques públiques en la fecunditat? Per comparació a la majoria d'anàlisis, hem centrat la nostra atenció en les polítiques d'una manera més global, incloent-hi no tan sols indicadors de polítiques familiars (com ara els subsidis o la disponibilitat de llars d'infants), sinó també indicadors relatius al mercat laboral. A més a més, no hem enfocat el conflicte feina-família com un afer exclusivament femení. D'altra banda, també hem tingut en compte la influència de les normes de gènere. Les normes d'igualtat de gènere i el context de les polítiques poden interactuar, amb l'efecte potencial d'enfortir o afeblir les polítiques, segons la prevalença dels valors d'igualtat de gènere en la població.

Encara que les nostres anàlisis no suposen una prova de causalitat, els resultats obtinguts suggereixen que les polítiques que donen suport a un model favorable a la igualtat de gènere tenen un efecte positiu sobre la fecunditat. Per exemple, els nostres resultats indiquen que el fet que els homes tinguin una jornada laboral més curta té un efecte positiu en la fecunditat, com també el té una oferta més gran de llars d'infants. Però és evident que, sempre d'acord amb els nostres resultats, els efectes de les polítiques són marcadament diferents segons els nivells educatius. Hi ha interaccions estadísticament significatives entre el nivell educatiu de les dones i totes les variables de polítiques i normes de gènere analitzades. Finalment, els nostres resultats indiquen que les polítiques adreçades a mantenir el rol tradicional de les dones, com ara els subsidis familiars, poden tenir un efecte positiu sobre la fecunditat només en aquells països on encara no s'han generalitzat els valors d'igualtat de gènere.

Conclusions

Gøsta Esping-Andersen

Al llarg del darrer mig segle, tots els països avançats han experimentat una caiguda remarcable en la taxa de fecunditat. Cal tenir en compte, però, que aquesta davallada ha tingut lloc després d'un període –el que va seguir la Gran Depressió i la Segona Guerra Mundial– de nivells de natalitat excepcionalment elevats.

No obstant això, hi ha algunes diferències importants en la manera en què s'ha desenvolupat aquesta transició de la fecunditat. En un grup de països, la davallada ha estat relativament modesta i s'ha recuperat tot seguit d'una manera clara i sostinguda: els Estats Units, el Canadà i alguns països europeus (el Regne Unit, França, els Països Baixos i els països escandinaus) sembla que han assolit un equilibri de fecunditat estable entorn dels 2 fills per dona.

En un altre grup, en canvi, la caiguda ha estat molt més pronunciada i la recuperació encara no ha arribat. Aquesta síndrome de fecunditat molt baixa (*lowest-low fertility*) és evident als països mediterranis, entre els quals trobem Espanya. Després de l'any 2000 va haver-hi indicis d'una certa recuperació, però –com hem vist al capítol 2– va ser feble i de curta durada. Hi ha també molts altres països que semblen encallats en un equilibri de baixa fecunditat aparentment inamovible i que es va autoreproduint. L'índex sintètic de fecunditat (ISF) d'Alemanya, per exemple, fa més de tres dècades que se situa al voltant d'1,4.

Davant d'aquesta realitat, la pregunta principal que guia aquest estudi és: quines són les condicions que cal satisfer perquè un país emprengui una recuperació ferma de la seva taxa de fecunditat? Aquesta pregunta,

al seu torn, en comporta una altra de prèvia: per què hem de preocupar-nos tant per la natalitat?

En els encesos debats que hi ha hagut en la darrera dècada sobre la caiguda de la natalitat, la preocupació dominant ha girat entorn dels efectes d'una fecunditat persistentment baixa en l'envelliment de la població. Aquesta preocupació està ben justificada per les previsions futures de la taxa de dependència de la gent gran i les seves conseqüències sobre el creixement econòmic a llarg termini. Es calcula que l'envelliment de la població tindrà un efecte negatiu –entorn del 0,7% anual– sobre el creixement del PIB de la UE. Espanya és un cas extrem: el 2050 la seva taxa de dependència de la gent gran augmentarà aproximadament en un 140%.

La inquietud que volem destacar en aquest estudi és d'una altra mena, ja que considerem la problemàtica associada a la baixa fecunditat com una qüestió de benestar. Què implica això? Com hem documentat, és evident que les preferències dels ciutadans dels països avançats convergeixen entorn de la norma dels 2 fills o més. De fet, aquest ideal s'ha mantingut molt estable des de les dècades de la postguerra i amb prou feines varia d'un país a un altre. La proporció de dones (i homes) que no volen tenir fills és marginal a totes les societats. No obstant això, la diferència que observem entre el nombre de fills que es voldrien tenir i els que es tenen realment sovint és considerable. A Itàlia, per exemple, el 20% de les dones finalitzen la seva etapa reproductiva sense fills, i a Espanya aquesta xifra és del 12%. Així mateix, el 30% de les dones espanyoles no van més enllà del primer fill. Aquest dèficit de benestar, en canvi, és molt reduït als països escandinaus. Per què?

Com hem vist al capítol 1, les dues teories dominants que guien la recerca sobre fecunditat pronostiquen un escenari semblant de davallada de naixements. Segons la influent teoria econòmica de Gary Becker, això s'explicaria perquè els costos d'oportunitat de la maternitat augmenten a mesura que les dones tenen un nivell educatiu i una implicació laboral cada vegada més elevats. En una línia similar, les tesis postmodernes expliquen la caiguda de l'interès pels fills no per motius econòmics sinó més aviat pel sorgiment de nous valors que prioritzen l'individualisme i la realització personal.

Tot i així, l'evidència empírica contradia frontalment totes dues teories. Les dades sobre les preferències (i intencions) reproductives no només mostren una estabilitat i una constància remarcables, sinó que la recuperació més destacada dels nivells de fecunditat s'ha observat precisament en aquells països (com els escandinaus o a Amèrica del Nord) on quasi totes les dones treballen i on podríem esperar que els valors postmoderns estiguessin més estesos. La fecunditat molt baixa avui es concentra sobretot en societats més tradicionals, amb taxes d'ocupació femenina relativament baixes. Per parafrasejar Livi-Bacci un cop més, on hi ha massa família hi ha massa pocs fills.

Una altra aportació empírica, igualment reveladora, és la possibilitat que l'impacte de l'educació sobre la fecunditat s'estigui capgirant. Hi ha indicis que això està passant als països escandinaus i també als Estats Units. Si fos així, la credibilitat de les tesis postmodernes i del cost d'oportunitat econòmic encara es veuria encara més afeblida. Les dones amb un nivell educatiu més alt, naturalment, han d'afrontar costos d'oportunitat també més elevats, i se suposa que els valors postmoderns estan més arrelats en aquest grup. De fet, hem assistit a un augment realment espectacular en l'èxit educatiu de la dona durant les últimes dècades, i Espanya no n'ha quedat pas al marge. Vol dir això que encara hi haurà menys naixements? O bé ens trobem que l'educació ja no influeix tant en les decisions reproductives? No hi ha dubte que aquesta qüestió és crucial, i per això hi hem dedicat tot un capítol.

L'àmplia variació en els nivells de fecunditat dins el grup de països rics i avançats suggereix que algunes societats presenten condicions favorables per a una recuperació de la taxa de fecunditat, mentre que en altres casos –entre els quals Espanya– això no passa. El nostre propòsit és comprendre els factors explicatius de la síndrome de fecunditat molt baixa i quines són les condicions que podrien permetre que una societat tornés a una situació en què aquest dèficit de benestar es reduís o desaparegués completament. El disseny de la recerca, per tant, ha de ser necessàriament comparatiu. En totes les anàlisis d'aquest estudi –llevat del capítol 6– hem inclòs almenys un país que representi un cas clar d'inversió de la tendència en matèria de fecunditat.

Les lliçons que hem après

Què hem après de la recerca que hem fet? Els lectors que hagin tingut la paciència de llegir el llibre complet quasi segur que coincidirán amb nosaltres que no estem en condicions de concloure amb un *eureka!* Les nostres conclusions, en general, reforcen alguns dels arguments clau dels estudis demogràfics més recents. Abans d'abordar les conclusions més concretes, val la pena destacar que els resultats apunten a dues qüestions bàsiques: en primer lloc, són fonamentals els canvis en les relacions de gènere per tal de garantir més igualtat –no només a les parelles i les famílies, sinó també a l'esfera pública– i, en segon lloc, les condicions que regulen els mercats laborals i les relacions d'ocupació sembla que són força més importants del que s'havia pensat fins ara.

Així mateix, cal subratllar unes quantes conclusions noves i també molt sorprenents que deriven de la nostra recerca. La noció d'un model mediterrani comú, tan àmpliament acceptada entre els científics socials contemporanis, resulta problemàtica. Un examen més acurat revela que el patró de fecunditat molt baixa d'Espanya difereix notablement del d'Itàlia. A Espanya, com hem documentat, la incidència de la infecunditat o manca de fills és comparativament reduïda –la taxa és quasi la meitat de la que trobem a Itàlia o Alemanya–. De fet, les dades que examina el capítol 2 ens indiquen que la dificultat principal que han d'afrontar les dones espanyoles no és la maternitat en si, sinó la progressió més enllà del primer fill.

La segona gran sorpresa la trobem en l'evolució de la cohabitació espanyola, com hem vist clarament al capítol 4. Tot i que la cohabitació era gairebé inexistente a Espanya, s'ha estès notablement durant les dues últimes dècades, establint un cop més un marcat contrast amb Itàlia. No només s'està generalitzant, sinó que també convergeix cada cop més amb la naturalesa de la cohabitació dels països escandinaus, on és un equivalent funcional del matrimoni. Per comparació a la majoria de països europeus, les parelles de fet espanyoles són relativament estables en el temps i presenten un patró de fecunditat força semblant al de Noruega, el nostre grup de comparació, si més no pel que fa al primer fill. De la mateixa manera que les parelles espanyoles casades, les parelles de fet també tenen dificultats per tenir més d'un fill. En tot cas, aquests resultats demos-

tren un cop més que la davallada dels matrimonis no comporta necessàriament una davallada de la fecunditat.

Les condicions d'ocupació

En tres dels capítols d'aquest estudi, les anàlisis conclouen prou clarament que el context laboral té un paper de primer ordre a l'hora de promoure o frenar la natalitat. Els nivells de desocupació persistentment elevats d'Espanya, juntament amb una inseguretat laboral generalitzada –sobretot entre els treballadors joves–, constitueixen barreres importants per a la formació de famílies. A més a més, al capítol 4 hem vist que aquest efecte és especialment negatiu per a les dones amb un nivell educatiu més alt. La lògica és força simple: tant l'atur com la inseguretat laboral ajornen la transició del sistema educatiu a una feina estable, la qual cosa, al seu torn, retarda la independència econòmica i la decisió de tenir fills. En aquest sentit, les nostres conclusions són molt semblants a les de les recerques fetes per l'OCDE. Com hem vist al capítol primer, l'OCDE va fer una simulació que mostrava que si el model de transició del sistema educatiu al mercat laboral a Espanya fos semblant al de Dinamarca, l'índex sintètic de fecunditat espanyol passaria de l'1,4 actual a 1,7 fills per dona.

La decisió de tenir fills sempre ha estat estretament vinculada a la seguretat econòmica. En el passat, aquesta seguretat depenia sobretot de la situació laboral de l'«home proveïdor»; avui, però, hi estan implicats tots dos progenitors. Els efectes relacionats amb el mercat de treball també s'estenen a qüestions com ara la flexibilitat laboral, un assumpte d'especial rellevància per a les dones que miren de conciliar la vida laboral amb la maternitat.

Dues facetes d'aquest fenomen a les quals hem prestat una atenció especial són el paper de les opcions laborals a temps parcial i els efectes potencialment positius d'un sector públic ampli. Als països escandinaus, l'ocupació a temps parcial ha canviat de funció i ja no és tant la situació habitual de la dona sinó més aviat un pont convenient entre el permís de maternitat i el retorn a la feina a temps complet; així i tot, continua sent un recurs important per proporcionar flexibilitat i facilitar la conciliació. Així mateix, com hem vist al capítol primer, les recerques fetes en aquests

països païsesen que les dones que tenen una clara intenció de tenir fills tendeixen a optar deliberadament per feines en el sector públic, ja que ofereixen una flexibilitat molt més gran. Les conclusions a què hem arribat donen suport a la tesi que la disponibilitat de feines a temps parcial i en el sector públic influeix positivament sobre els nivells de fecunditat.

El debat sobre la flexibilitat laboral i d'horaris sovint està massa esbiaixat cap a les opcions de les dones. Als països escandinaus, els condicionants de gènere no són tan aparents, ja que les polítiques recents han començat a centrar-se també en models que faciliten una participació més activa dels pares a l'hora de tenir cura dels fills. L'evidència presentada als capítols 6 i 7 indica que la flexibilitat és també un factor essencial per afavorir que els pares s'hi involucrin més activament. Aquesta qüestió ha sorgit una vegada i una altra a les entrevistes fetes als futurs pares espanyols que hem recollit al capítol 6.

La igualtat de gènere

El nostre estudi ha remarcat en tot moment la centralitat creixent que està adquirint la igualtat de gènere en les decisions reproductives. No és estrany, doncs, que aquest factor hagi esdevingut segurament el punt d'atenció principal de l'anàlisi demogràfica de l'última dècada. Com ara sabem prou bé, la igualtat de gènere presenta dues facetes: les relacions al si de la família i la igualtat al si de les institucions socials. Només quan totes dues s'han adaptat adequadament als nous rols de la dona podem preveure efectes realment significatius en matèria de fecunditat.

L'impacte de les relacions de gènere sobre la maternitat i la paternitat ha estat un tema recurrent a tots els capítols de l'estudi. El capítol 6 l'hem dedicat específicament al paper dels pares, l'altra cara de la moneda sovint negligida. El capítol 5 analitza directament com els valors d'igualtat de gènere influeixen sobre les decisions reproductives. Els resultats apunten a una doble lògica: d'una banda, els valors d'igualtat de gènere cal que siguin forts i àmpliament difosos a la societat perquè tinguin algun efecte substancial. D'altra banda, la seva distribució té importància: on hi hagi diferències considerables –tant entre sexes com per nivell educatiu–, la taxa de fecunditat serà menor. Altrament dit, sembla que per retornar a la fecunditat

desitjada –és a dir, per reduir el dèficit de benestar– es requereix que la igualtat de gènere esdevingui normativament dominant a la societat.

Aquesta constatació connecta amb una de les idees que hem remarcat al capítol primer: per contrast amb l'escenari de «menys família» que presenten tant les teories postmodernes com les de Becker, és molt més probable que la baixa fecunditat (juntament amb taxes de nupcialitat minvants i la inestabilitat creixent en les parelles) sigui un fenomen transitori, provocat per la incertesa normativa. Allà on predomina un ordre normatiu hegemònic, com era el cas de la societat tradicional de l'home proveïdor, hi trobem nivells de fecunditat elevats. Resulta temptador pensar que això també passarà en una societat on la igualtat de gènere estigui esdevenint hegemònica.

Així i tot, el lligam entre igualtat de gènere i fecunditat no és inequívoc ni unidireccional. De fet, l'anàlisi comparada ens permet deduir que hi ha dues vies diferents perquè la fecunditat es recuperi. La primera, representada pels països nòrdics, es basa en societats que han evolucionat cap a models caracteritzats per una igualtat de gènere més gran. L'altra via, representada per bona part dels països anglosaxons –com ara el Regne Unit i Irlanda–, va en una altra direcció, ja que són societats en què la igualtat de gènere no es troba particularment avançada. Com mostra el capítol 2, la recuperació de la fecunditat en aquests països es basa sobretot en una taxa de fecunditat comparativament elevada entre la població de baix nivell socioeconòmic (com també entre els immigrants).

Les relacions de gènere i les desigualtats socials (de classe) habitualment s'entrecreuen. Com hem vist al capítol 5, als països nòrdics els valors bàsics d'igualtat de gènere s'han escampat força per tots els estrats socials. En altres països, però, les diferències socioeconòmiques en la difusió d'aquests valors són considerables. Allò que sembla caracteritzar el model anglosaxó és el seu caràcter bimodal: d'una banda, les dones amb menys nivell educatiu tenen fills quan són més joves i tendeixen a tenir-ne molts; els embarassos adolescents i les mares soles són freqüents. Les percepcions sobre els rols de gènere d'aquestes dones tendeixen a ajustar-se als ideals de maternitat tradicionals. Per exemple, la taxa d'ocupació de les mares soles al Regne Unit voreja el 50%, mentre que a Dinamarca i Suècia és de més del 80%. D'altra banda, en el mateix model

anglosaxó, les dones amb més nivell educatiu no tan sols posposen la maternitat sinó que també tenen menys fills. En general, els patrons de formació de famílies en aquest grup de països s'ajusten molt a la noció de «destins divergents» descrita per Sarah McLanahan (2004) i Kiernan *et al.* (2011).

Quina influència hi poden tenir les polítiques públiques?

Des de la perspectiva de formulació de polítiques, evidentment seria desitjable que existís un remei clar i inequívoc per solucionar el problema de la baixa fecunditat. Però és prou evident que no hi ha una sola causa i, per tant, que no hi ha cap fórmula màgica per resoldre'l. Això no vol dir, però, que els responsables de les polítiques públiques no puguin fer-hi res. Les conclusions a què arribem en aquest estudi, en general, coincideixen amb un consens emergent a escala internacional sobre les polítiques concretes que semblen més eficaces a l'hora de promoure la natalitat.

Actualment hi ha un ampli consens entre els demògrafs entorn de la idea que l'adaptació de la societat a unes noves relacions de gènere és una condició prèvia per millorar el funcionament de les famílies. A primer cop d'ull, no és gaire probable que les reformes legislatives influeixin en les relacions quotidianes dels membres de les parelles, els pares i les mares. O potser sí? És probable que no tinguin una influència directa, però sí que podrien fer-ho indirectament.

Quins són els principals reptes en matèria de polítiques públiques? Els resultats que presentem –particularment les conclusions del capítol 7– identifiquen una sèrie de prioritats. El compromís de les dones amb l'educació i amb la seva trajectòria professional és irreversible, i això vol dir que la societat s'hi ha d'adaptar. Si no ho fa, un model que perpetui la vella lògica de l'home proveïdor i el familisme tradicional no farà sinó prolongar indefinidament la crisi de fecunditat.

Una prioritat general, com subratlla el capítol 2, és redefinir el nexa entre les responsabilitats privades i les col·lectives; altrament dit: redistribuir els costos dels fills. Espanya és un clar exponent del model mediterrani pel que fa a polítiques familiars. No té un sistema adequat d'ajudes a les famílies i als fills, els permisos de maternitat/paternitat són massa curts,

i la demanda de places a les escoles bressol ultrapassa de molt l'oferta. El xec nadó de 2.500 euros que va introduir l'últim govern socialista, per dir-ho sense embuts, va estar mal plantejat i estava carregat d'ideologia natalista. L'efecte d'aquesta mesura va ser ben escàs: potser va tenir un efecte temporal –és a dir, que algunes dones potser van tenir un fill abans del que havien previst per cobrar el xec nadó–, però és evident que no va aconseguir estimular una recuperació de la fecunditat.

S'ha constatat prou clarament que les transferències monetàries a les famílies no tenen cap impacte important sobre els nivells de fecunditat, encara que tampoc sigui aquest l'objectiu principal que persegueixen. Als països nòrdics (on les prestacions familiars són comparativament generoses) el paper que tenen es defineix com un reconeixement públic que els fills són un bé social que cal valorar, i que els costos que impliquen, doncs, han de ser compartits per tothom. Tant si tenim fills com si no, tots hi guanyem si els infants de la nostra societat creixen sans, ben alimentats i amb una bona educació. No hem d'oblidar pas que els infants d'avui pagaran les nostres pensions demà.

Hi ha un àmbit, però, en què el fet de compartir els costos dels fills sí que produeix augments significatius de la fecunditat, i és invertir en escoles bressol. En totes les recerques fetes, inclosa la nostra, aquest és probablement l'instrument polític més eficaç per combatre la baixa natalitat. En el cas d'Espanya, hem observat una tendència positiva cap a l'expansió d'escoles bressol en els anys 2000, però l'oferta encara és lluny de satisfer la demanda.

Alguns responsables polítics no són conscients de la importància que té la inversió en educació infantil, i continuen confiant en la disponibilitat de membres de la família (els avis) o en solucions que passen pel sector privat. Així i tot, cap d'aquestes opcions és probable que resolgui el problema; com que l'ocupació femenina està esdevenint la norma, la disponibilitat d'àvies cuidadores aviat s'exhaurirà, i el cost de les llars d'infants privades de bona qualitat no és a l'abast de la majoria de famílies.

Molt sovint també sentim que els responsables polítics diuen que les restriccions pressupostàries no permeten ampliar més la xarxa d'escoles bressol subvencionades. Davant d'aquests arguments, la comptabilitat

dinàmica demostra que la despesa pública inicial a la llarga queda compensada gràcies a l'augment de la participació de les mares en el mercat de treball, els ingressos acumulats al llarg de la vida laboral i la recaptació corresponent d'impostos (Esping-Andersen, 2009). Hi ha bons arguments, doncs, per considerar les despeses en escoles bressol com una inversió més que no pas com una despesa pública corrent.

Aquest darrer punt encara és més evident quan tenim en compte que l'escolarització infantil de qualitat té efectes molt positius sobre el desenvolupament cognitiu dels infants i, per tant, sobre el seu rendiment escolar futur, un punt sobre el qual James Heckman, premi Nobel d'economia, ha posat molt d'èmfasi.

Una segona àrea de polítiques públiques que caldria prioritzar és l'adaptació del mercat laboral, com ja hem argumentat anteriorment. Les característiques institucionals del mercat de treball espanyol són lluny de ser òptimes des del punt de vista de la fecunditat. A banda d'una taxa de desocupació molt alta –i que afecta especialment els joves–, hi ha massa inseguretat i massa rigidesa per poder conciliar vida familiar i vida laboral. En aquest sentit, caldria reformar urgentment la contractació a temps parcial, com també millorar la protecció laboral per a les mares treballadores. Una característica del context espanyol és una jornada laboral excessivament llarga (interrompuda per una pausa per dinar també excessivament llarga). Aquesta pràctica és un clar exemple de com les institucions continuen encallades en la vella filosofia de l'home proveïdor. Avançar cap a una jornada laboral semblant a la del nord d'Europa tindria efectes molt beneficiosos per als pares i mares que malden per conciliar les responsabilitats familiars i laborals.

En tercer lloc, cal reconsiderar la política de permisos de maternitat i paternitat. Els quatre mesos de permís de maternitat d'Espanya coincideixen amb la pràctica de bona part de països de la UE, però això no vol dir que la durada del permís sigui òptima. Els efectes directes d'aquests permisos sobre la fecunditat potser no són clars, però el seu disseny sí que té importants efectes indirectes, ja que són un ingredient clau en el paquet general de mesures de conciliació.

Hi ha dues qüestions clau relacionades amb el disseny dels permisos. En primer lloc, hi ha arguments de pes a favor de redefinir-los en el sentit que *tots dos* progenitors puguin tenir cura dels fills, amb incentius específics perquè els pares –i no només les mares– puguin interrompre també la trajectòria laboral. En aquest sentit, al capítol 6 veïem que molts pares espanyols troben a faltar més oportunitats per fer-se càrrec dels fills. D'altra banda, i com ja hem assenyalat, la recerca duta a terme a Suècia demostra que els permisos de paternitat tenen un efecte molt positiu sobre la probabilitat de tenir un segon fill.

La segona qüestió té a veure amb la durada òptima del permís. Hi ha prou evidències que demostren que els permisos (remunerats) massa llargs tenen efectes adversos pel que fa al compromís de la dona amb la seva feina. Paradoxalment, els permisos massa curts poden tenir un efecte semblant, ja que les mares es poden veure obligades a deixar la feina per ocupar-se del seu fill. No hi ha un consens generalitzat sobre la durada ideal dels permisos. Potser Dinamarca (amb 9 mesos) representa una solució òptima, tenint en compte el fet que pràcticament *totes* les mares tornen a treballar en acabar el permís. Cal tenir en compte, a més a més, que el mercat laboral danès ofereix moltes possibilitats de feines a temps parcial, una opció transitòria que facilita la reincorporació laboral de les mares.

En resum, països com Espanya encara tenen un llarg camí a fer si pretenen que els nivells de fecunditat s'ajustin a les expectatives dels ciutadans, una cosa que, al seu torn, resoldria greus problemes com ara el ràpid envelliment i el possible descens de la població. Les dràstiques limitacions pressupostàries que defineixen la situació actual, però, fan difícil de concebre un programa coordinat de reforma integral. En aquestes condicions, quines polítiques públiques caldria prioritzar? Una reforma de la jornada laboral no implicaria cap despesa pública, de manera que seria una clara estratègia en què tothom sortiria guanyant, com també ho seria una reforma dels contractes a temps parcial. Finalment, i un cop considerats tots els factors, la nostra conclusió és que l'expansió de les escoles bressol també hauria de figurar de manera destacada en la llista de prioritats.

Bibliografia

- AASSVE, A., F. BILLARI i L. PESSIN (2012): «Trust and family dynamics», Dondena Centre for Research on Family Dynamics Working Paper, 55.
- , F. BILLARI i Z. SPEDER (2006): «Societal transition, policy changes and family formation: evidence from Hungary», *European Journal of Population*, 22(2), 127-152.
- , A. GOISIS i M. SIRONI (2012): «Happiness and childbearing across Europe», *Social Indicators Research*, 108, 65-86.
- ABRIL, P., P. AMIGOT, C. BOTÍA, M. DOMÍNGUEZ, M.J. GONZÁLEZ, T. JURADO, I. LAPUERTA, T. MARTÍN, J. MONFERRER i M. SEIZ (2012): «Decisiones de empleo y cuidado en parejas de dos ingresos en España», DemoSoc Working Paper, 49.
- ADSERA, A. (2011): «Where are the babies? Labor market conditions and fertility in Europe», *European Journal of Population*, 21(1), 1-32.
- (2006): «An economic analysis of the gap between desired and actual fertility: the case of Spain», *Review of Economics of the Household*, 4(1), 75-95.
- (2004): «Changing fertility rates in developed countries. The impact of labor market institutions», *Journal of Population Economics*, 17, 17-43.
- AHN, N., i P. MIRA (2002): «A note on the changing relationship between fertility and female employment rates in developed countries», *Journal of Population Economics*, 15(4), 667-682.
- ALLEN, S., i A. HAWKINS (1999): «Maternal gatekeeping: mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work», *Journal of Marriage and Family*, 61(1), 199-212.
- ANDERSON, A.M. (1996): «Factors influencing the father-infant relationship», *Journal of Family Nursing*, 2(3), 306-324.

- ANDERSSON, G. (2004): «Childbearing after migration: fertility patterns of foreign-born women in Sweden», *International Migration Review*, 38(3), 747-774.
- (2000): «The impact of labour-force participation on childbearing behaviour: pro-cyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s», *European Journal of Population*, 16(4), 293-333.
- , J. HOEM i A. DUVANDER (2006): «Social differentials in speed-premium effects in childbearing in Sweden», *Demographic Research*, 14, 51-70.
- , M. RØNSEN, M.L. KNUDSEN, T. LAPPEGÅRD, G. NEYER, K. SKREDE, K. TESCHNER i A. VIKAT (2009): «Cohort fertility patterns in the Nordic countries», *Demographic Research*, 20(14), 313-352.
- ANXO, D., L. FLOOD, L. MENCARINI, A. PAILHÉ, A. SOLAZ i M.L. TANTURRI (2007): «Time allocation between work and family over the life-cycle: a comparative gender analysis of Italy, France, Sweden and the United States», IZA Discussion Paper, 3193, Bonn.
- ARIZA, A., S. DE LA RICA i A. UGIDOS (2005): «The effect of flexibility in working hours on fertility: a comparative analysis of selected European countries», *Public Finance and Management*, 5(1), 110-151.
- ARPINO, B., i L.P. TAVARES (2013): «Fertility and values in Italy and Spain: a look at regional differences within the European context», *Population Review*, 52(1), 62-86.
- AZEVEDO, J. (2011): «WBOPENDATA: Stata module to access World Bank databases», Statistical Software Components S457234, Boston College Department of Economics, 1-38.
- AZMAT, G., M. GÜELL i A. MANNING (2004): «Women looking for work», *Centrepiece*, 9(2), 20-27.
- BAGAVOS, C. (2010): «Education and childlessness: the relationship between educational field, educational level, employment and childlessness among Greek women born in 1955-1959», *Vienna Yearbook of Population Research*, 8, 51-75.
- BAIZÁN, P. (2009): «Regional child care availability and fertility decisions in Spain», *Demographic Research*, 21, 803-842.
- (2005): «The impact of labour market status on second and higher-order births. A comparative study of Denmark, Italy, Spain and United Kingdom», Universitat Pompeu Fabra: DemoSoc Working Paper, 11.
- , A. AASSVE i F. BILLARI (2004): «The interrelationship between cohabitation, marriage and first births in Germany and Sweden», *Population and Environment*, 25, 531-561.

- , A. AASSVE i F. BILLARI (2003): «Cohabitation, marriage and first birth: family formation events in Spain», *European Journal of Population*, 19, 147-169.
- BALBO, N., F.C. BILLARI i M. MILLS (2013): «Fertility in advanced societies: a review of research», *European Journal of Population*, 29, 1-38.
- BEAUJOUAN, E., i A. SOLAZ (2008): «Childbearing after separation: do second unions make up for missing births? Evidence from France», INED Working Paper, 155.
- BECKER, G.S. (1981): *A treatise on the family*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- (1960): «An economic analysis of fertility», a G.S. BECKER (ed.): *Demographic and economic change in developed countries*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 209-231.
- i H. LEWIS (1973): «On the interaction between quantity and quality of children», *Journal of Political Economy*, 81, 279-288.
- BEGALL, K., i M. MILLS (2011): «The impact of subjective work control, job strain and work-family conflict on fertility intentions: a European comparison», *European Journal of Population*, 27(4), 433-456.
- BERNARDI, F., i J.I. Martínez-Pastor (2011): «Divorce risk factors and their variation over time in Spain», *Demographic Research*, 24(31), 771-800.
- BERNHARDT, E. (1993): «Fertility and employment», *European Sociological Review*, 9(1), 25-42.
- i F. GOLDSCHIEDER (2006): «Gender equality, parenthood attitudes and first births in Sweden», *Vienna Yearbook of Population Research 2006*, 19-39.
- BERNINGER, I., B. WEIß i M. WAGNER (2011): «On the links between employment, partnership quality, and the intention to have a first child: the case of West Germany», *Demographic Research*, 24(24), 579-610.
- BETTIO, F., i J. PLANTENGA (2004): «Comparing care regimes in Europe», *Feminist Economics*, 10(1), 85-113.
- BILLARI, F.C. (2005): «Partnership, childbearing and parenting: trends of the 1990s», a M. MACURA, A.L. McDONALD i W. HAUG (eds.): *The new demographic regime: population challenges and policy responses*, Ginebra: United Nations, 63-94.
- , M. CASTIGLIONI, T. CASTRO-MARTÍN, F. MICHIELIN i F. ONGARO (2002): «Household and union formation in a Mediterranean fashion: Italy and Spain», a E. KLIJZING i M. CORIJN (eds.): *Dynamics of fertility and partnership*

- in Europe: insights and lessons from comparative research*, Ginebra: United Nations, 17-42.
- i H.P. KOHLER (2004): «Patterns of low and very low fertility in Europe», *Population Studies*, 58(2), 161-176.
- , H.P. KOHLER, G. ANDERSSON i H. LUNDSTRÖM (2007): «Approaching the limit: long-term trends in late and very late fertility», *Population and Development Review*, 33(1), 149-170.
- , A.C. LIEFBROER i D. PHILIPPOV (2006): «The postponement of childbearing in Europe: driving forces and implications», *Vienna Yearbook of Population Research 2006*, 1-17.
- BLOSSFELD, H.P., E. KLIJZING, M. MILLS i K. KURZ (eds.) (2005): *Globalization, uncertainty and youth in society*, Londres: Routledge.
- i A. TIMM (2003): «Who marries whom?: educational systems as marriage markets in modern societies», *European Studies of Population*, Kluwer Academic.
- BONET, R., C. CRUZ, F. KRANZ i R. JUSTO (2013): «Temporary contracts and work-family balance in a dual labour market», *Industrial and Labor Relations Review*, 66(1), 55-75.
- BONGAARTS, J. (2002): «The end of the fertility transition in the developed world», *Population and Development Review*, 28(3), 419-443.
- (2001): «Fertility and reproductive preferences in post-transitional societies», a R.A. BULATAO i J.B. CASTERLINE (eds.): *Global fertility transition*, Nova York: Population Council, 260-281.
- i G. FEENEY (1998): «On the quantum and tempo of fertility», *Population and Development Review*, 24(2), 271-291.
- i T. SOBOTKA (2012): «A demographic explanation for the recent rise in European fertility», *Population and Development Review*, 38(1), 83-120.
- BONOLI, G. (2008): «The impact of social policy on fertility: evidence from Switzerland», *Journal of European Social Policy*, 18(1), 64-77.
- BOWLES, S. (1998): «Endogenous preferences: the cultural consequences of markets and other economic institutions», *Journal of Economic Literature*, 36(1), 75-111.
- BREDTMANN, J., J. KLUVE i S. SCHAFFNER (2009): «Women's fertility and employment decisions under two political systems: comparing East and West Germany before reunification», *Ruhr Economic Papers*, 149.

- BREWSTER, K.L., i R.R. RINDFUSS (2000): «Fertility and women's employment in industrialized nations», *Annual Review of Sociology*, 26, 271-296.
- BRIEN, M., L. LILLARD i L. WAITE (1999): «Interrelated family-building behaviors: cohabitation, marriage, and non-marital conception», *Demography*, 36, 535-551.
- BUCHMANN, M.C., i I. KRIESI (2011): «Transition to adulthood in Europe», *Annual Review of Sociology*, 37, 481-503.
- BUJARD, M. (2011): «Family policy and demographic effects: the case of Germany», *Demografia*, English Edition, 54(5), 56-78.
- BUMPASS, L.L. (1990): «What is happening to the family? Interactions between demographic and institutional change», *Demography*, 27(4), 483-498.
- CALDWELL, J.C. (1982): *A theory of fertility decline*, Nova York: Academic Press.
- CAMERON, A.C., i P.K. TRIVEDI (1998): *Regression analysis of count data*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CASTLES, F.G. (2003): «The world turned upside down: below replacement fertility, changing preferences and family-friendly public policy in 21 OECD countries», *Journal of European Social Policy*, 13(3), 209-227.
- CASTRO-MARTÍN, T. (2010): «Single motherhood and low birthweight in Spain: narrowing social inequalities in health?», *Demographic Research*, 22, 863-890.
- , M. DOMÍNGUEZ-FOLGUERAS i T. MARTÍN-GARCÍA (2008): «Not truly partnerless: non-residential partnerships and retreat from marriage in Spain», *Demographic Research*, 18, 443-468.
- i L. ROSERO-BIXBY (2011): «Maternidades y fronteras. La fecundidad de las mujeres inmigrantes en España», *Revista Internacional de Sociología*, 69(1), 105-137.
- CAVALLI, L. (2012): «Fertility intentions of employed mothers in Italy: does the choice of public versus private sector matter?», Working Papers, 27, University of Verona, Department of Economics.
- CHESNAIS, J.-C. (1993): *The demographic transition*, Oxford: Oxford University Press.
- CLARKE, L., i C. ROBERTS (2002): «Policy and rhetoric: the growing interest in fathers and grandparents in Britain», a A. CARLING i S. DUNCAN (eds.): *Analyzing families: morality and rationality in policy and practice*, Londres i Nova York: Routledge, 165-182.

- COHN, D.A., D. SILVER, C.P. COWAN, P.A. COWAN i J. PEARSON (1992): «Working models of childhood attachment and couple relationships», *Journal of Family Issues*, 13(4), 432-449.
- COLLIER, R. (1999): «'Feminising' the workplace? Law, the 'good parent' and the 'problem of men'», a A. MORRIS i T. O'DONNELL (eds.): *Feminist perspectives on employment law*, Londres: Cavendish.
- i S. SHELDON (2008): *Fragmenting fatherhood*, Oxford i Portland, OR: Hart.
- COLTRANE, S. (2000): «Research on household labor: modeling and measuring the social embeddedness of routine family work», *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1208-1233.
- CONNELL, R. (1995): *Masculinities*, Cambridge: Polity.
- COOKE, L.P. (2009): «Gender equity and fertility in Italy and Spain», *Journal of Social Policy*, 38, 123-140.
- (2004): «The gendered division of labour and family outcomes in Germany», *Journal of Marriage and the Family*, 66, 1246-1259.
- COPPOLA, L., i M. CESARE (2008): «How fertility and union stability interact in shaping new family patterns in Italy and Spain», *Demographic Research*, 18(4), 117-144.
- COWAN, C.P., i COWAN, P.A. (1992): *When partners become parents: the big life change for couples*, Nova York: Basic Books.
- CRAIG, L. (2006): «Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children», *Gender & Society*, 20(2), 259-281.
- CROMPTON, R. (1999): «Discussions and conclusions», a R. CROMPTON (ed.): *Restructuring gender relations and employment: the decline of the male breadwinner*, Oxford: Oxford University Press.
- DALLA ZUANNA, G. (2000): «The banquet of Aeolus: a familistic interpretation of Italy's lowest low fertility», *Demographic Research*, 4-5, 133-162.
- i R. IMPICCIATORE (2010): «Fertility and education in contemporary Northern and Southern Italy», Departmental Working Papers, Department of Economics, Management and Quantitative Methods, Università degli Studi di Milano.
- DALY, K.J. (1996): *Families and time: keeping pace in a hurried culture*, Thousand Oaks, CA: Sage.

- DATTA GUPTA, N., i N. SMITH (2002): «Children and career interruptions. The family gap in Denmark», *Economica*, 69, 609-629.
- DAVIS, KINGSLEY (1945): «The world demographic transition», *Annals of the American Academy*, 1-11.
- DE LA RICA, S., i A. IZA (2005): «Career planning in Spain: do fixed-term contracts delay marriage and parenthood?», *Review of Economics of the Household*, 3, 49-73.
- DE MOUZON, J. *et al.* (2010): «Assisted reproductive technology in Europe, 2006: results generated from European registers by ESHRE», *Human Reproduction*, 25, 1851-1862.
- DEAVE, T., i D. JOHNSON (2008): «The transition to parenthood: what does it mean for fathers?», *Journal of Advanced Nursing*, 63(6), 626-633.
- DEL BOCA, D. (2002): «The effect of childcare and part time opportunities in participation and fertility of Italian women», *Journal of Population Economics*, 15, 549-573.
- , R. AABERGE, U. COLOMBINO, J. ERMISCH, M. FRANCESCONI, S. PASQUA i S. STRØM (2005): «Labour market participation of women and fertility: the effect of social policies», WP Fondazione Rodolfo De Benedetti.
- DELAAT, J., i A. SEVILLA SANZ (2006): «Working women, men's home time and lowest-low fertility», ISER Working Paper, 23.
- DOMÍNGUEZ-FOLGUERAS, M., i T. CASTRO-MARTÍN (2013): «Cohabitation in Spain: no longer a marginal path to family formation», *Journal of Marriage and Family*, 75, 422-437.
- DROBNÍČ, S., i A.M. GUILLÉN RODRÍGUEZ (2011): «Tensions between work and home: job quality and working conditions in the institutional contexts of Germany and Spain», *Social Politics*, 18(2), 232-268.
- DUVANDER, A., i G. ANDERSSON (2003): «Gender equality and fertility in Sweden», *Marriage and Family Review*, 39, 121-142.
- , T. LAPPEGAARD i G. ANDERSSON (2010): «Family policy and fertility», *Journal of European Social Policy*, 20, 45-57.
- EASTERLIN, R. (1966): «On the relation of economic factors to recent and projected fertility changes», *Demography*, 3(1), 131-153.
- , R. POLLAK i M. WACHTER (1980): «Toward a general economic model of fertility determination. endogenous preferences and natural fertility», a R. EASTERLIN (ed.): *Population and economic change in developing countries*, Chicago: University of Chicago Press.

- ENGELHARDT, H., i A. PRSKWETZ (2004): «On the changing correlation between fertility and female employment over space and time», *European Journal of Population*, 20(1): 35-62.
- ENGLAND, P. (2010): «The gender revolution: uneven and stalled», *Gender & Society*, 24(2), 149-166.
- i N. FOLBRE (1999): «Who should pay for the kids?», *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 563(1): 194-207.
- ERIKSON, R., i J. JONSSON (1996): *Can education be equalized? The Swedish case in comparative perspective*, Boulder, CO: Westview.
- ERMISCH, J. (1988): «An econometric analysis of birth rate dynamics in Britain», *Journal of Human Resources*, 23(4), 563-576.
- ESPING-ANDERSEN, G. (2009): *The incomplete revolution. Adapting to women's new roles*, Cambridge: Polity.
- (2007): *Family formation and family dilemmas in contemporary Europe*, Madrid: Fundación BBVA.
- (1999): *Social foundations of postindustrial economies*, Oxford: Oxford University Press.
- (1990): *The three worlds of welfare capitalism*, Cambridge: Polity.
- i F.C. BILLARI (2012): «Re-theorizing family demographics», Universitat Pompeu Fabra working paper.
- , D. BOERTIEN, J. BONKE i P. GARCIA (2013): «Couple specialization in multiple equilibria», *European Sociological Review*, 29, 1-15.
- ESTEVE, A., J. GARCÍA-ROMÁN i I. PERMANYER (2012): «The gender-gap reversal in education and its effect on union formation: the end of hypergamy?», *Population and Development Review*, 38, 535-546.
- EUROPEAN COMMISSION (2005): *Confronting demographic change: a new solidarity between the generations*, Brussel·les: Communication of 16 March 2005, COM(2005)94.
- (1997): *The young Europeans*. Special Eurobarometer 114/Wave 47.2, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs_114_en.pdf.
- EUROPEAN DEMOGRAPHIC DATA SHEET (2012), Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital.
- EUROSTAT (2013): *Statistic Database Online*, European Commission.
- FEATHERSTONE, B. (2009): *Contemporary fathering: theory, policy and practice*, Bristol: Policy Press.

- FINN, M., i K. HENWOOD (2009): «Exploring masculinities within men's identificatory imaginings of first-time fatherhood», *British Journal of Social Psychology*, 48(3), 547-562.
- FOLBRE, N. (2008): *Valuing children: rethinking the economics of the family*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- FORTIN, N. (2005): «Gender role attitudes and women's labour market outcomes across OECD countries», *Oxford Review of Economic Policy*, 21(3), 416-438.
- FREJKA, T. (2008): «Parity distribution and completed family size in Europe: incipient decline of the two-child family model?», *Demographic Research*, 19(4): 47-72.
- FRIEDMAN, D., M. HECHTER i S. KANAZAWA (1994): «A theory of the value of children», *Demography*, 31(3), 375-401.
- GAUTHIER, A.H. (2011): *Comparative family policy database, version 3*, Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute i Max Planck Institute for Demographic Research (distribuïdors), www.demogr.mpg.de.
- (2007): «The impact of family policies on fertility in industrialized countries: a review of the literature», *Population Research and Policy Review*, 26, 323-346.
- i J. HATZIUS (1997): «Family benefits and fertility: an econometric analysis», *Population Studies*, 51, 295-306.
- GEISLER, T., i M. KREYENFELD (2011): «Against all odds: fathers' use of parental leave in Germany», *Journal of European Social Policy*, 21, 88-99.
- GERSHUNY, J. (2000): *Changing times: work and leisure in postindustrial society*, Oxford: Oxford University Press.
- GILLIS, J. (2000): «Marginalization of fatherhood in Western countries», *Childhood*, 7(2), 225-238.
- GIMÉNEZ-NADAL, J.I., J. MOLINA i A. SEVILLA-SANZ (2011): «Social norms, partnerships and children», *Review of the Economics of the Household*, 10, 215-236.
- GOLDSCHIEDER, F.K. (2000): «Men, children and the future of the family in the third millennium», *Futures*, 32, 525-538.
- GOLDSTEIN, J.R., T. SOBOTKA i A. JASILIONIENE (2009): «The end of lowest-low fertility?», *Population and Development Review*, 35(4), 663-700.
- GONZÁLEZ, M.J., i T. JURADO-GUERRERO (2006): «Remaining childless in affluent economies: a comparison of France, West Germany, Italy and Spain, 1994-2001», *European Journal of Population*, 22(4), 317-352.

- GORNICK, J.C., i M. MEYERS (2003): *Families that work: policies for reconciling parenthood and employment*, Nova York: Russell Sage Foundation.
- GREGG, P., i E. WASHBROOK (2003): «The effects of early maternal employment on child development in the UK», University of Bristol: CMPO Working Paper Series.
- GREGORY, A., i S. MILNER (2011): «What is ‘new’ about fatherhood? The social construction of fatherhood in France and the UK», *Men and Masculinities*, 14(5), 588-606.
- (2005): «Fatherhood: comparative Western perspectives», a *Sloan Work and Family Research Network Encyclopedia*, EUA: Sloan Foundation.
- (2004): «La masculinité en mutation, la paternité en (re)construction: une comparaison franco-britannique», *Recherches et Prévisions*, 76, 63-78.
- GUINNANE, T. (2010): «The historical fertility transitions», Yale University Economics Department Working Papers, 84.
- GUTIÉRREZ-DOMÈNECH, M. (2008): «The impact of the labour market on the timing of marriage and births in Spain», *Journal of Population Economics*, 21, 83-110.
- GUSTAVSSON, S., i F. STAFFORD (1994): «Three regimes of childcare: the United States, the Netherlands, and Sweden», a R. BLANK (ed.): *Social protection versus economic flexibility*, Chicago: University of Chicago Press, 333-362.
- HABBEMA, J.D., M.J. EIJKEMANS, G. NARGUND, G. BEETS, H. LERIDON i E.R. TE VELDE (2009): «The effect of in vitro fertilization on birth rates in Western countries», *Human Reproduction*, 24(6), 1414-1419.
- HAKIM, C. (2000): *Work-lifestyle choices in the 21st century: preference theory*, Oxford: Oxford University Press.
- HALL, W.A. (1994): «New fatherhood: myths and realities», *Public Health Nursing*, 11, 219-228.
- HANK, K., i M. KREYENFELD (2002): «A multi-level analysis of childcare and the transition to motherhood in Germany», Max Planck Institute for Demographic Research Working Paper, 290.
- HANTRAIS, L. (1994): «Comparing family policies in Britain, France and Germany», *Journal of Social Policy*, 23(2), 135-160.
- HÄUSERMANN, S., i H. SCHWANDER (2011): «Varieties of dualization. Labor market segmentation and insider-outsider divides across regimes», a P. EMMENEGGER *et al.* (eds.): *The age of dualization. Structures, policies, politics*, Nova York: Oxford University Press.

- HAZAN, M., i Z. HOSNY (2011): «Do highly educated women choose smaller families?», CEPR Discussion Paper 8590, Londres: Centre for Economic Policy Research.
- HEATON, T., C. JACOBSON i K. HOLLAND (1999): «Persistence and change in decisions to remain childless», *Journal of Marriage and Family*, 61, 531-539.
- HECKMAN, J., i J. WALKER (1990): «The relationship between wages and the timing and spacing of births: evidence from Swedish longitudinal data», *Econometrica*, 58, 1411-1441.
- HENWOOD, K., i J. PROCTER (2003): «The ‘good father’: reading men’s accounts of paternal involvement during the transition to first-time fatherhood», *British Journal of Social Psychology*, 42, 337-355.
- , F. SHIRANI i J. KELLETT (2011): «On delayed fatherhood: the social and subjective ‘logics’ at work in men’s lives», a G. BEETS, J. SCHIPPERS i E.R. TE VELDE (eds.): *The future of motherhood in Western societies. Late fertility and its consequences*, Dordrecht: Springer.
- HOBSON, B. (2002): *Making men into fathers: men, masculinities and the social politics of fatherhood*, Cambridge: Cambridge University Press.
- i D. MORGAN (2002): «Introduction», a B. HOBSON (ed.): *Making men into fathers: men masculinities and the social politics of fatherhood*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-24.
- HOEM, J.M. (2008): «The impact of public policies on European fertility», *Demographic Research*, 19(10), 249-260.
- (2005): «Why does Sweden have such high fertility?», *Demographic Research*, 13(22), 559-572.
- , G. NEYER i G. ANDERSSON (2006): «The relationship between educational field, educational level and childlessness among Swedish women born in 1955-59», *Demographic Research*, 14(15), 331-380.
- , A. PRSKAWETZ i G. NEYER (2001): «Autonomy or conservative adjustment? The effect of public policies on third births in Austria», *Population Studies*, 55, 249-261.
- HOLDSWORTH, C., i M. IRAZOQUI SOLDA (2002): «First housing moves in Spain: an analysis of leaving home and first housing acquisition», *European Journal of Population*, 18(1), 1-19.
- HOOK, J.L. (2010): «Gender inequality in the welfare state: sex segregation in housework, 1965-2003», *American Journal of Sociology*, 115(5), 1480-1523.

- HOTZ, J., J. KLERMAN i R. WILLIS (1997): «The economics of fertility in developed countries», a M. ROSENZWEIG i O. STARK (eds.): *Handbook of population and family economics*, vol. 1A, Amsterdam: Elsevier, 276-347.
- i R. MILLER (1988): «An empirical analysis of life cycle fertility and female labour supply», *Econometrica*, 56, 91-118.
- HUMAN FERTILITY DATABASE, Max Planck Institute for Demographic Research (Alemanya) i Vienna Institute of Demography (Àustria), www.humanfertility.org [03.07.2012].
- IACOVOU, M., i L.P. TAVARES (2011): «Yearning, learning, and conceding: reasons men and women change their childbearing intentions», *Population and Development Review*, 37(1), 89-123.
- IBÁÑEZ, Z. (2011): «Part-time employment in Spain: a victim of the ‘temporality culture’ and a lagging implementation», a A.M. GUILLÉN i M. LEÓN (eds.): *The Spanish welfare state in European context*, Farnham: Ashgate, 165-186.
- JAKEE, K., i SUN G.-Z. (2001): «Adaptive preferences and welfare state dynamics: a simple model», Max-Planck-Institute for Research into Economic Systems (Jena, Alemanya), *Papers on Economics and Evolution*, 2.
- JONES, G.W. (2011): «Recent fertility trends, policy responses and fertility prospects in low fertility countries of East and Southeast Asia», United Nations, Population Division, Expert Paper, 5.
- JONES, L., i M. TERTILT (2008): «An economic history of fertility in the United States, 1826-1960», a P. RUPERT (ed.): *Frontiers of family economics*, Bingley: Emerald, 165-230.
- KALMUSS, D., A. DAVIDSON i L. CUSHMAN (1992): «Parenting expectations, experiences, and adjustment to parenthood: a test of the violated expectations framework», *Journal of Marriage and Family*, 54(3), 516-526.
- KALWIJ, A. (2010): «The impact of family policy expenditure on fertility in Western Europe», *Demography*, 47(2), 503-519.
- KAN, M.Y., O. SULLIVAN i J. GERSHUNY (2011): «Gender convergence in domestic work: discerning the effects of interactional and institutional barriers from large-scale data», *Sociology*, 45(2), 234-251.
- KECK, W., i C. SARACENO (2011): «Comparative childcare statistics in Europe. Conceptual and methodological fallacies», *Multilinks Insights*, 1, Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- KERTZER, D.I., M.J. WHITE, L. BERNARDI i G. GABRIELLI (2009): «Italy’s path to very low fertility: the adequacy of economic and second demographic transi-

- tion theories», *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, 25(1), 89-115.
- KIERNAN, K.E. (2002): «Cohabitation in Western Europe: trends, issues and implications», a A. BOOTH i A.C. CROUTER (eds.): *Just living together. Implications of cohabitation on families, children, and social policy*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 3-31.
- (2001): «The rise of cohabitation and childbearing outside of marriage in Western Europe», *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 1-21.
- , S. McLANAHAN, J. HOLMES i M. WRIGHT (2011): «Fragile families in the US and UK», Princeton University WP11-04FF.
- KNEALE, D., i H. JOSHI (2008): «Postponement and childlessness: evidence from two British cohorts», *Demographic Research*, 19, 1935-1968.
- KNEIP, T., i G. BAUER (2007): «Effects of different divorce probabilities on female labor force participation and fertility», Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung (MZES) Working Paper, 102, 1-24.
- KODZ, J. (2003): «Working long hours: a review of the evidence», *Employment Relations Research Series*, 16, Brighton: The Institute for Employment Studies.
- KÖGEL, T. (2004): «Did the association between fertility and female employment within OECD countries really change its sign?», *Journal of Population Economics*, 17, 45-65.
- KOHLER, H.P., i J.A. ORTEGA (2002): «Tempo-adjusted period parity progression measures, fertility postponement and completed cohort fertility», *Demographic Research*, 6(6), 91-144.
- , J. BEHRMAN i A. SKYTTE (2005): «Partner + children = happiness? The effects of partnership and fertility on well-being», *Population and Development Review*, 31, 407-445.
- , F.C. BILLARI i J.A. ORTEGA (2002): «The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s», *Population and Development Review*, 28(4), 641-680.
- KRAVDAL, Ø. (2008): «Effects of current education on second- and third-birth rates among Norwegian women and men born in 1964: substantive interpretations and methodological issues», *Demographic Research*, 17(17), 211.
- (2001): «The high fertility of college educated women in Norway: an artefact of the separate modelling of each parity transition», *Demographic Research*, 5(6), 187-216.

- (1996): «How the local supply of daycare influences fertility in Norway», *Population Research and Policy Review*, 15(3).
- i R.R. RINDFUSS (2008): «Changing relationships between education and fertility: a study of women and men born 1940 to 1964», *American Sociological Review*, 73, 854.
- KREYENFELD, M. (2010): «Uncertainties in female employment careers and the postponement of parenthood in Germany», *European Sociological Review*, 26, 351-366.
- (2004): «Fertility decisions in the FRG and GDR: an analysis with data from the German Fertility and Family Survey», *Demographic Research*, 3(11), 276-318.
- (2002): «Time-squeeze, partner effect or self-selection? An investigation into the positive effect of women's education on second birth risks in West Germany», *Demographic Research*, 7(2), 15-48.
- LAPPEGÅRD, T. (2000): «New fertility trends in Norway». *Demographic Research*, 2(3).
- i M. RØNSEN (2005): «The multifaceted impact of education on entry into motherhood», *European Journal of Population*, 21, 31-49.
- LAPUERTA, I. (2012): *Employment, motherhood and parental leaves in Spain*, tesi doctoral, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra [consulta setembre 2012].
- LAPUERTA, I., P. BAIZÁN i M.J. GONZÁLEZ (2011): «Individual and institutional constraints: an analysis of parental leave use and duration in Spain», *Population Research and Policy Review*, 30(2), 185-210.
- LEÓN, M., i M. MIGLIAVACCA (2013): «Italy and Spain: still the case of familistic welfare models?», *Population Review*, 52(1), 25-42.
- LERIDON, H. (2008): «A new estimate of permanent sterility by age: sterility defined as the inability to conceive», *Population Studies*, 62(1), 15-24.
- LESTHAEGHE, R. (1998): «On theory development: applications to the study of family formation», *Population and Development Review*, 24, 1-14.
- (1995): «The second demographic transition in Western countries: an interpretation», a K. OPPENHEIM MASON i A.-M. JENSEN (eds.): *Gender and family change in industrialized countries*, Oxford: Clarendon, 17-62.
- LEWIS, J. (2002): «Gender and welfare state change», *European Societies*, 4(4), 331-357.

- (1998): *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe*, Aldershot: Ashgate.
- (1992): «Gender and the development of welfare regimes», *Journal of European Social Policy*, 2, 159-173.
- LIEFBROER, A. (2005): «The impact of perceived costs and rewards of childbearing on entry into parenthood», *European Journal of Population*, 21, 367-391.
- i F.C. BILLARI (2010): «Bringing norms back in: a theoretical and empirical discussion of their importance for understanding demographic behaviour», *Population, Space and Place*, 16(4), 287-305.
- LILLARD, L.A., i L.J. WAITE (1993): «A joint model of marital childbearing and marital disruption», *Demography*, 30(4), 653-681.
- LIVI-BACCI, M. (2001): «Too few children and too much family», *Daedalus*, 130(3), 139-156.
- LUCI, A., i O. THÉVENON (2012): «The impact of family policy packages on fertility trends in developed countries», Paris: INED, Documents de travail 174, www.ined.fr/fichier/t_publication/1572/publi_pdf2_174.pdf.
- (2010): «Does economic development drive the fertility rebound in OECD countries?», Working Papers HAL-00520948, HAL.
- LUKE, B., i M.B. BROWN (2007): «Elevated risks of pregnancy complications and adverse outcomes with increasing maternal age», *Human Reproduction*, 22(5), 1264-1272.
- LUPTON, D., i L. BARCLAY (1999): «The experiences of new fatherhood: a socio-cultural analysis», *Journal of Advanced Nursing*, 29(4), 1013-1020.
- (1997): *Constructing fatherhood: discourses and experiences*. Londres: Sage.
- LUTZ, W., i S. SCHERBOV (2002): «Can immigration compensate for Europe's low fertility?», Interim report, IR-02-052, Vienna Institute of Demography of the Austrian Academy of Sciences, European Demographic Research Papers, 1.
- LYNGSTAD, T.H., i M. JALOVAARA (2010): «A review of the antecedents of union dissolution», *Demographic Research*, 23(10), 257-292.
- MALPAS, N., i P.V. LAMBERT (1993): «Les Européens et la famille [Europeans and the family]», *Special Eurobarometer 77/Wave 39. European Commission*, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs_77_fr.pdf.
- MANDEL, H., i M. SEMYONOV (2006): «A welfare state paradox: state interventions and women's employment opportunities in 22 countries», *American Journal of Sociology*, 111(6), 1910-1949.

- MANLOVE, J., S. RYAN, E. WILDSMITH i K. FRANZETTA (2010): «The relationship context of nonmarital childbearing in the U.S.», *Demographic Research*, 23(22), 615-654.
- MARSIGLIO, W., P. AMATO, R.D. DAY i M.E. LAMB (2000): «Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond», *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1173-1191.
- MARTIN, S. (2000): «Diverging fertility among U.S. women who delay childbearing past age 30», *Demography*, 37, 523-533.
- MARTÍN-GARCÍA, T. (2010): «The impact of occupational sex-composition on women's fertility in Spain», *European Societies*, 12(1), 113-133.
- (2009): «The effect of education on women's propensity to be childless in Spain: does the field of education matter?», Carlo Alberto Working Papers, 114.
- i P. BAIZÁN (2006): «The impact of the type of education and of educational enrolment on first births», *European Sociological Review*, 22(3), 259-276.
- i T. CASTRO-MARTÍN (2013): «Do women working in the public sector have it easier to become mothers in Spain?», *Population Review*, 52(1), 149-171.
- (2008): «The ideal and de facto timetable for transition to adulthood in Europe: a comparative view from the ESS», presentat a la Conferència Europea de Població, Barcelona, 9-12 de juliol.
- MATYSIAK, A., i D. VIGNOLI (2008): «Fertility and women's employment. A meta-analysis», *European Journal of Population*, 24, 363-384.
- MCDONALD, P. (2002): «Low fertility: unifying the theory and the demography», presentat a les sessions de la Population Association of America, Atlanta, 9-11 de maig.
- (2000): «Gender equity in theories of fertility transition», *Population and Development Review*, 26(3), 427-439.
- i H. MOYLE (2010): «Why do English-speaking countries have relatively high fertility?», *Journal of Population Research*, 27, 247-273.
- MCDOWELL, L. (1997): *Capital culture: gender at work in the city*, Oxford: Blackwell.
- MCLANAHAN, S. (2004): «Diverging destinies: how children are faring under the second demographic transition», *Demography*, 41(4), 607-627.
- MELO-MARTÍN, I.D. (2009): «Assisted reproductive technology in Spain: considering women's interests», *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 18(3), 228-235.

- MENCARINI, L., i M. TANTURRI (2006): «High fertility or childlessness. Micro-level determinants of reproductive behaviour in Italy», *Population*, 61, 389-416.
- MILKIE, M.A., S.M. BIANCHI, M. MATTINGLY i J. ROBINSON (2002): «Gendered division of childrearing: ideals, realities, and the relationship to parental well-being», *Sex Roles*, 47, 21-38.
- MILLER, A.R. (2010): «The effect of motherhood timing on career path», *Journal of Population Economics*, 24(3), 1071-1100.
- MILLER, W.B., L.J. SEVERY i D.J. PASTA (2004): «A framework for modelling fertility motivation in couples», *Population Studies*, 58(2), 193-205.
- MILLER TORR, B., i S. SHORT (2004): «Second births and the second shift: a research note on gender equity and fertility», *Population and Development Review*, 30, 109-130.
- MILLS, M. (2010): «Gender roles, gender (in)equality and fertility: an empirical test of five gender equity indices», *Canadian Studies in Population*, 37(3-4), 445-474.
- i K. BEGALL (2010): «Preferences for the sex-composition of children in Europe: a multilevel level examination of its effect on progression to a third child», *Population Studies*, 64(1), 77-95.
- , R.R. RINDFUSS, P. MCDONALD i E. TE VELDE (2011): «Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives», *Human Reproduction Update*, 17(6), 848-860.
- , M. TANTURRI i K. BEGALL (2008): «Gender equity and fertility intentions in Italy and the Netherlands», *Demographic Research*, 18, 1-26.
- MINCER, J. (1963): «Market prices, opportunity costs and income effects», a C.F. CHRIST (ed.): *Measurement in economics*, Stanford: Stanford University Press, 67-82.
- MODENA, F., C. RONDINELLI i F. SABATINI (2011): «Economic insecurity and fertility intentions: the case of Italy», MPRA Paper 36353, University Library of Munich.
- MOFFIT, R. (1984): «Profiles of fertility, labour supply and wages of married women. A complete life-cycle model», *The Review of Economic Studies*, 51, 263-278.
- MORGAN, K. (2003): «The politics of mothers' employment: France in comparative perspective», *World Politics*, 55(2), 259-289.

- MORGAN, S.P. (1985) «Individual and couple intentions for more children: a research note», *Demography*, 22(1), 125-132.
- i R. BERKOWITZ KING (2001): «Why have children in the 21st century? Biological predispositions, social coercion, rational choice», *European Journal of Population*, 17(1), 3-20.
- MYERS, S. (1997): «Marital uncertainty and childbearing», *Social Forces*, 75, 1271-1289.
- MYRDAL, G., i A. MYRDAL (1934): *Kris i Befolkningsfraagan*, Estocolm: Tiden.
- MYRSKYLÄ, M., F.C. BILLARI i H.P. KOHLER (2011): «High development and fertility: fertility at older reproductive ages and gender equality explain the positive link», MPIDR Working Papers WP-2011-017, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Alemanya.
- , J.R. GOLDSTEIN i Y.A. CHENG (2013): «New cohort fertility forecasts for the developed world: rises, falls, and reversals», *Population and Development Review*, 39(1), 31-56.
- , H.P. KOHLER i F.C. BILLARI (2009): «Advances in development reverse fertility declines», *Nature*, 460(7256), 741-743.
- NALDINI, M., i T. JURADO (2013): «Family and welfare state reorientation in Spain and Italy from a European perspective», *Population Review*, 52(1), 43-61.
- NASH, M. (1991): «Pronatalism and motherhood in Franco's Spain», a G. BOCK i P. THANE (eds.): *Maternity and gender policies: women and the rise of the European welfare state*, Londres: Routledge, 160-177.
- NENTWICH, J.C. (2008): «New fathers and mothers as gender troublemakers? Exploring discursive constructions of heterosexual parenthood and their subversive potential», *Feminism Psychology*, 18(2), 207-230.
- NERMO, M. (2010): «Models of cross-national variation in occupational sex segregation», *European Societies*, 2(3), 295-333.
- NEYER, G., i G. ANDERSSON (2008): «Consequences of family policies on child-bearing behavior: effects or artifacts?», *Population and Development Review*, 34(4), 699-724.
- , T. LAPPEGÅRD i D. VIGNOLI (2011): «Gender equality and fertility: which equality matters?», *Stockholm Research Report on Demography*, 9.
- NÍ BHROLCHÁIN, M., i E. BEAUJOUAN (2012): «How real are reproductive goals? Uncertainty and the construction of fertility preferences», presentat a la reunió anual de la Population Association of America.

- NOGUERA, C.S., K. GOLSCH i N. STEINHAGE (2002): «Increasing uncertainty in the Spanish labor market and entry into parenthood», *Genus*, 58, 77-119.
- O'BRIEN, M. (2005): «Studying individual and family development: linking theory and research», *Journal of Marriage and Family*, 67(4), 880-890.
- OAKLEY, A. (1974): *The sociology of housework*, Nova York: Pantheon/Random House.
- OECD (2011): *Doing better for families*, París: OECD Publishing.
- (2007): *Babies and bosses. Reconciling work and family life*, París: OECD Publishing.
- OLÁH, L.S. (2003): «Gendering fertility: second births in Sweden and Hungary», *Population Research and Policy Review*, 22, 171-200.
- i E.M. BERNHARDT (2008): «Sweden: combining childbearing and gender equality», *Demographic Research*, Special Collection 7, 1105-1144.
- OPPENHEIMER, V.K. (1988): «A theory of marriage timing», *American Journal of Sociology*, 94(3), 563-591.
- ORLOFF, A.S. (2002): «Women's employment and welfare regimes globalization, export orientation and social policy in Europe and North America», Social Policy and Development Programme Paper, 12, Ginebra: United Nations Research Institute for Social Development.
- (1996): «Gender in the welfare state», *Annual Review of Sociology*, 22, 51-78.
- ÖRSAL, D.D.K., i J.R. GOLDSTEIN (2010): «The increasing importance of economic conditions on fertility», MPIDR Working Papers WP-2010-014, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Alemanya.
- PFAU-EFFINGER, B. (2004): *Development of culture, welfare states and women's employment in Europe*, Aldershot: Ashgate.
- PHILIPPOV, D. (2009): «Fertility intentions and outcomes: the role of policies to close the gap», *European Journal of Population*, 25, 355-361.
- PLECK, J.H. (1997): «Paternal involvement. Revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes», a M.E. LAMB (ed.): *The role of father in child development*, Nova York: Wiley, 58-93.
- POLAVIEJA, J.G. (2006): «The incidence of temporary employment in advanced economies: why is Spain different?», *European Sociological Review*, 22(1), 61-78.
- PRESTON, S., i C. STEN (2008): «The future of American fertility», NBER Working Paper, 14498.

- QUESNEL-VALLEE, A., i MORGAN, S.P. (2003): «Missing the target: correspondence of fertility intentions and behavior in the U.S.», *Population Research and Policy Review*, 22(5-6), 497-525.
- RALEY, R.K. (2001): «Increasing fertility in cohabiting unions: evidence for the second demographic transition in the United States?», *Demography*, 38, 59-66.
- RAY, R., J.C. GORNICK i J. SCHMITT (2010): «Who cares? Assessing generosity and gender equality in parental leave policy designs in 21 countries», *Journal of European Social Policy*, 20(3), 196-216.
- REHER, D.S. (1998): «Family ties in Western Europe: persistent contrasts», *Population and Development Review*, 24(2), 203-234.
- RENDALL, M. *et al.* (2010): «Increasingly heterogeneous ages at first birth by education in Southern European and Anglo-American family-policy regimes: a seven-country comparison by birth cohort», *Population Studies*, 64(3), 209-227.
- RIJKEN, A., i A. LIEFBROER (2009): «The effects of relationship quality on fertility», *European Journal of Population*, 25, 27-44.
- i E. THOMSON (2011): «Partners' relationship quality and childbearing», *Social Science Research*, 40, 485-497.
- RINDFUSS, R.R., D. GUILKEY, P. MORGAN, Ø. KRAVDAL i K.B. GUZZO (2007): «Child care availability and first-birth timing in Norway», *Demography*, 44(2), 345-372.
- , D. GUILKEY, P. MORGAN i Ø. KRAVDAL (2010): «Child-care availability and fertility in Norway», *Population and Development Review*, 36(4), 725-748.
- , S. MORGAN i K. OFFUT (1996): «Education and the changing age pattern of American fertility, 1963-1989», *Demography*, 33, 277-290.
- , S.P. MORGAN i G. SWICEGOOD (1988): *First birth in America: changes in the timing of parenthood*, Berkeley: University of California Press.
- ROIG VILA, M., i T. CASTRO-MARTÍN (2007): «Childbearing patterns of foreign women in a new immigration country: the case of Spain», *Population-E*, 62(3), 351-380.
- RØNSEN, M. (2004): «Fertility and public policies – Evidence from Norway and Finland», *Demographic Research*, 10, 143-170.
- i K. SKREDE (2010): «Can public policies sustain fertility in the Nordic countries? Lessons from the past and questions for the future», *Demographic Research*, 22(13), 321-346.

- ROSINA, A., i M.R. TESTA (2009): «Couples' first child intentions and disagreement: an analysis of the Italian case», *European Journal of Population*, 25(4), 487-502.
- RYDER, N.B. (1964): «The process of demographic translation», *Demography*, 1(1), 74-82.
- SÁNCHEZ-BARRICARTE, J.J., i R. FERNÁNDEZ-CARRO (2007): «Patterns in the delay and recovery of fertility in Europe», *European Journal of Population*, 23, 145-170.
- SARACENO, C. (2010): «Social inequalities in facing old-age dependency: a bi-generational perspective», *Journal of European Social Policy*, 20(1), 32-44.
- i W. KECK (2011): «Towards an integrated approach for the analysis of gender equity in policies supporting paid work and care responsibilities», *Demographic Research*, 25(11), 471-306.
- (2009): «The institutional framework of intergenerational family obligations in Europe: a conceptual and methodological overview», *Report of the Multi-links Project*.
- SAYER, L.C., S.M. BIANCHI i J.P. ROBINSON (2004): «Are parents investing less in children? Trends in mothers' and fathers' time with children», *American Journal of Sociology*, 110(1), 1-43.
- SCHMITT, C. (2012): «Labour market integration, occupational uncertainties, and fertility choices in Germany and the UK», *Demographic Research*, 26(12), 253-292.
- SCHULTZ, T. (1986): «The value and allocation of time in high-income countries: implications for fertility», *Population and Development Review*, 12, 87-108.
- SCHWARTZ, C., i R. MARE (2005): «Trends in educational assortative marriage from 1940 to 2003», *Demography*, 42(4), 621-646.
- SCOTT, J., i M. BRAUN (2006): «Individualization of family values?», a P. ESTER, M. BRAUN i P. MOHLER (eds.): *Globalization, value changes and generations*, Leiden: Brill.
- SELMAN, P. (2012): «The rise and fall of intercountry adoption in the 21st century: global trends from 2001 to 2010», a J. GIBBONS i K. ROTABI (eds.): *Intercountry adoption: policies, practices, and outcomes*, Farnham: Ashgate.
- SELTZER, J.A. (2000): «Families formed outside of marriage», *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1247-1268.

- SEVILLA-SANZ, A. (2010): «Household division of labor and cross-country differences in household formation rates», *Journal of Population Economics*, 23(1), 225-249.
- SHANG Q. i B.A. WEINBERG (2013): «Opting for families: recent trends in the fertility of highly educated women», *Journal of Population Economics*, 26(1), 5-32.
- SHORTER, E. (1973): «Female emancipation, birth control and fertility in Europe», *The American Historical Review*, 78, 605-640.
- SIGLE-RUSHTON, W. (2008): «England and Wales: stable fertility and pronounced social status differences», *Demographic Research*, 19(15), 455-502.
- SKIRBEKK, V. (2008): «Fertility trends by social status», *Demographic Research*, 18(5), 145-180.
- SLEEBOS, J. (2003): «Low fertility rates in OECD countries: facts and policy responses», OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers, 15, París: OECD.
- SMART, C., i B. NEALE (1999): «‘I hadn’t really thought about it’: new identities/new fatherhoods», *Explorations in Sociology*, 57, 118-141.
- SOBOTKA, T. (2010): «Shifting parenthood to advanced reproductive ages: trends, causes and consequences», a J.C. TREMMEL (ed.): *A young generation under pressure?*, Berlín: Springer, 129-154.
- (2004a): «Is lowest-low fertility explained by the postponement of childbearing?», *Population and Development Review*, 30(2), 195-220.
- (2004b): *Postponement of childbearing and low fertility in Europe*, Amsterdam: Netherlands University Press.
- , M.A. HANSEN, T.K. JENSEN, A.T. PEDERSEN, W. LUTZ i N.E. SKAKKEBÆK (2008): «The contribution of assisted reproduction to completed fertility: an analysis of Danish data», *Population and Development Review*, 34(1), 79-101.
- , V. SKIRBEKK i D. PHILIPOV (2011): «Economic recession and fertility in the developed countries», *Population and Development Review*, 37, 267-306.
- , K. ZEMAN, R. LESTHAEGHE i T. FREJKA (2011): «Postponement and recuperation in cohort fertility: new analytical and projection methods and their application», Vienna Institute of Demography of the Austrian Academy of Sciences, European Demographic Research Papers, 2.
- SOLERA, C., i F. BETTIO (2013): «Women’s continuous careers in Italy: the education and public sector divide», *Population Review*, 52(1), 129-148.

- STIER, H., i N. LEWIN-EPSTEIN (2003): «Time to work: a comparative analysis of preferences for working hours», *Work and Occupations*, 30(3), 302-326.
- , N. LEWIN-EPSTEIN i M. BRAUN (2001): «Welfare regimes, family supportive policies, and women's employment along the life course», *American Journal of Sociology*, 106(6), 1731-1760.
- SULLIVAN, O. (2011): «An end to gender display through the performance of housework? A review and reassessment of the quantitative literature using insights from the qualitative literature», *Journal of Family Theory & Review*, 3(1), 1-13.
- SUNDSTRÖM, M., i A.-Z.E. DUVANDER (2001): «Gender division of childcare and the sharing of parental leave among new parents in Sweden», *European Sociological Review*, 18(4), 433-447.
- TANAKA, S., i J. WALDFOGEL (2007): «Effects of parental leave and work hours on fathers' involvement with their babies», *Community, Work and Family*, 10(4), 409-426.
- TANFER, K., i F. MOTT (1997): «The meaning of fatherhood for men», *NICHD Workshop: Improving data on male fertility and family formation*, Urban Institute, Washington D.C.
- TANTURRI, M.L., i L. MENCARINI (2008): «Childless or childfree? Paths to voluntary childlessness in Italy», *Population and Development Review*, 34(1), 51-77.
- TEITELBAUM, M.S., i J.M. WINTER (1985): *The fear of population decline*, Londres: Academic Press.
- TESTA, M.R. (2012a): «Family sizes in Europe: evidence from the 2011 Eurobarometer Survey», *European Demographic Research Papers*, 2, Vienna Institute of Demography.
- (2012b): «Women's fertility intentions and level of education: why are they positively correlated in Europe?», *European Demographic Research Papers*, 3, Vienna Institute of Demography.
- (2006): «Childbearing preferences and family issues in Europe», Vienna Institute of Demography.
- THÉVENON, O. (2011): «Family policies in OECD countries: a comparative analysis», *Population and Development Review*, 37(1), 57-87.
- i A. LUCI (2012): «Reconciling work, family and child outcomes: what implications for family support policies?», *Population Research and Policy Review*, 31, 855-882.

- THOMSON, E., i J. HOEM (1998): «Couple childbearing plans and births in Sweden», *Demography*, 35(3), 315-322.
- , E. McDONALD i L.L. BUMPASS (1990): «Fertility desires and fertility: hers, his, and theirs», *Demography*, 27(4), 579-588.
- , M. WINKLER-DWORAK, M. SPIELAUER i A. PRSKAWETZ (2012): «Union instability as an engine of fertility? A microsimulation model for France», *Demography*, 49(1), 175-195.
- THORNTON, A. (1978): «Marital dissolution, remarriage, and childbearing», *Demography*, 15(3), 361-380.
- TOBÍO, C. (2001): «Working and mothering. Women's strategies in Spain», *European Societies*, 3(3), 339-371.
- TOULEMON, L., A. PAILHÉ i C. ROSSIER (2008): «France: high and stable fertility», *Demographic Research*, 19(16): 503-556.
- i M. TESTA (2005): «Fertility intentions and actual fertility», *Population and Societies*, 415, 4.
- TOWNSEND, N.W. (2002): *The package deal: marriage, work and fatherhood in men's lives*, Filadèlfia: Temple University Press.
- UNESCO (2010): *Global Education Digest*, UNESCO.
- UNITED NATIONS (2011): *World population prospects: the 2010 revision*, Nova York: United Nations Population Division.
- (2010): *World population policies (2009)*, Nova York: United Nations Population Division.
- (2009): *Child adoption: trends and policies*, Nova York: United Nations Population Division.
- VAN BAVEL, J. (2012): «The reversal of gender inequality in education, union formation and fertility in Europe», *Vienna Yearbook of Population Research*, 10, 127-154.
- (2010a): «Subreplacement fertility in the West before the baby boom: past and current perspectives», *Population Studies*, 64(1), 1-18.
- (2010b): «Choice of study discipline and the postponement of motherhood in Europe: the impact of expected earnings, gender composition, and family attitudes», *Demography*, 47(2), 439-458.
- VAN DE KAA, D.J. (2001): «Postmodern fertility preferences: from changing value orientation to new behavior», *Population and Development Review*, 27 (Supplement: Global Fertility Transition), 290-331.

- (1988): «The second demographic transition revisited: theories and expectations», presentat a la Population and European Society, Commission of the European Economic Community – European University Institute, Florència, 7-9 de desembre.
- (1987): «Europe's second demographic transition», *Population Bulletin*, 42(1).
- VIGNOLI, D. (2011): «Human capital and the entry to motherhood in Italy», WP 2011/06, www.ds.unifi.it.
- , S. DREFAHL i G. DE SANTIS (2012): «Whose job instability affects the likelihood of becoming a parent in Italy? A tale of two partners», *Demographic Research*, 26(2), 41-62.
- WAITE, L.J., i L.A. LILLARD (1991): «Children and marital disruption», *American Journal of Sociology*, 96(4), 930-953.
- WALDFOGEL J., W.-J. HAN i J. BROOKS-GUNN (2002): «The effects of early maternal employment on child development», *Demography*, 39(2), 39-392.
- WALL, K. (2007): «Leave policy models and the articulation of work and family in Europe», a P. MOSS i K. WALL (eds.): *International review of leave policies and related research*, Employment Relations Research Series, 80, Londres: BERR, 25-43.
- WHITE, L.K. (1990): «Determinants of divorce: a review of research in the eighties», *Journal of Marriage and Family*, 52(4), 904-912.
- WILLIS, R. (1973): «A new approach to the theory of fertility behavior», *Journal of Political Economy*, 81, 14-64.
- WILSON, W.J. (1987): *The truly disadvantaged*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- WINKLER-DWORAK, M., i L. TOULEMON (2007): «Gender differences in the transition to adulthood in France: is there convergence over the recent period?», *European Journal of Population*, 23, 273-314.
- WU, Z., i C.M. SCHIMMELE (2005): «Repartnering after first union disruption», *Journal of Marriage and Family*, 67, 27-36.
- YAMAMURA, E., i A. ANDRES (2011): «Trust and fertility: evidence from the OECD countries», MPRA paper 29978, Munic.

Índex de taules i gràfics

Taules

1.	Nivells d'educació superior i d'ocupació femenina a l'OCDE (1970-2008)	17
2.1	Índex sintètic de fecunditat (ISF) l'any de fecunditat més baixa, 2008 i 2011. Selecció de països amb baixa fecunditat	52
3.1	Composició de la metaanàlisi: nombre de coeficients recollits	95
3.2	Ocupació pública, ocupació a temps parcial i ocupació temporal (en percentatge) (2005)	102
3.3	Resultats de l'anàlisi multinivell	107
4.1	Probabilitat de tenir el primer fill. Anàlisi d'esdeveniments en temps discret	128
4.2	Probabilitat de tenir el segon fill segons models d'esdeveniments en temps discret	131
5.1	Valors de l'índex d'igualtat de gènere, índex de disparitat per sexe, índex de disparitat educativa i ISF	137
6.1	Característiques principals de la mostra: individus (homes i dones) en parelles de doble sou que esperen el primer fill	156
6.2	Descripció de la mostra: membres de parelles amb doble sou que esperen el primer fill, segons qui va prendre la iniciativa en la decisió	158
7.1	ISF i indicadors macro per país	189
7.2	Resultats dels models de regressió que estimen el nombre final de fills (efectes principals de les variables)	191

7.3	Resultats dels models de regressió que estimen el nombre final de fills, mostrant els efectes de la interacció de l'educació amb les variables contextuals	192
7.4	Resultats dels models de regressió que estimen el nombre final de fills, mostrant els efectes d'interacció dels valors de gènere amb les variables contextuals	194

Gràfics

1.	Evolució de l'índex sintètic de fecunditat (ISF) (1900-2011)	16
2.1	Índexs sintètics de fecunditat (ISF) passats i estimacions dels futurs a les principals regions del món (1950-2110)	50
2.2	Taxes específiques de fecunditat per edat a Espanya (1980-2010)	56
2.3	Edat ideal mitjana per a les primeres transicions familiars de la dona. Enquesta social europea (2006-2007)	58
2.4	Adopcions nacionals i internacionals a Espanya (1998-2010)	59
2.5	Nombre final de fills, segons la generació de naixement de la mare (1900-1965)	62
2.6	Proporció de dones sense fills a 45 anys, segons la generació de naixement (1930-1965)	63
2.7	Distribució per nombre final de fills de les generacions de dones que han completat el seu cicle reproductiu	65
2.8	Probabilitat de tenir un fill més per a les generacions de 1940 a 1965	66
2.9	Índex sintètic de fecunditat de les dones autòctones i estrangeres a espanya (2002-2011) i taxes de fecunditat específiques per edat i nacionalitat a Espanya, 2002 i 2011	68
2.10	Nombre ideal, nombre previst i nombre efectiu de fills (mitjanes)	70
2.11	Nombre ideal, nombre previst i nombre efectiu de fills (mitjanes) segons el nivell educatiu, dones i homes entre 20 i 49 anys, Espanya i Suècia (2011)	72
2.12	Distribució de la població de 15-64 anys i 25-34 anys per nivell educatiu, Espanya i UE-25 (2011)	74
2.13	Edat de les dones en el moment de tenir el primer fill per nivell educatiu, Espanya (2010)	75

2.14 Evolució de la correlació entre l'ISF i alguns indicadors laborals (1970-2010)	78
2.15 Correlació entre el percentatge de fills nascuts fora del matrimoni i l'índex sintètic de fecunditat, països de l'OCDE, 2009	83
2.16 Percentatge de naixements de mares casades, cohabitants i soles segons el nivell educatiu de la mare, Espanya (2010)	84
3.1 Percentatge del total d'alumnes matriculats en estudis superiors (CINE 5-6) corresponent a les dones, 1971, 1992 i 2010	91
3.2 Probabilitat de no tenir fills, tots els països, cohorts de naixement corresponents al període 1935-1974	97
3.3 Probabilitat de no tenir fills, països nòrdics (a) i altres països europeus (b), cohorts de naixement corresponents al període 1935-1974	98
3.4 Probabilitat tenir un segon fill, tots els països, cohorts de naixement corresponents al període 1935-1974	98
3.5 Probabilitat tenir un segon fill, països nòrdics (a) i altres països europeus (b), cohorts de naixement corresponents al període 1935-1974	99
3.6 L'efecte de l'educació varia segons els països	106
4.1 Evolució de la taxa bruta de divorcis (TBD) (1980-2010)	116
4.2 Evolució de l'índex sintètic de fecunditat (ISF) (1980-2010)	117
4.3 Comparació de l'evolució de la cohabitació (com a percentatge del total d'unions) (1980-2005)	121
4.4 Corbes de supervivència Kaplan-Meier per a les parelles casades i cohabitants (divorci/separació)	123
4.5 Probabilitat de tenir el primer fill. Corbes de supervivència Kaplan-Meier per a les parelles sense fills	124
4.6 Probabilitat de tenir un segon fill. Corbes de supervivència Kaplan-Meier per a les parelles amb un fill	126
4.7 Probabilitats de tenir el primer i el segon fill en funció de l'edat a Espanya	129
5.1 Fecunditat i igualtat de gènere	135
5.2 Nivell mitjà de l'índex d'igualtat de gènere per país	141

5.3	Índex sintètic de fecunditat i índex d'igualtat de gènere a tres onades de l'enquesta	144
5.4	Índex sintètic de fecunditat i disparitats en valors de gènere per sexe i nivell educatiu a l'onada 1990-1993	146
5.5	Índex sintètic de fecunditat i disparitats en valors de gènere per sexe i nivell educatiu a l'onada 1999-2000	146
5.6	Índex sintètic de fecunditat i disparitats en valors de gènere per sexe i nivell educatiu a l'onada 2006-2009	147

Col·lecció Estudis Socials

Disponible a internet: www.laCaixa.es/ObraSocial

Títols publicats

1. LA IMMIGRACIÓ ESTRANGERA A ESPANYA (*Exhaurit*)
Eliseo Aja, Francesc Carbonell, Colectivo Ioé (C. Pereda, W. Actis i M. A. de Prada), Jaume Funes i Ignasi Vila
2. ELS VALORS DE LA SOCIETAT ESPANYOLA I LA SEVA RELACIÓ AMB LES DROGUES (*Exhaurit*)
Eusebio Megías (director)
3. LES POLÍTIQUES FAMILIARS EN UNA PERSPECTIVA COMPARADA (*Exhaurit*)
Lluís Flaquer
4. LES DONES JOVES A ESPANYA (*Exhaurit*)
Inés Alberdi, Pilar Escario i Natalia Matas
5. LA FAMÍLIA ESPANYOLA DAVANT L'EDUCACIÓ DELS SEUS FILLS (*Exhaurit*)
Víctor Pérez-Díaz, Juan Carlos Rodríguez i Leonardo Sánchez Ferrer
6. VELLESA, DEPENDÈNCIA I ATENCIONS DE LLARGA DURADA (*Exhaurit*)
David Casado Marín i Guillem López i Casasnovas
7. ELS JOVES DAVANT EL REPTE EUROPEU
Joaquim Prats Cuevas (director), Cristòfol-A. Trepal i Carbonell (coordinador)
8. ESPANYA DAVANT LA IMMIGRACIÓ
Víctor Pérez-Díaz, Berta Álvarez-Miranda i Carmen González-Enríquez
9. LA POLÍTICA D'HABITATGE EN UNA PERSPECTIVA EUROPEA COMPARADA (*Exhaurit*)
Carme Trilla
10. LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA
Inés Alberdi i Natalia Matas
11. IMMIGRACIÓ, ESCOLA I MERCAT DE TREBALL
Colectivo Ioé (Walter Actis, Carlos Pereda i Miguel A. de Prada)
12. LA CONTAMINACIÓ ACÚSTICA A LES NOSTRES CIUTATS
Benjamín García Sanz i Francisco Javier Garrido
13. FAMÍLIES CANGUR (*Exhaurit*)
Pere Amorós, Jesús Palacios, Núria Fuentes, Esperanza León i Alicia Mesas
14. LA INSERCIÓ LABORAL DE LES PERSONES AMB DISCAPACITATS
Colectivo Ioé (Carlos Pereda, Miguel Ángel de Prada i Walter Actis)
15. LA IMMIGRACIÓ MUSULMANA A EUROPA
Víctor Pérez-Díaz, Berta Álvarez-Miranda i Elisa Chuliá
16. POBRESA I EXCLUSIÓ SOCIAL
Joan Subirats (director)
17. LA REGULACIÓ DE LA IMMIGRACIÓ A EUROPA
Eliseo Aja, Laura Díez (coordinadors)
18. ELS SISTEMES EDUCATIUS EUROPEUS ¿CRISI O TRANSFORMACIÓ?
Joaquim Prats i Francesc Raventós (directors), Edgar Gasòliba (coordinador)
19. PARES I FILLS A L'ESPANYA ACTUAL
Gerardo Meil Landwerlin

També disponibles en anglès a partir del núm. 23

20. MONOPARENTALITAT I INFÀNCIA
Lluís Flaquer, Elisabet Almeda i Lara Navarro
21. L'EMPRESARIAT IMMIGRANT A ESPANYA
Carlota Solé, Sònia Parella i Leonardo Cavalcanti
22. ADOLESCENTS DAVANT L'ALCOHOL. LA MIRADA DE PARES I MARES
Eusebio Megías Valenzuela (director)
23. PROGRAMES INTERGENERACIONALS. CAP A UNA SOCIETAT PER A TOTES LES EDATS
Mariano Sánchez (director)
24. ALIMENTACIÓ, CONSUM I SALUT
Cecilia Díaz Méndez i Cristóbal Gómez Benito (coordinadors)
25. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL A ESPANYA. CAP A LA SOCIETAT DEL CONEIXEMENT
Oriol Homs
26. ESPORT, SALUT I QUALITAT DE VIDA
David Moscoso Sánchez i Eduardo Moyano Estrada (coordinadors)
27. LA POBLACIÓ RURAL D'ESPANYA. DELS DESEQUILIBRIS A LA SOSTENIBILITAT SOCIAL
Luis Camarero (coordinador)
28. LA CURA DE LES PERSONES. UN REPTE PER AL SEGLE XXI
Constanza Tobío, M. Silveria Agulló Tomás, M. Victoria Gómez i M. Teresa Martín Palomo
29. FRACÀS I ABANDONAMENT ESCOLAR A ESPANYA
Mariano Fernández Enguita, Luis Mena Martínez i Jaime Riviere Gómez
30. INFÀNCIA I FUTUR. NOVES REALITATS, NOUS REPTES
Pau Mari-Klose, Marga Mari-Klose, Elizabeth Vaquera i Solveig Argeseanu Cunningham
31. IMMIGRACIÓ I ESTAT DEL BENESTAR A ESPANYA
Francisco Javier Moreno Fuentes i Maria Bruquetas Callejo
32. INDIVIDUALITZACIÓ I SOLIDARITAT FAMILIAR
Gerardo Meil
33. DISCAPACITATS I INCLUSIÓ SOCIAL
Col·lectiu Ioé (Carlos Pereda, Miguel Àngel de Prada i Walter Actis)
34. LA TRANSICIÓ DELS JOVES A LA VIDA ADULTA. CRISI ECONÒMICA I EMANCIPACIÓ TARDANA
Almudena Moreno Mínguez (coord.)
35. CRISI I FRACTURA SOCIAL A EUROPA. CAUSES I EFECTES A ESPANYA
Miguel Laparra i Begoña Pérez Eransus (coordinadors)
36. EL DÈFICIT DE NATALITAT A EUROPA. LA SINGULARITAT DEL CAS ESPANYOL
Gøsta Esping-Andersen (coordinador), Bruno Arpino, Pau Baizán, Daniela Bellani, Teresa Castro-Martín, Mathew J. Creighton, Maike van Damme, Carlos Eric Delclòs, Marta Domínguez, María José González, Francesca Luppi, Teresa Martín-García, Léa Pessin, Roberta Rutigliano

El paper que s'ha fet servir en aquesta publicació és Coral Book Ivory de 80 grams per a l'interior i Incada Silk de 240 grams per a la coberta. Tots dos papers, distribuïts per Torraspaper, tenen la certificació FSC, marca de gestió forestal responsable, que garanteix la sostenibilitat del procés de fabricació.

ELEMENTAL
CHLORINE
FREE
GUARANTEED

Desde la segona meitat del segle xx, quasi totes les societats avançades han experimentat una caiguda de la natalitat. Aquest estudi pretén avançar en la comprensió del caràcter multidimensional del fenomen, tenint en compte les variables educatives, les característiques del mercat laboral, l'impacte de les polítiques públiques, la transformació dels rols de gènere i les noves configuracions familiars.

En aquest treball, Espanya és objecte d'una anàlisi aprofundida perquè presenta un comportament que es desvia d'altres casos de natalitat molt baixa. Les dones ajornen la maternitat i tenen dificultats per conciliar la vida familiar amb la professional; les ajudes de l'Estat del benestar a les famílies són insuficients, i les parelles dubten si tenir fills o no a causa de la incertesa econòmica i social. Així mateix, la taxa d'atur espanyola és molt elevada, en particular entre els joves, i les de divorci i cohabitació han augmentat espectacularment.

Els autors analitzen els diversos factors que expliquen la singularitat del cas espanyol i el comparen no tan sols amb les realitats dels països nòrdics i anglosaxons, sinó també amb els nostres veïns mediterranis.

Obra Social "la Caixa"